UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Ognjen M. Milivojević

KRITIKA SERLOVE TEORIJE O DRUŠTVENOJ ONTOLOGIJI

doktorska disertacija

Beograd, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Ognjen M. Milivojević

A CRITIQUE OF SEARLE'S THEORY OF SOCIAL ONTOLOGY

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026

Podaci o mentoru i članovima Komisije za odbranu doktorske disertacije

Mentor:

dr Miroslava Trajkovski, vanredni profesor

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Članovi Komisije za odbranu doktorske disertacije:

dr Duško Prelević, redovni profesor

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Monika Jovanović, docent

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Bogdan Lubardić, redovni profesor

Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane: _____

Kritika Serlove teorije o društvenoj ontologiji

Apstrakt

Cilj ove doktorske disertacije jeste kritička analiza i teorijska rekonstrukcija Serlove (John Searle) teorije društvene ontologije, sa težištem na prevazilaženju njenih unutrašnjih protivrečnosti i eksplanatornih ograničenja. Primenjujući metod pojmovne i logičko-kritičke analize, kao i metod teorijske sinteze, u radu se evaluiraju temeljne postavke Serlovog filozofskog sistema, uključujući kolektivnu intencionalnost, pozadinu (background), konstitutivna pravila i deklaracije statusnih funkcija. Rad pokazuje da je Serlovo shvatanje deklaracije kao govornog čina kojim se stvara institucionalna stvarnost i koji navodno ima dvostruki smer uklapanja samoprotivrečno, da je pojam razloga za akciju nezavisnih od želja nedovoljno utemeljen u domenu institucionalne stvarnosti, te da se oštra distinkcija između regulativnih i konstitutivnih pravila može teorijski odbraniti. Osporava se i pretpostavka o kolektivnoj intencionalnosti kao primitivnom mentalnom fenomenu. Kao teorijski doprinos ponuđen je nov, procesualno-dinamički okvir koji obuhvata: (1) ontološko produbljivanje pozadine preko dispozicijskog modela neintencionalnih sposobnosti; (2) procesualni model intencionalnosti, u kojem se kolektivna intencionalnost reinterpretira kao dinamička koordinacija više individualnih intencionalnih tokova; i (3) rekoncepciju deklaracije statusne funkcije kao složenog komunikativnog akta čiji institucionalni učinak zavisi od perlokucionog uspeha i kolektivnog prihvatanja. Time se predlaže prelazak od statičnih formalnih struktura ka dinamičkom naturalizmu i procesualnoj ontologiji društvene koordinacije.

Ključne reči: Serl, društvena ontologija, kolektivna intencionalnost, deklaracije statusne funkcije, smer uklapanja, pozadina, razlozi za akciju, procesualna ontologija, dinamički naturalizam, konstitutivna pravila.

Naučna oblast: Filozofija

Uža naučna oblast: Društvena ontologija, Filozofija jezika, Filozofija duha

A Critique of Searle's Theory of Social Ontology

Abstract

The aim of this doctoral dissertation is to provide a critical analysis and theoretical reconstruction of John Searle's theory of social ontology, focusing on overcoming its internal contradictions and explanatory limitations. Employing conceptual and logical-critical analysis, as well as theoretical synthesis, the dissertation evaluates fundamental tenets of Searle's philosophical system, including collective intentionality, the background, constitutive rules, and status function declarations. It argues that Searle's conception of declarations as speech acts that create institutional reality and allegedly have a double direction of fit is self-contradictory, that desire-independent reasons for action are insufficiently grounded in institutional reality, and that the sharp distinction between regulative and constitutive rules can be theoretically defended. It also challenges the assumption that collective intentionality is a primitive mental phenomenon. As a theoretical contribution, the dissertation proposes a novel processual-dynamic framework comprising: (1) an ontological deepening of the background through a dispositional model of non-intentional capacities; (2) a processual model of intentionality in which collective intentionality is reinterpreted as the dynamic coordination of multiple individual intentional streams; and (3) a reconceptualization of status function declarations as complex communicative acts whose institutional efficacy depends on perlocutionary success and collective acceptance. This proposes a shift from static formal structures toward dynamic naturalism and a processual ontology of social coordination.

Key words: Searle, social ontology, collective intentionality, status function declarations, direction of fit, background, reasons for action, processual ontology, dynamic naturalism, constitutive rules.

Scientific field: Philosophy

Scientific subfield: Social Ontology, Philosophy of Language, Philosophy of Mind

Sadržaj

Uvod **1**
1. Opšti cilj disertacije 1
2. Opšta obeležja Serlovog filozofskog pristupa 1
3. Društvena ontologija u okviru Serlovog filozofskog sistema 3
4. Struktura disertacije 7
I. Serlova teorija društvene ontologije **9**
1. Serl o intencionalnosti 9
2. Temelji Serlovog istraživanja društvenih pojava 10
3. Razlika između spontanih i institucionalnih društvenih fenomena 12
4. Konstrukcija i oblik institucionalnih činjenica 13
5. Pozadina (*background*) 16
6. Pregled elemenata Serlove teorije o ontologiji društva 16
II. Kritika kontroverznih tvrdnji Serlove teorije društvene ontologije **18**
1. Samoprotivrečnost reprezentacija sa duplim smerom uklapanja 18
1.1. Opšti prikaz reprezentacija i koncept smera uklapanja 19
1.2. Serlove deklaracije: Koncept duplog smera uklapanja 20
1.3. Laitinenova kritika i logička inkonzistentnost duplog smera uklapanja 21
1.4. Teorijski odjek: Hindriks i Šmic kao dekonstruktori Serlovog modela 22
1.5. Sinteza kritike: neophodnost napuštanja reprezentacija sa duplim smerom uklapanja .. 22
2. Neutemeljenost razloga za akciju nezavisnih od želja 23
2.1. Preliminarna kritika „klasičnog modela“: prvi korak Serlove argumentacije 23
2.2. Struktura praktičnog rasuđivanja 26
2.3. Serlov pozitivni argument za razloge za akciju nezavisne od želje: drugi korak argumentacije 27
2.4. Kritička evaluacija Serlovog pojma razloga za akciju nezavisnih od želje 29
3. Opravdanost distinkcije između regulativnih i konstitutivnih pravila: Odgovor na Morinovu kritiku 30
3.1. Formalni argument: „Izvrtanje“ pravila i semantička asimetrija Y-termina 31
3.2. Ontološki status praksi: Konstitucija naspram kauzalnog kreiranja 32

3.3. Problem definicije i istorijske kontingentnosti: Morinova demontaža rolsovskog modela i logičko-konstitutivni uslovi prakse 33
3.4 Zaključak o valjanosti distinkcije između dve vrste pravila 35
4. Neprimitivnost kolektivne intencionalnosti: razvojna perspektiva 35
4.1. Suština problema kolektivne intencionalnosti 35
4.2. „Kao ja“ hipoteza kao primordijalna osnova intersubjektivnosti: Okvir Endrua Melcofa 37
4.3. Od deljene do kolektivne intencionalnosti: Dvostepeni ontogenetski model Majkla Tomasela 38
4.4. Reevaluacija Serlovog biološkog primitivizma: Emergentna arhitektura „Mi-perspektive“ 40
5. Sinteza kritičkih uvida poglavlja II: Od statičkih struktura ka procesualnoj ontologiji 41
III. Rešenja i dorade Serlove teorije društvene ontologije 43
1. Ontološko produbljivanje pozadine: Dispozicijski model i funkcionalna adaptacija 44
1.1. Tipovi pozadine 44
1.2. Metafizička distinkcija: Dispozicionalna naspram kategorijalnih svojstava 45
1.3. Nedostaci dominantnih dispozicijskih modela sposobnosti: Kritika Barbare Feter 46
1.4. Sposobnosti kao pozitivno-adaptivna i ekstrafiziološka ponašanja: Ekspliciranje rešenja i prevazilaženje zablude kompozicije 48
1.5. Zaključak o pozadinskim sposobnostima kao dispozicijama 50
2. Dinamika kolektivne intencionalnosti i institucionalna stvarnost 50
2.1. Osnovna mana Serlovog pristupa: nerazvijenost modela dinamike intencionalnosti 50
2.2. Serl o uslovima zadovoljenja, mreži i pozadini 51
2.3. Djuijevo shvatanje istraživanja i intencionalnost kao proces 53
2.4. Opšti model dinamike intencionalnosti 55
2.5. Kolektivni modus intencionalnog procesa 58
2.6. Jezik i javna stabilizacija statusnih funkcija 59
3. Institucionalna stvarnost i potraga za konstitutivnim govornim činom: između lingvističkog minimalizma i složene deklaracije 61
3.1. Vrste govornih činova prema Serlu 62
3.2. Deklaracija statusne funkcije kao složen govorni čin 64
3.3. Prednosti predložene interpretacije 65
3.4. Prigovor na osnovu neusaglašenosti lokucionih formi 67
3.5. Perlokucioni efekti deklaracije statusne funkcije 68

Zaključak i završno razmatranje **70**
1. Serlov doprinos društvenoj ontologiji 70
2. Rekonstrukcija i doprinos rada: Zaokret ka procesnom modelu društvene koordinacije 70
3. Eksplanatorni dometi i granice analitičkog formalizma: Problem materijalnih osnova 71
4. Osvrt na mogućnost nadindividualne društvene ontologije 72
5. Metafizički horizont: Dinamički naturalizam kao otvoreni sistem 73
Literatura **74**
Biografija autora **76**
Изјава о ауторству **77**
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада **78**
Изјава о коришћењу **79**

Uvod

1. Opšti cilj disertacije

Džon Serl (John Searle) je svoje prvo veliko delo o društvenoj ontologiji *The Construction of Social Reality* (*Izgradnja društvene stvarnosti*) predočio javnosti 1995-e. Godine 2010-e je dodatno razradio ideje iz ove studije objavivši knjigu *Making of Social Reality: The Structure of Human Civilization* (*Stvaranje društvene stvarnosti: struktura ljudske civilizacije*). U međuvremenu je napisao nekoliko naučnih radova o ovoj temi i bio pokretač i učesnik više panela i istraživačkih timova posvećenih rešavanju društveno-ontoloških pitanja. Iako je njegovo mišljenje o društvenoj ontologiji evoluiralo, ne postoje sržna odstupanja od objave njegovog prvog dela o ovom predmetu. Ipak, u disertaciji ću se pretežno oslanjati na poslednju Serlovu knjigu, *Making of Social Reality*, jer predstavlja Serlovu finalnu reč i teorija društvene ontologije koja je tu izložena je sofisticiranija i obuhvatnija nego u njegovoj ranijoj studiji *The Construction of Social Reality*.

U disertaciji ću sprovesti kritiku Serlove teorije društvene ontologije ukazujući na sporna mesta i praznine, dajući obrazložene predloge za njihovo rešavanje i popunjavanje. Razlog zašto biram da je kritikujem leži u tome što je Serl pionir u definisanju ove oblasti, njegova gledišta su nezaobilazna u svakoj opsežnoj raspravi o društvenoj ontologiji i zato što je njegova teorija usled svoje obuhvatnosti i dubine plodno polazište za dolaženje do jedne tačne i koherentne slike o ontologiji društva čije ću obrise pokušati da pružim ovde.

Značaj dolaženja do jedne takve teorije je višestruk. Pre svega, razumevanje društvene ontologije omogućava nam da dublje shvatimo kako se društvene realnosti konstituišu i održavaju. To uključuje institucije, norme, pravila i kolektivne identitete, koji igraju ključnu ulogu u oblikovanju našeg svakodnevnog života i društvenih interakcija. Pored toga, precizna i koherentna teorija društvene ontologije može pružiti temelje za analizu i rešavanje društvenih problema, nudeći jasnije uvide u to kako društvene strukture mogu biti reformisane ili unapređene. Konačno, kritičko razmatranje i unapređenje postojećih teorija, kao što je Serlova, doprinosi razvoju filozofske misli i podstiče dalja istraživanja u ovoj značajnoj oblasti, što može imati dalekosežne posledice za razumevanje i unapređenje društvenih nauka i praksi.

2. Opšta obeležja Serlovog filozofskog pristupa

Serlova dela su me prvobitno privukla zbog njegovog zdravorazumskog pristupa filozofskim temama. On okleva da presudi u korist filozofskih teorija koje se kose sa stavovima običnog razuma shvaćenog ne kao skup mnjenja, već sržnih uverenja kojih se odvajkada drži ogromna većina ljudi – kolektivni stavovi nevezani za poreklo, kulturu, nivo obrazovanja ili stepen inteligencije čoveka. Serl se ovako ponaša u svakoj od tri filozofske oblasti kojima se intenzivno

bavio i ostavio značajne doprinose. Reč je o filozofiji duha, filozofiji jezika i društvenoj ontologiji, oblasti koju je sam utemeljio.

Serlov rad u filozofiji jezika često je u skladu sa zdravorazumskim pristupima jezičkom značenju i komunikaciji. U svom čuvenom misaonom eksperimentu iz 1980-e poznatom kao „Argument kineske sobe“ (Searle 1980, 1984, 1992), Serl osporava ideju da kompjuterski program može da razume i proizvede pravo lingvističko značenje. On se poziva na stav da razumevanje jezika uključuje više od manipulacije simbolima prema pravilima; takođe zahteva istinsko razumevanje značenja tih simbola, nešto što on tvrdi da nedostaje u čisto računarskim sistemima.

U svojoj filozofiji uma, Serl brani stav običnog razuma da je svest nesvodiva na čisto fizičke procese. Pomenutim „Argumentom kineske sobe“ osporava ideju da se svest može u potpunosti objasniti samo u smislu moždanih procesa. Serl tvrdi da svest uključuje subjektivne iskušaje koji se ne mogu obuhvatiti čisto objektivnim opisima u trećem licu. Ovo je u skladu sa uobičajenim razumevanjem da su naša svesna iskustva nešto više od pukog zbira fizičkih procesa u mozgu. U svojoj odbrani slobode volje, Serl se suprotstavlja deterministčkim teorijama koje negiraju postojanje slobode volje, podržavajući implicitno verovanje mnogih ljudi da su sposobni donositi slobodne odluke (Searle 2007).

Serlov rad u socijalnoj ontologiji takođe odražava zdravorazumske stavove o prirodi društvene stvarnosti. U svojoj teoriji „institucionalnih činjenica“, Serl tvrdi da društvene institucije i prakse, kao što su novac, brak ili imovina, izvode svoju stvarnost iz kolektivne intencionalnosti i zajedničkog razumevanja među članovima društva. Ova perspektiva u skladu je sa uobičajenim shvatanjem da se društvena stvarnost konstruiše kroz ljudske interakcije i nekim oblikom dogovora, umesto da bude čisto objektivna ili proizvoljna. Što se tiče prirodnih ljudskih prava, Serl naglašava njihovu univerzalnost i osnovanost u ljudskoj prirodi, što je stav koji se poklapa sa duboko ukorenjenim verovanjima o suštinskoj moralnoj jednakosti između ljudi i o pravdi.

Sve u svemu, Serlovi filozofski argumenti se često pozivaju na i brane stavove običnog razuma u ovim oblastima, čineći njegov rad dostupnim i povezanim sa širom publikom, istovremeno dajući mu izvestan stepen kredibiliteta.

Pored odbrane stavova običnog razuma, Serlovu filozofsku misao odlikuje sistematski pristup. Njegov filozofski opus sastoji se u doslednom i koherentnom razvoju ideja, a ne u pravljenju drastičnih promena ili zaokreta. Serlov filozofski projekat ne naginje ka eklekticizmu, već ga karakteriše postepena evolucija misli o jeziku, umu, svesti i društvenoj stvarnosti, koja se integriše u širi okvir.

Serlov rani rad, posebno njegov doprinos teoriji govornih činova, nadograđuje se na ideje Dž. L. Ostina i uspostavlja temelje za razumevanje kako jezik funkcioniše u komunikaciji. Serlova knjiga *Govorni činovi* (*Speech Acts,* 1969) je kamen temeljac u ovoj oblasti, primenjujući metodičan pristup analizi lingvističkih fenomena. Ova teorija postavlja osnovu za kasnija istraživanja o ulozi jezika u formiranju društvene stvarnosti. Konkretno, Serl istražuje kako putem govornih činova kreiramo institucionalne činjenice – na primer, kako izjavom „Imenujem ovaj brod ‘Kraljica Elizabeta’“ stvaramo novi objekat sa društvenim značenjem, ili kako putem izjava poput „Dajem ostavku“ stvaramo promene u društvenim i institucionalnim strukturama.

Serl je svoj sistematičan pristup primenio i u filozofiji uma, najviše kroz svoju kritiku računarskih teorija uma i razvoj biološkog naturalizma. Pomenuti „Argument kineske sobe“ predstavlja doslednu kritiku „jake veštačke inteligencije“, tvrdeći, kao što je rečeno, da sintaktička obrada nije dovoljna za semantičko razumevanje ili svest. Ova teorija se organski povezuje sa njegovim idejama o intencionalnosti i svesti. Serl naglašava da računari mogu manipulisati simbolima, ali ne mogu imati namere ili razumevanje koje je svojstveno ljudskoj svesti. Time povezuje svoje stavove o kognitivnim procesima sa širim pitanjima o prirodi svesti i intencionalnosti.

Serlov rad na svesti i intencionalnosti je takođe sistematičan. On zagovara oblik biološkog naturalizma, sugerišući da je svest istovremeno biološki fenomen i nereducibilna na puke fizičke procese. Ova pozicija ostaje dosledna kroz njegova dela *The Rediscovery of the Mind* (1992) i *Mind: A Brief Introduction* (2004). Ove ideje se direktno nadovezuju na njegovu filozofiju uma i pružaju dublje razumevanje kako intencionalnost funkcioniše u ljudskom iskustvu. Na primer, Serl analizira kako naša mentalna stanja, kao što su verovanja i želje, imaju intencionalni sadržaj – usmerena su ka stvarima u svetu. Ovo istraživanje produbljuje razumevanje odnosa između uma i sveta, ističući kako naša svest nije samo pasivni odraz stvarnosti, već aktivno interpretira i oblikuje naše iskustvo.

U svom kasnijem radu, Serl istražuje konstrukciju društvene stvarnosti, ispitujući kako institucije i kolektivna intencionalnost oblikuju naš društveni svet. Pomenute knjige *The Construction of Social Reality* (1995) i *Making of Social Reality: The Structure of Human Civilization* (2010) proširuju autorove ranije ideje o jeziku i umu na područje društvene ontologije. Ova istraživanja pokazuju kako jezik i intencionalnost omogućavaju stvaranje složenih društvenih struktura. Na primer, Serl objašnjava kako kroz kolektivne intencionalne radnje – kao što je prihvatanje novca kao sredstva razmene ili poštovanje zakona – ljudi stvaraju i održavaju društvene institucije.

Tokom svoje karijere, Serl je održao jasan i kontinuiran tok misli, nadograđujući i usavršavajući svoje ideje umesto da pravi nagle i krupne idejne promene. Ova koherencija i postepeni razvoj u različitim oblastima filozofije ukazuju na sistematičan pristup. Integracija oblasti kao što su jezik, um, svest i društvena stvarnost u okvir koji je u velikoj meri koherentan čini da njegovo delo predstavlja jedinstven i sveobuhvatan filozofski sistem. Stoga je opravdano opisati Serla kao sistematičnog filozofa.

3. Društvena ontologija u okviru Serlovog filozofskog sistema

Pružanje teorije društvene ontologije integralni je deo Serlovog glavnog filozofskog projekta koji je krajnje ambiciozan. Kao što je nagovešteno, radi se o integraciji svih aspekata stvarnosti u jedan konceptualni okvir:

> „Živimo u tačno jednom svetu, a ne dva, tri ili sedamnaest. Koliko trenutno znamo, najosnovnije karakteristike tog sveta su one koje opisuju fizika, hemija i druge prirodne nauke. Ali postojanje

> fenomena koji nisu ni na koji očigledan način fizički ili hemijski izaziva zagonetku. Kako, na primer, mogu postojati stanja svesti ili smisleni govorni činovi kao delovi fizičkog sveta? Mnogi filozofski problemi koji me najviše zanimaju imaju veze sa načinom na koji se različiti delovi sveta odnose jedan prema drugom – kako se sve drži zajedno? – i veliki deo mog rada u filozofiji bavi se ovim pitanja." (Searle 1995, xi)

Serlovo grandiozno nastojanje uslovljeno je osnovnom taksonomijom entiteta i činjenica, kao i podelom sudova prema epistemološkom statusu, koje zagovara. Njegova osnovna ontološka distinkcija definiše na najopštijem nivou aspekte stvarnosti za koje treba pokazati kako se međusobno uklapaju, dok osnovno epistemološko razlikovanje određuje mogućnosti i način na koje ih treba istraživati. Apstraktno govoreći, Serl bi rekao da je društvena ontologija specifično istraživanje jednog od delova stvarnosti koji je u posebnom odnosu sa njenim ostalim domenima.

Kao što sam napomenuo, Serlovo razmišljanje nije pretrpelo značajne modifikacije od knjige *Izgradnja društvene stvarnosti* do knjige *Stvaranje društvenog sveta*. Međutim, u slučaju Serlove klasifikacije entiteta i činjenica došlo je do izvesne promene terminologije i ekspliciranja pojmova na koje treba obratiti pažnju.

U knjizi *Izgradnja društvene stvarnosti* Serl, na fundamentalnom nivou, klasifikuje entitete i činjenice prema njihovom odnosu prema posmatraču i prema ontološkom kriterijumu – načinu njihovog postojanja. S obzirom na odnos prema posmatraču entiteti, svojstva i činjenice mogu biti „relativni u odnosu na posmatrača" (*observer relative*) i „intrinsični". Prve su definisane kao pojave koje iziskuju (spoljašnjeg) posmatrača ili delatnika da bi postojale, dok su druge definisane kao pojave koje postoje nezavisno od (spoljašnjeg) svesnog subjekta. Prema Serlu, planine, stene, masa i hemijski sastav tela primeri su intrinsičnih entiteta, odnosno intrinsičnih karakteristika stvarnosti. Suprotno tome, metla je primer fenomena relativnog u odnosu na posmatrača, jer podrazumeva spoljašnjeg subjekta koji je tako doživljava ili koristi. Bez njega ona ostaje oblikovani komad drveta, kanapa i slame – svežanj intrinsičnih svojstava.

Na osnovu ontološkog statusa Serl razlikuje ontološki objektivne i ontološki subjektivne entitete. Ontološki kriterijum tiče se modusa postojanja. Ontološki subjektivni fenomeni isključivo postoje kao iskustva nekog subjekta. Pored slučaja metle, primeri ontološki subjektivnih entiteta su bol i društvene pojave poput novca i braka. Za razliku od toga, ontološki objektivni fenomeni postoje nezavisno od bilo čijeg iskustva ili svesti. Navedeni primeri intrinsičnih entiteta i svojstava – poput stena, reka, mase ili atomske kompozicije objekata – predstavljaju fenomene koji su ujedno i ontološki objektivni.

U izloženoj Serlovoj shemi odnosi između ovih distinkcija su sledeći:

A. Svi fenomeni relativni u odnosu na posmatrača su ontološki subjektivni, mada obrnuto ne važi.

B. Svi ontološki objektivni fenomeni su intrinsični, ali obrnuto ne važi.

Kako iz A, tako i iz B pojedinačno sledi da su neki ontološki subjektivni fenomeni intrinsični. Takvi su svi ontološki subjektivni fenomeni koji nisu relativni u odnosu na posmatrača.

Serl uzima da su to unutrašnja kvalitativna stanja svesti – sva neposredna iskustva kako se pojavljuju individualnom svesnom subjektu.

U članku „What is an institution*?"* („Šta je institucija?*"*) Serl termin „intrinsično" preinačuje u termin „ nezavisno od posmatrača" („observer independent"), ne menjajući semantiku pojma. Tu izražava ontološku prirodu neposrednih iskustava i njihovu razliku prema fenomenima koji su relativni u odnosu na posmatrača na sledeći način:

> „...svest i intencionalnost koji služe za stvaranje fenomena koji su relativni u odnosu na posmatrača sami su fenomeni koji su nezavisni u odnosu na posmatrača. Na primer, činjenica da je određeni predmet novac je relativna u odnosu na posmatrača; novac kao takav nastaje stavovima posmatrača i učesnika u instituciji novca. Ali ti stavovi sami po sebi nisu relativni u odnosu na posmatrača; oni su nezavisni od posmatrača. Mislim da je ovo ispred mene novčanica od 20 dolara i, ako neko drugi misli da ja to ne mislim, samo se vara. Moj stav je nezavisan od posmatrača, ali stvarnost koju stvara veliki broj ljudi poput mene koji imaju takve stavove zavisi od tih stavova i samim tim je relativna u odnosu na posmatrača." (Searle 2005, 3-4)

U *Stvaranju društvenog sveta* Serl ponovo menja terminologiju s obzirom na izloženu distinkciju, bez promene značenja, i to pravda:

> „...moramo da uvedemo klasu fenomena koji se zapravo ne nalaze u našim umovima, već zavise od naših stavova. To bi uključivalo novac, imovinu, vladu i brak. U ranijim spisima sam ih nazvao 'relativnim u odnosu na posmatrača'. Ali taj izraz, sasvim razumno, može da dovede u zabludu jer izgleda da implicira da su spoljašnji posmatrači, koji usvajaju antropološko stanovište, ti koji ljudima i objektima dodeljuju posmatračko-relativne statuse. Ali to uopšte nije moja namera. Novac je novac jer ga stvarni učesnici u instituciji smatraju novcem. Dakle, umesto da kažem 'relativni u odnosu na posmatrača', koristiću izraz 'relativno u odnosu na intencionalnost'. Ono što želim da kažem jeste da su stavovi ljudi neophodni da bi se konstituisalo nešto kao novac, vlada, političke stranke ili završni ispiti." (Searle 2010, 17)

Pored pomenutih distinkcija u pogledu entiteta, Serl na bazičnom nivou deli sudove na dva tipa – *saznajno subjektivne* i *saznajno objektivne*. Ova distinkcija provlači se kroz sva citirana dela bez izmene terminologije. Razlika između ovih dva tipa tvrdnji jeste u načinu provere, odnosno u uslovima njihove istinitosti. Istinosna vrednost saznajno subjektivnog suda utvrđuje se introspekcijom. Istinitost tvrdnje ovde u celosti zavisi od ukusa i osećanja svesne, intencionalne jedinke. Suprotno tome, istinitost saznajno objektivnog suda nije uslovljena ukusima i osećanjima mislećeg subjekta, već činjenicama koje važe mimo njegovog ličnog stava. Postoje objektivna merila provere njihove istinitosti, stoga stav jednog subjekta ne može saznajno objektivan sud učiniti istinitim.

Približavam ovu distinkciju sledećim primerom para sudova. Sud „Folk muzika je bolja od džeza" jeste saznajno subjektivan sud, za razliku od suda „Folk muzika se ranije pojavila nego džez", koji je saznajno objektivan. Prvi sud nije (nužno) univerzalno istinit, vezan je za ukuse i preferencije pojedinca ili grupe koja ga izriče i ne postoji javni, odnosno naučni metod za rešavanje potencijalnog neslaganja oko njegovog važenja. Drugi sud je ili univerzalno istinit ili univerzalno lažan i, u principu, postoji objektivan način za proveru njegove istinosne vrednosti. Istinosna vrednost suda ne zavisi od onoga što osećamo da jeste slučaj, već od onoga što zaista jeste slučaj.

Jasno je da saznajno subjektivni domen ne može biti naučno znanje. Drugim rečima, teorije su sistemi saznajno objektivnih tvrdnji. Izložene distinkcije se u Serlovom okviru ukrštaju razgraničavajući moguća polja istraživanja o čijim predmetima možemo imati objektivno znanje. Teorija svesti i filozofija duha jesu, prema Serlu, istraživanja ontološki subjektivnih fenomena koji nisu relativni u odnosu na posmatrača ili u odnosu na intencionalnost. Sa druge strane, prirodne nauke – fizika, hemija, biologija, itd. – teže da pruže saznajno objektivne tvrdnje o ontološki objektivnim entitetima i njihovim odnosima.

Ono što nas najviše zanima ovde jeste nauka o pojavama koje su relativne u odnosu na intencionalnost. Njima se bavi filozofija društva i društvena ontologija.

Društveni fenomeni, poput radnih akcija, braka, porodice, vlada, fudbalskih utakmica, naučnih konferencija, prema Serlu važe na objektivan način. Da je neko predsednik nije stvar nečijeg ličnog stava, već objektivna činjenica određenog društva. Ova objektivna činjenica, doduše, ne važi ontološki objektivno kao što je, recimo, slučaj da je neki čovek određene visine. Ona je samo saznajno objektivna u smislu da je sud koji je opisuje saznajno objektivan. Činjenica da je neko predsednik zavisi od intencionalnosti više subjekata; postoji zato što ga grupa svesnih jedinki posmatra na takav način. Drugim rečima, društvena ontologija je (objektivno) istraživanje fenomena koji su relativni u odnosu na intencionalnost. Tačnije, ono je istraživanje suštinskih mehanizama i dinamika takvih pojava.

Termin „filozofija društva“ (Searle 2001b, 2010), koji je gore pomenut, nije sinonim za društvenu ontologiju. Filozofija društva, prema Serlovom viđenju, zvanično ne postoji kao filozofska disciplina, mada se on za njeno priznanje otvoreno borio više od dve decenije. Po njegovom mišljenju, filozofija društva treba, između ostalog, da prodre u suštinu društvene stvarnosti, da služi kao osnovna društvena nauka i da, kao takva, bude orijentir za društveno-naučna razmatranja na bilo kom nivou opštosti.

U tom svojstvu, filozofija društva treba da obuhvati postojeće discipline, kao što su filozofija društvenih nauka i društvena i politička filozofija, koje, prema njemu, ne mogu držati status osnovne društvene filozofske nauke, jer se u njima ne postavljaju socio-ontološka pitanja. Socio-ontološka pitanja su ona koja se odnose na način postojanja i suštinu društvenih fenomena, poput dodela nagrada, venčanja, univerzitetske diplome, fudbalskih golova i sličnog. Drugačije rečeno, društvena ontologija je filozofska disciplina koja se bavi bitkom društvenih pojava.

Serl predviđa da će se filozofija društva, sa društvenom ontologijom u svom središtu, uspostaviti kao disciplina ravnopravna filozofiji jezika ili filozofiji uma. U anticipaciji neposrednog prigovora na ovo smelo predviđanje, Serl ističe da je filozofija živa, evoluirajuća delatnost, a ne nepromenljiva disciplina sa jednom zauvek utvrđenim granama i podgranama. Filozofija se, prema njemu, razvija i rekonfiguriše otkrivajući nove predmete i odgovarajuće metode koje su i hronološki i logički uslovljene napretkom u prethodnim predmetima i metodama.

Njegov primer ovog procesa jeste uspostavljanje filozofije jezika krajem XIX i početkom XX veka i njeno preuzimanje pozicije centralne filozofske discipline:

> „Možda i ne znajući, Gotlob Frege je, zajedno sa Bertrandom Raselom, Ludvigom Vitgenštajnom i drugima, izmislio filozofiju jezika krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka. Ali u smislu u

kom sada filozofiju jezika smatramo centralnim delom filozofije, Imanuel Kant nije imao niti je mogao imati takav stav. Predlažem da se 'filozofija društva' treba smatrati legitimnom granom filozofije zajedno sa disciplinama kao što su filozofija uma i filozofija jezika." Searle 2010, 5)

Pored izložene promene u terminologiji, Serl u *Stvaranju društvenog sveta* pravi inovaciju u odnosu na svoja ranija dela privilegujući deklaracije statusnih funkcija. On tvrdi da se sve institucionalne činjenice tvore i održavaju putem ovih lingvističkih činova (uz kolektivno prihvatanje).

S jedne strane ističe: „Sve ljudske društvene institucije nastaju i nastavljaju svoje postojanje jednom logičko-lingvističkom operacijom koja se može primenjivati iznova i iznova." (Searle 2010, 62)

Dok na drugom mestu dodatno precizira:

„Nazovimo ove slučajeve u kojima stvaramo institucionalnu stvarnost statusnih funkcija predstavljajući ih kao postojeće kao 'Deklaracije statusnih funkcija'…čak i u slučajevima kada ne postoji eksplicitni govorni čin deklaracije. Tvrdnja koju ću izložiti i braniti u ovoj knjizi je da je sva ljudska institucionalna stvarnost stvorena i održavana u postojanju (reprezentacijama koje imaju isti logički oblik kao)…deklaracije, uključujući slučajeve koji nisu govorni činovi u eksplicitnom obliku deklaracija." (Searle 2010, 13)

Institucionalna stvarnost gradi se deklaracijama statusnih funkcija, čak i u odsustvu institucija. Serl kaže: „Sve statusne funkcije jesu institucionalne činjenice, ali ne postoje sve institucionalne činjenice u okviru već postojećih institucija...." (Searle 2010, 23). Pleme može dodeliti statusnu funkciju 'vođe' nekom pojedincu *ad hoc,* iako ne postoji institucionalizovano pravilo odabira vođe. Takvo pravilo bi moglo da bude „Onaj ko je najsrčaniji je vođa", a time smo na korak od institucije ili smo je time uspostavili.

4. Struktura disertacije

Disertacija je organizovana u tri glavna teorijska segmenta i završna razmatranja i zaključak, pri čemu se celokupna argumentacija razvija kao kretanje od rekonstrukcije Serlove teorije, preko njene unutrašnje kritike, ka pokušaju njene sistematske reinterpretacije na procesualno-dinamički način.

Prvi deo, naslovljen „Izlaganje Serlove teorije društvene ontologije", ima rekonstruktivni karakter i predstavlja teorijsku osnovu rada. U njemu se analiziraju Serlova koncepcija intencionalnosti, kolektivne intencionalnosti i statusnih funkcija, kao i način na koji se institucije konstituišu putem deklaracija statusnih funkcija. Ovo poglavlje ne predstavlja iscrpno izlaganje Serlove teorije društvene ontologije, već selektivnu rekonstrukciju onih elemenata koji su neophodni za razumevanje kasnije kritičke analize. Pojedini aspekti Serlovog stanovišta koji u ovom delu nisu detaljno razmatrani biće uvedeni i obrazloženi u narednim poglavljima, na mestima gde su neposredno relevantni za kritičku raspravu.

Drugi deo, naslovljen „Kritika kontroverznih tvrdnji Serlove teorije društvene ontologije", razvija sistematsku kritiku ključnih pretpostavki Serlove teorije. Kritika je organizovana oko četiri

tematska problema: (1) problem reprezentacija sa dvostrukim smerom uklapanja u okviru deklaracija statusnih funkcija, (2) status razloga za akciju nezavisnih od želja i njihova uloga u strukturi intencionalnosti, (3) adekvatnost Serlove distinkcije između regulativnih i konstitutivnih pravila, i (4) pitanje da li kolektivna intencionalnost mora biti shvaćena kao primitivni mentalni fenomen ili kao izvedena struktura koordinacije. Ovi prigovori ne funkcionišu kao izolovane kritike, već kao povezani skup problema koji ukazuju na ograničenja Serlovog modela u objašnjenju institucionalne stvarnosti.

Treći deo, naslovljen „Rešenja i dorade Serlove teorije društvene ontologije“, predstavlja konstruktivni deo disertacije u kojem se razvija alternativni teorijski okvir kroz tri organski povezane faze. Prvo se vrši ontološko produbljivanje pozadine kroz originalni dispozicijski model kojim se neintencionalni kapaciteti definišu kao pozitivno-adaptivna i ekstrafiziološka ponašanja[1], čime se obezbeđuje stabilan dispozicijski temelj za društvenu ontologiju. Potom se uvodi procesualni model intencionalnosti koji intencionalne moduse (percepciju, imaginaciju, verovanje, nameru, sumnju i znanje) razume kao faze jedinstvenog dinamičkog procesa organizacije delanja. Na osnovu tog modela kolektivna intencionalnost se reinterpretira kao koordinacija više individualnih intencionalnih tokova, čime se izbegava pretpostavka o njenoj primitivnosti. U okviru istog dela razvija se i centralna rekonstrukcija pojma deklaracije statusne funkcije. Nasuprot Serlovom shvatanju deklaracije kao jedinstvenog govornog čina sa dvostrukim smerom uklapanja, brani se teza da je deklaracija složen komunikativni akt koji integriše asertivnu (argumentativnu), direktivnu i imaginativnu komponentu. Ova rekonstrukcija omogućava da se institucionalna stvarnost objasni kao rezultat perlokucionog uspeha procesa kolektivnog usmeravanja i stabilizacije konsenzusa o dodeli (originalnog ili novog) statusa nekom entitetu.

Zaključak sumira rezultate rada i pokazuje u kojoj meri predložena reinterpretacija modifikuje Serlovu teoriju, pre svega u pogledu statusa jezika, strukture kolektivne intencionalnosti i prirode institucionalnih činjenica. Dodatno se razmatraju šire teorijske implikacije, uključujući mogućnost alternativnih modela društvene ontologije, eksplanatorni dometi Serlove teorije društvene ontologije, kao i ekspliciranje naturalističkog okvira koji stoji u osnovi celokupne analize.

[1] Pod pojmom „ekstrafiziološka ponašanja“ u ovom radu podrazumevam ona delovanja koja se ne mogu redukovati na proste neurološke reflekse ili mehaničke nadražaje, već uključuju mogućnost svesnog upravljanja iako ono ne mora biti realizovano.

I. Serlova teorija društvene ontologije

1. Serl o intencionalnosti

Pošto se pojam intencionalnosti, naročito u svojoj kolektivnoj varijanti, nalazi u središtu Serlove teorije društvene stvarnosti, prikladno je da se odredi na samom početku.

Intencionalnost je moć i karakteristika uma da bude usmeren na aktuelna ili zamišljena stanja stvari, objekte, događaje i promene u svetu. Ona se može analizirati putem forme M(p), gde M, i p redom označavaju psihološki modus i propozicionalni sadržaj, dok se subjekt intencionalnosti podrazumeva.

Subjekt intencionalnosti je određena otelovljena (samo)svest. Serl subjekta intencionalnosti, odnosno „Ja“, razume kao jedinstven centar svesti i delovanja koji poseduje sposobnost (slobodnog) racionalnog izbora i delovanja[2]. Kada je nosilac intencionalnog stanja jedan subjekt, govorimo o individualnoj ili singularnoj intencionalnosti. Međutim, prema Serlu, subjekti mogu biti i zajednički usmereni na isti propozicionalni sadržaj, uz uzajamnu refleksiju o toj usmerenosti. Taj fenomen naziva se kolektivna ili zajednička intencionalnost.

Psihološki modusi odnose se na način usmerenosti subjekta prema sadržaju intencionalnog stanja. Iako Serl ne nudi konačnu klasifikaciju psiholoških modusa, oni se mogu grubo podeliti na kognitivne, konativne i volitivne. Kognitivni modusi tiču se saznanja o svetu; tu spadaju, na primer, opažanje i verovanje. Konativni modusi obuhvataju želje i sklonosti, dok volitivni modusi uključuju odlučivanje i nameravanje. Serl ne pominje volju (npr. „Ja hoću“) kao posebni psihološki modus, pored nameravanja, što ostavlja utisak da je poistovećuje sa nameravanjem. Afektivna stanja, poput straha, ljubavi ili mržnje, ne uklapaju se uvek jasno u jednu kategoriju, jer obično istovremeno obuhvataju i kognitivne i konativne komponente, praćene specifičnim fiziološkim (somatskim) manifestacijama.

Serl najčešće analizira intencionalnost posredstvom propozicionog sadržaja – dakle, onoga što može biti istinito ili lažno, zadovoljeno ili nezadovoljeno. Ipak, propozicioni sadržaj ne predstavlja jedini mogući oblik sadržaja. Serl ne isključuje mogućnost da pojedinačni predmeti, osobe ili događaji figuriraju kao neposredni sadržaji. Tako, na primer, u iskazu „Ja volim Saru“ intencionalnost je neposredno usmerena na samu osobu, a ne nužno na neku eksplicitnu propoziciju.

Ideju intencionalnosti možemo ilustrovati variranjem broja subjekata i elemenata forme M(p):

– Ja opažam da je jabuka na stolu.
– Mi opažamo da je jabuka na stolu.
– Ja želim da je jabuka na stolu.

[2] Serl slobodu i racionalnost tretira kao nerazdvojivo povezane. Više reči o tome će biti u II.2.

– Mi se bojimo da je jabuka na stolu.
– Ja volim Saru.

U svim navedenim slučajevima postoji određeni subjekt ili grupa subjekata, određeni psihološki modus i sadržaj na koji je to stanje usmereno.

Poseban značaj za Serlovu društvenu ontologiju ima kolektivna intencionalnost. Ona nije prosta suma pojedinačnih intencionalnosti, već specifičan oblik usmerenosti koji ima formu „mi nameravamo“, „mi verujemo“, „mi prihvatamo“ i slično. Ova sposobnost za kolektivnu intencionalnost predstavlja, prema Serlu, preduslov postojanja društvene stvarnosti.

2. Temelji Serlovog istraživanja društvenih pojava

Rekli smo da je društvena ontologija ispitivanje suštine društvenih pojava. Serl izjednačava društvene pojave sa realizacijom kolektivne intencionalnosti – zajedničkim usmeravanjem više umova na isti predmet.

Naspram društvenih pojava stoje, sa jedne strane, fenomeni koji uključuju samo pojedinačnu intencionalnost, a sa druge strane fenomeni koji uopšte ne podrazumevaju intencionalnost. Iako se priroda pojava koje nisu društvene ne istražuje u okviru društvene ontologije, one su, prema Serlu, relevantne za razumevanje društvenih fenomena, jer im služe kao ontološka baza. Rekavši to, možemo preći na objašnjavanje osnova Serlovog pristupa izučavanju društvene ontologije.

Serlov istraživački program oblasti društvene ontologije počiva na sledeća dva temelja:

(1) ontološki naturalizam, i
(2) ne nužno dobrovoljna baza institucionalnih pojava.

Pod prvim temeljem, „ontološkim naturalizmom“, podrazumeva se teza da su svi fenomeni ili prirodni objekti i činjenice, ili su, rečnikom metafizike, na njima zasnovani, mada ne i redukovani na njih. Ovo znači da postojanje društvenih činjenica podrazumeva postojanje prirodnih činjenica, iako obrnuti odnos ne važi. Serl koristi prideve „prirodni“, „osnovni“ i „sirovi“, u kombinaciji sa terminima „činjenica“, „objekt“, kao sinonimne. U radu se opredeljujem za pridev „osnovni“. Osnovne činjenice, koje se u uvodu opisuju kao „ontološki objektivne“, se mogu grubo definisati kao činjenice bez normativnih primesa koje ne traže niti individualnu niti kolektivnu intencionalnost da bi postojale za razliku od društvenih koje uključuju kolektivnu intencionalnost i mogu imati normativnu dimenziju.

Prema Serlu, u osnovne činjenice–objekte se ubrajaju i predmeti našeg svakodnevnog iskustva kao što su planine, životinje i kuće, za koje misli da bi postojali čak i ako ih ne bismo opažali. Može se reći i da su osnovne činjenice iskazane deskriptivnim, dok društvene mogu biti iskazane i normativnim/preskriptivnim sudovima.

Umesto da dajem duge spiskove različitih činjenica, iznosim samo jedan primer radi ilustrovanja ideje koja je u osnovi date distinkcije. Da je neko žrtva predstavlja društvenu (tačnije, institucionalnu) činjenicu jer podrazumeva biće čiju patnju treba ublažiti ili odstraniti. Dok ćemo za činjenicu da neko oseća bol reći da je osnovna činjenica. Dakle, pojam žrtve je institucionalni pojam, dok pojam bola spada u osnovne.

Ontološko prvenstvo osnovnih fenomena nad društvenim možemo testirati na iznetom primeru: ako ne postoje bića u patnji, nema žrtava; bića koja osećaju bol mogu da ne budu žrtve.

Serl prepoznaje ontološku hijerarhiju i među osnovnim činjenicama određenim na prethodni način. On kaže:

> „...dva najosnovnija skupa osnovnih činjenica su atomska teorija materije i evoluciona teorija biologije. Naš mentalni život zavisi od osnovnih činjenica. I svesni i nesvesni mentalni fenomeni su uzrokovani neurobiološkim procesima u mozgu i ostvaruju se u mozgu, a sami neuronski procesi su manifestacije i zavise od još fundamentalnijih procesa na molekularnom, atomskom i subatomskom nivou. Naš svesni kapacitet i druge mentalne pojave rezultat su dugih perioda biološke evolucije.“ (Searle 2010, 4)

Drugi temelj Serlove teorije društvene ontologije, koji sam nazvao „ne nužno dobrovoljna baza institucionalnih pojava“, Serl izražava ovako:

> „Prihvatanje, kako ga ja tumačim, ide sve od entuzijastičnog odobravanja do nevoljnog priznanja, čak i priznanja da je neko jednostavno bespomoćan da bilo šta uradi ili odbaci institucije u kojima se nalazi. Dakle, u ovoj knjizi, da bih izbegao ovaj nesporazum, koristiću ‘prepoznavanje’ ili ponekad disjunkciju ‘prepoznavanje ili prihvatanje’. Poenta je da statusne funkcije mogu da funkcionišu samo u meri u kojoj su kolektivno priznate. Želim ponovo da naglasim da ‘priznanje’ ne podrazumeva ‘odobravanje’. Mržnja, apatija, pa čak i očaj su u skladu sa prepoznavanjem onoga što čovek mrzi, prema čemu je apatičan i očajava da se promeni.“ (Searle 2010, 8)

Statusne funkcije pomenute u citatu su jedna od dve vrste *delatničkih funkcija* (*agentive functions*). Drugu vrstu delatničkih funkcija Serl naziva „delatničkim funkcijama kauzalnog tipa“, a Moural, u svojoj interpretaciji Serla, „funkcijama opreme“ (Moural 2002, 277). U daljem tekstu koristiću Mouralov izraz, jer sažetije i eksplicitnije naglašava instrumentalnu dimenziju predmeta u poređenju sa Serlovom širom sintagmom.

Delatničke funkcije su svojstva objekata koja važe za nekog posmatrača-delatnika koji objekat koristi. Nasuprot delatničkim funkcijama Serl postavlja teorijske funkcije. To su funkcije objekata koje postoje mimo toga da li im je ona dodeljena ili da li je realizovana delovanjem subjekta. Teorijske funkcije su karakteristike objektivnog aspekta stvarnosti. Primer teorijske funkcije koju Serl daje je funkcija srca da pumpa krv (Searle 2010, 59).

Kod delatničkih funkcija, sa druge strane, zavisnost se ogleda u tome što subjekt (ili subjekti) moraju da objekte zamišljaju na određeni način, tačnije kao podobne za određenu svrhu, inače funkcije ne postoje.

Funkcije opreme su (delatničke) funkcije koje objekat poseduje samo na osnovu svojih osnovnih svojstava, tj. svoje fizičke kompozicije. Primer je testera. Njome se uspeva seći deblo zahvaljujući njenim osnovnim svojstvima poput čvrstine, oblika ili zgrapnosti.

Suprotno tome, statusne (delatničke) funkcije su svojstva objekata (shvaćenih u najopštijem smislu, pa uključuju i osobe) koja oni ne nose samo na osnovu svojih osnovnih svojstava, već na osnovu toga što su objekti kolektivno smatrani kao da imaju određenu funkciju, tačnije određeni status.

Serlov često korišćen primer statusne funkcije je dekretni novac. (Dekretni) novac je u osnovnom smislu bezvredan, to je mešavina bezvredne tkanine, papira, mastila i drugog. Ipak, ovaj papirnati materijal se uspešno koristi kao novac zato što je kolektivno prihvaćeno (odlučeno) da je to novac. Funkcije predsednika, političkih granica ili lične svojine su takođe statusne funkcije.

Ostali pojmovi pomenuti u prethodnom citatu, iako imaju prošireno tehničko značenje u Serlovom sistemu, ne odudaraju od uobičajenog smisla. Dakle, iako je moguće da naše slaganje oko određene društvene tačke bude praćeno ličnim odobravanjem, činjenica odobravanja je kontingentna – nevažna je za postojanje određene institucije ili institucionalne pojave. Puko prepoznavanje institucije je dovoljno za njenu učinkovitost i postojanje. Pošto Serlov pristup društvenim pojavama ne isključuje nametnuta uređenja, teorija koju zastupa je u društvenom kontekstu, makar što se tiče fundamenata, sveobuhvatna.

3. Razlika između spontanih i institucionalnih društvenih fenomena

Rečeno je da se društvene pojave odlikuju prisustvom kolektivne intencionalnosti. Serl dalje deli društvene činjenice na osnovu toga da li podrazumevaju deontičke odnose. Društvene pojave ili činjenice koje povlače deontičke odnose Serl označava kao institucionalne. Druge društvene pojave on ne označava nekim posebnim imenom, mada, zarad preglednosti, ja ću ih osloviti kao „spontane društvene pojave“.

Deontički odnosi govore u kakvom odnosu subjekti jednog društva stoje u pogledu svojih „deontičkih moći“. Serl razlikuje pozitivne i negativne deontičke moći. O njima i o njihovoj vezi sa statusnim funkcijama on kaže sledeće:

> „Bez izuzetka, statusne funkcije nose ono što ja nazivam ‘deontičke moći’. To jest, one nose prava, dužnosti, obaveze, zahteve, dozvole, ovlašćenja, prava itd. Uvodim izraz ‘deontička ovlašćenja’ da pokrijem sve ove, i pozitivne deontičke moći (npr. kada imam pravo) i negativne deontičke moći (npr. kada imam obavezu), kao i druge logičke permutacije kao što su uslovne deontičke moći i disjunktivne deontičke moći. Primer uslovne deontičke moći bila bi moja moć da glasam na predizborima demokrata ako se registrujem kao demokrata. Imam pravo da glasam, ali samo pod uslovom registracije. Primer disjunktivne deontičke moći bila bi moja moć da se registrujem ili kao demokrata ili kao republikanac, ali ne i jedno i drugo.“ (Searle 2010, 8-9)

Deontičke odnose tj. deontičke moći koje statusne funkcije povlače Serl naziva i deontologijama. Razume se da ovim ne misli na nauku o dužnostima, već o određenom sistemu pozitivnih (prava, autorizacija, privilegija i sl.) i negativnih (obaveza, zabrana, dužnosti i sl.) deontičkih moći koji važe između pojedinaca određenog društva.

Spontane društvene pojave ne uključuju uspostavljanje statusnih funkcija i deontičkih moći. Serl ove pojave opisuje kao jednostavne i direktne oblike zajedničke akcije. Primeri su šetanje zajedno, plesanje, igranje fudbala (ako se uzme u obzir samo fizički čin igranja lopte, bez pravila) ili učestvovanje u slobodnoj konverzaciji. Ove aktivnosti postoje samo dok ih subjekti kolektivno izvode i prepoznaju kao takve. Na primer, čin hodanja dvoje ljudi zajedno je obična društvena pojava, ali ako se radi o venčanoj povorci, to više nije samo obična šetnja, već institucionalna činjenica sa raspoređenim dužnostima i čvrstim normativnim očekivanjima.

Ključna razlika je u tome što spontane društvene pojave ne podrazumevaju deontičke moći. One ne generišu prava, obaveze ili ovlašćenja nezavisno od želja i namera učesnika. Kada dvoje ljudi gura automobil, oni to rade sa zajedničkom namerom da ga pomere, i ta zajednička intencionalnost je dovoljna za postojanje te spontane društvene činjenice. Međutim, ne postoje nikakve formalne obaveze, prava ili sankcije koje bi se automatski vezale za ovu akciju. Institucionalne činjenice, s druge strane, stvaraju obaveze i kada one nisu u skladu sa našim individualnim željama, kao što je to slučaj sa obavezom plaćanja poreza.

Takođe, institucionalne činjenice mogu generisati (obavezujuće) razloge za delovanje koji ne zavise od trenutnih motivacionih stanja subjekta. Ako je neko potpisao ugovor, dao obećanje ili preuzeo institucionalnu ulogu, sama činjenica da ta obaveza postoji može funkcionisati kao razlog za akciju, čak i kada subjekt nema neposrednu želju da postupi u skladu sa njom. U tom smislu institucionalna stvarnost proizvodi specifičnu vrstu normativnosti koja prevazilazi puku koordinaciju individualnih želja.

Na kraju, spontane društvene pojave se ne oslanjaju na eksplicitne lingvističke deklaracije. One su, u velikoj meri, implicitne i temelje se na zajedničkom razumevanju konteksta i namera, što ih čini ontološki „lakšim“ od institucionalnih činjenica.

4. Konstrukcija i oblik institucionalnih činjenica

Serl je poznat po uvođenju distinkcije između regulativnih i konstitutivnih pravila. Regulativna pravila regulišu već postojeće oblike ponašanja (npr. „Vozi se desnom stranom puta“) i imaju formu „Čini/ ne čini X“ (gde je X određeni akt), dok konstitutivna pravila omogućavaju postojanje novih institucionalnih aktivnosti i statusa. Kako ističe:

> „Tako pravila šaha, na primer, ne regulišu samo pomeranje figura po tabli, već je postupanje u skladu sa dovoljnim brojem pravila logički neophodan uslov za igranje šaha, jer šah ne postoji odvojeno od pravila.“ (Searle 2010, 10)

Kanonska forma konstitutivnih pravila glasi: „X se računa kao Y u kontekstu C“. U njoj, X predstavlja neki osnovni objekat, događaj ili fenomen, Y status ili funkciju koji mu se dodeljuju, dok C označava kontekst u kome takvo računanje važi.

Serl često koristi primer novca: određeni komad papira (X) računa se kao novčanica određene vrednosti (Y) u kontekstu monetarnog sistema (C). Sam papir nema intrinsičnu vrednost koja bi ga učinila novcem; status novca postoji samo zato što je kolektivno priznat. Slično tome, određena osoba može se računati kao predsednik države, određeni zvuk kao obećanje, a određeni potpis kao važeći ugovor.

U svojim ranijim radovima Serl je naglasak stavljao na konstitutivna pravila kao mehanizam konstruisanja institucionalne stvarnosti. Međutim, u poznijoj fazi, u delu *Making the Social World*, primat daje deklaracijama statusnih funkcija. U tom kontekstu, obrazac „X se računa kao Y u kontekstu C“ više ne predstavlja prvenstveno mehanizam stvaranja institucionalnih činjenica, već njihovu logičku formu – institucionalna stvarnost nastaje onda kada se putem kolektivno prihvaćenih deklaracija određenom objektu, osobi ili događaju dodeli statusna funkcija. Drugim rečima, institucionalne činjenice imaju strukturu „X se računa kao Y u C“, ali se one uspostavljaju deklaracijama statusnih funkcija koje su kolektivno prihvaćene.

Serl deklaracije određuje kao posebnu vrstu govornih činova koji istovremeno poseduju oba smera uklapanja između jezika i sveta — kako svet-prema-reči, tako i reč-prema-svetu (o značenju pojma smera uklapanja biće više reči u odeljku II.1). On piše:

> „Postoji fascinantna klasa govornih činova koji kombinuju smer uklapanja reč-prema-svetu i svet-prema-reči, koji imaju oba smera uklapanja istovremeno u jednom govornom činu. To su slučajevi u kojima menjamo stvarnost kako bi odgovarala propozicionom sadržaju govornog čina i tako postižemo smer uklapanja svet-prema-reči. Ali, i to je neverovatan deo, u tome uspevamo zato što stvarnost reprezentujemo kao tako izmenjenu. Pre više od tri decenije, krstio sam ih kao ‘Deklaracije’. One menjaju svet proglašavanjem da stanje stvari postoji i tako dovode to stanje stvari u postojanje.“ (Searle 2010, 12)

Za razliku od deskriptivnih govornih činova, koji nastoje da svoje iskaze usklade sa već postojećim stanjem stvari, deklaracije menjaju samu društvenu stvarnost time što je reprezentuju kao već izmenjenu. Upravo zbog toga deklaracije mogu da stvaraju institucionalne činjenice: određeni status postoji zato što je kolektivno deklarisan i prihvaćen kao postojeći.

Institucionalne činjenice nastaju tako što se osnovnim objektima ili događajima deklarativno dodeljuju statusne funkcije koje same po sebi nisu deo njihovih osnovnih (ili fizičkih svojstava). Ove statusne funkcije povlače deontičke moći — prava, obaveze, ovlašćenja i dužnosti — koje ne postoje na nivou osnovnih činjenica. Komad papira, na primer, ne poseduje osnovnu (ili intrinsičnu) osobinu „novčanosti“; on funkcioniše kao novac zato što mu je u okviru određenog institucionalnog konteksta kolektivno dodeljena statusna funkcija novca.

Pored dodeljivanja statusnih funkcija osnovnim činjenicama, moguće je i naslojavanje statusnih funkcija jednih na druge. Tako već postojeća statusna funkcija može postati X-termin u novoj institucionalnoj strukturi. Na primer, statusna funkcija građanina može predstavljati osnovu za status predsednika, sudije ili roditelja. Predsednik i roditelj su različite statusne funkcije koje su

superponirane na status građanina, ali ne jedna na drugu: biti predsednik ne podrazumeva biti roditelj i obrnuto, dok obe uloge podrazumevaju status građanina.

Pored vertikalnog naslojavanja statusnih funkcija, jednom istom objektu ili osobi može biti istovremeno dodeljeno više različitih statusnih funkcija. Tako jedna osoba može istovremeno imati status građanina, profesora, roditelja i vlasnika imovine. Ove statusne funkcije mogu proizvoditi različite skupove deontičkih moći koje koegzistiraju unutar istog institucionalnog subjekta.

Ipak, lanac statusnih funkcija ne može biti beskonačan. Naslagane i ukrštene institucionalne strukture moraju se, posredno ili neposredno, oslanjati na osnovne fenomene. U prethodnom primeru, statusna funkcija građanina dodeljuje se ljudskom biću kao osnovnom biološkom entitetu. Institucionalna stvarnost se stoga može posmatrati kao mreža međusobno povezanih (ukrštenih i superponiranih) statusnih funkcija koje su u krajnjoj instanci ukorenjene u osnovnim činjenicama.

U svojoj poznijoj teoriji Serl nastoji da dodatno poveže konstitutivna pravila i deklaracije statusnih funkcija. On ne odbacuje konstitutivna pravila, ali ih više ne tretira kao nezavisan mehanizam konstruisanja institucionalne stvarnosti. Umesto toga, konstitutivna pravila tumači kao stabilizovane ili „važeće deklaracije“ („standing declarations“). Serl to eksplicitno formuliše putem sledećeg primera:

> „...konstitutivno pravilo, ‘Najstariji preživeli sin računa se kao novi kralj’, jeste trajna deklaracija. Njegova funkcija je da učini da određena osoba postane novi kralj nakon smrti starog kralja. Niko ne mora ništa da uradi da bi ga zadovoljio, osim da prihvati njegove posledice, odnosno da najstarijeg preživelog sina računa kao novog kralja.“ (Searle 2010, 97)

Drugim rečima, konstitutivno pravilo predstavlja trajno važeću deklarativnu strukturu koja automatski proizvodi institucionalne posledice kada su ispunjeni odgovarajući uslovi. Smrt kralja, u datom primeru, ne zahteva novi eksplicitni govorni čin kako bi najstariji sin postao kralj; dovoljno je da zajednica nastavi da priznaje već uspostavljenu deklarativnu strukturu i njene posledice. Ipak, razumno je interpretirati Serla da konstitutivna pravila najčešće ili bez izuzetka izrastaju iz deklarativnih odluka kojima se *ad hoc* dodeljuju statusne funkcije konkretnim entitetima kao što je proglašavanje konkretne osobe vođom plemena.

Sposobnost da jedan predmet ili osobu shvatimo kao nešto drugo predstavlja, prema Serlu, dublju kognitivnu osnovu institucionalne stvarnosti. Tako, na primer, komad drveta možemo „računati“ kao šahovsku figuru. Serl ovu sposobnost ne tumači kao puku igru mašte, već kao fundamentalnu kognitivnu veštinu koja omogućava nastanak institucija. On piše:

> „Mala deca mogu reći jedno drugom: ‘Dobro, ja ću biti Adam, ti budi Eva, a neka ova kocka bude jabuka.’ Ovo je, ako čovek dopusti sebi da razmisli o tome, zapanjujući intelektualni podvig. Na to su mi ukazali Tomaselo i Rakozi, i čini se razumnim pretpostaviti da je to ontogenetsko poreklo ljudske sposobnosti da stvara institucionalnu stvarnost. Ako u fantaziji možemo da računamo X kao Y što ono zapravo nije, onda sa zrelošću uopšte nije teško videti kako možemo da računamo X kao Y gde to Y ima neku vrstu postojanja, jer reguliše i osnažuje naš društveni život, iako Y karakteristika nije intrinsična karakteristika prirode.“ (Searle, 2010, 121)

Drugim rečima, već u detinjstvu ispoljavamo sposobnost da predmetima i osobama dodeljujemo statuse koje oni ne poseduju na osnovu svojih osnovnih svojstava. Prema tome, ovaj kapacitet predstavlja kognitivni temelj za stvaranje institucionalne stvarnosti.

5. Pozadina (*background*)

Iako je fokus na intencionalnosti i pravilima, Serl prepoznaje da je za funkcionisanje čitavog sistema neophodan i dublji, neintencionalni sloj. On ga naziva „pozadina“ (*background*). Pozadina nije skup verovanja, namera ili pravila, već skup bioloških i kulturnih sposobnosti, praksi i shvatanja koje omogućavaju da intencionalna stanja i pravila imaju smisla i da se pravilno primenjuju.

Serl objašnjava da pozadina nije samo biološka, već se sastoji i od duboko ukorenjenih kulturnih praksi. Na primer, kada neko kaže „Zatvori vrata“, mi znamo šta ta fraza znači bez eksplicitnih pravila. Mi to znamo zahvaljujući našoj pozadini — našem shvatanju fizičkog sveta, našeg tela i prakse korišćenja predmeta. Na sličan način, prilikom bacanja lopte u košarci, mi se rukovodimo pravilima (regulativnim), ali naše veštine i shvatanje fizike bacanja lopte (kontekst i pozadina) omogućavaju nam da ta pravila sprovedemo u delo.

Serl smatra da je pozadina od suštinskog značaja jer ona pruža kontekst za interpretaciju pravila. Ona sprečava beskonačnu regresiju tumačenja pravila – ne moramo da imamo pravila za tumačenje svakog pravila. U uvodu je rečeno da je „priznanje ili prihvatanje“ dovoljno za postojanje institucije. To kolektivno priznavanje nije samo racionalna odluka; ono je ukorenjeno u zajedničkoj pozadini koja omogućava da se statusi i funkcije shvate i prihvate. Bez pozadine, institucionalna stvarnost ne bi mogla da funkcioniše (Searle 1995, 131-134).

6. Pregled elemenata Serlove teorije o ontologiji društva

Serlova teorija društvene ontologije predstavlja ambiciozan i sveobuhvatan pokušaj da se objasni kako se od osnovnih činjenica prirodnog sveta stvara složeni društveni fenomen. Kao što je prikazano, teorija uključuje nekoliko ključnih, međusobno povezanih elemenata:

- **Ontološki naturalizam**: Sve društvene činjenice su ontološki zasnovane na fizičkim, ali nisu na njih reduktivne.
- **Ne nužno dobrovoljna baza institucionalnih pojava**: Institucije postoje ako su prihvaćene; prihvatanje se sastoji u reagovanju na instituciju, a ne nužno u odobravanju.
- **Kolektivna intencionalnost**: Fundamentalni mentalni fenomen koji je primaran u odnosu na individualnu intencionalnost i koji omogućava stvaranje zajedničkih društvenih fenomena.

• **Konstitutivna pravila**: Logička struktura „X se računa kao Y u kontekstu C“ koja omogućava dodeljivanje statusnih funkcija fizičkim objektima ili događajima.
• **Deontičke moći**: Sistem prava, obaveza, dužnosti i privilegija koji proističe iz statusnih funkcija i reguliše ponašanje unutar institucija.
• **Razlozi za akciju nezavisni od želja**: Institucionalne činjenice i statusne funkcije stvaraju deontičke moći koje mogu obezbediti razloge za delovanje nezavisno od trenutnih želja i interesa pojedinaca. Obaveze koje proizilaze iz obećanja, ugovora, zakona ili institucionalnih uloga mogu motivisati delovanje samim tim što su priznate kao važeće, čak i kada su u suprotnosti sa neposrednim preferencijama aktera.
• **Jezik i deklaracije**: Ključni mehanizam za stvaranje institucionalnih činjenica i aktiviranje konstitutivnih pravila.
• **Pozadina**: Neintencionalni, kontekstualni sloj veština i sposobnosti koji omogućava primenu pravila i intencionalnost.

Serlov sistem, uprkos svojoj složenosti, nudi koherentno objašnjenje kako institucionalne činjenice (kao što su novac, vlada ili brak) mogu da postoje kao objektivne činjenice u svetu, iako je njihova stvarnost u potpunosti zavisna od ljudskog uma. Ovaj sistematski pristup, koji polazi od mentalnih fenomena, preko jezika, do izgradnje društvene stvarnosti, pruža solidnu osnovu za dalju kritičku analizu koja će biti predmet narednih poglavlja.

II. Kritika kontroverznih tvrdnji Serlove teorije društvene ontologije

Primećujem rastući sentiment u akademskim krugovima naturalistički nastrojenih filozofa da nešto sa Serlovom teorijom društvene ontologije nije u redu. Usled obima i raznovrsnosti dostupnih kritika, težište analize nije na njihovom iscrpnom nabrajanju, već na sistematskoj selekciji. Na toj osnovi, ključni kontraargumenti iz literature mogu se razvrstati u sledeće preliminarne grupe. Autori se protive: 1. odredbama deklaracije statusne funkcije, 2. ideji o razlozima za akciju nezavisnim od želja, 3. oštroj podeli između dve vrste pravila, 4. primitivnosti kolektivne intencionalnosti, i 5. Serlovom (navodnom) prenaglašavanju uloge jezika u objašnjavanju društvenih fenomena. Ovima dodajem probleme koje sam ja uočio, a to su: 6. nedovoljna razvijenost modela dinamike intencionalnost ili intencionalnog procesa, kao i 7. nedovoljna razvijenost Serlovog shvatanja pozadine.

U nastavku ovog poglavlja, izvršiću redom kritičku analizu tačaka spora 1-4 oslanjajući se na reprezentativne autore, dok ću se u narednom poglavlju pozabaviti tačkama 5, 6 i 7.

Osim treće tačke, postoje razlozi za ovakav redosled sekcija. U okviru prve tačke izlažem pojam smera uklapanja reprezentacija, koji je neophodan za razumevanje narednog pitanja o razlozima za akciju. Problem primitivnosti kolektivne intencionalnosti analizira se u završnom delu ovog poglavlja, budući da služi kao neposredna uvodna osnova za alternativni model intencionalnosti u narednom poglavlju. Sa druge strane, tačku 5 smestio sam u naredno poglavlje jer služi kao uvod u sekciju u kojoj se nastoji izgraditi shvatanje o tome kako se jezički uspostavlja institucionalna stvarnost. Dodatni razlog za takav smeštaj jeste što smatram da Serlova teza o integralnoj i konstitutivnoj ulozi jezika u konstrukciji institucionalne stvarnosti nije toliko sporna koliko je nedovoljno shvaćena i adekvatno vrednovana u literaturi.

Najzad, pošto se u ovom poglavlju prevashodno bavim negativnom kritikom Serlove teorije, pitanja 6 i 7 po prirodi pripadaju sledećem poglavlju, jer predstavljaju teorijske praznine unutar Serlove opšte teorije društvene ontologije, pa se odgovori na njih prvenstveno tiču pozitivnih ili konstruktivnih doprinosa disertacije.

1. Samoprotivrečnost reprezentacija sa duplim smerom uklapanja

Cilj ovog potpoglavlja jeste da pokaže samoprotivrečnost Serlove interpretacije koncepta deklaracije (statusne funkcije) i opravdanje potrage za alternativnim lingvističkim činom kojim se tvori institucionalna stvarnost. Ova potraga biće preduzeta u sledećem poglavlju (III.3).

1.1. Opšti prikaz reprezentacija i koncept smera uklapanja

Da bismo razumeli funkciju reprezentacija u okviru društvene ontologije, neophodno je prvo definisati njihovu strukturu i normativni karakter. Reprezentacije su osnovni oblici i medijumi kroz koje se intencionalnost artikuliše u svom odnosu prema stvarnosti. One se sastoje od dva bazična elementa: **modusa** (načina referisanja, poput verovanja ili želje) i **propozicionog sadržaja** (onoga na šta se misao odnosi).

Centralni pojam u analizi reprezentacija je „smer uklapanja" (*direction of fit*), svojstvo koje određuje odnos između uma i stvarnosti. Iako se pojam često vezuje za Serla, on koren vuče iz pionirskog rada G. E. M. Enskomb *Namera* (*Intention,* 1957). Enskombova uvodi ovaj koncept kako bi objasnila kako različite reprezentacije reaguju na nesklad sa svetom.

Enskombova ilustruje razliku između dva osnovna tipa reprezentacija kroz scenario čoveka koji ide u kupovinu. S jedne strane imamo kupca sa spiskom, a s druge detektiva koji tajno prati kupca i pravi sopstveni zapisnik o tome šta je kupljeno. Iako oba spiska mogu sadržati identične reči (npr. „puter"), njihov odnos prema stvarnosti je suštinski različit.

Ključna razlika se ispoljava u trenutku kada dođe do neslaganja između spiska i onoga što je u korpi. Enskombova objašnjava:

> „...ako se spisak i stvari koje je čovek zapravo kupio ne slažu, i ako ovo i samo ovo predstavlja grešku, onda greška nije u spisku nego u čovekovom postupku... dok ako se detektivov zapisnik i ono što je čovek zapravo kupio ne slažu, onda je greška u zapisniku." (Anscombe 1957, 56)

Iz ovog primera izvodimo dve osnovne kategorije koje su kasnije u literaturi dobile svoja tehnička imena:

1. **Smer reprezentacija-prema-svetu (teorijski):** Tipičan primer su verovanja i detektivov zapisnik. Ovde reprezentacija teži da verno odslika svet. Ako se detektivov zapis (reprezentacija) ne slaže sa sadržajem korpe (svetom), greška je u zapisu. Normativni zahtev je jasan: reprezentacija se mora promeniti ili odbaciti kako bi se uskladila sa činjenicama.
2. **Smer svet-prema-reprezentaciji (praktični):** Tipičan primer su namere, naređenja i kupčev spisak. Ovde reprezentacija služi kao plan ili zahtev za svet. Ako kupac kupi margarin, a na spisku piše „puter", greška nije u reči na papiru. Kupac ne treba da precrta „puter" i napiše „margarin" da bi ispravio grešku; on treba da promeni svet (svoju kupovinu) kako bi odgovarao spisku.

Ova podela pokazuje da smer uklapanja nije samo opisni pojam, već normativno svojstvo koje nam govori šta treba da se desi u slučaju neuspeha. Kako primećuje Enskombova, za kupca bi bilo apsurdno da na grešku u svom postupku odgovori menjanjem spiska: „...on bi teško odgovorio: 'Kakva greška! Moramo to ispraviti' i promenio reč na spisku u 'margarin'". (Anscombe, 1957, 56)

Razumevanje ove asimetrije je ključno za dalju analizu društvene ontologije. Ukoliko, kao što ćemo videti kod Serla, pokušamo da konstruišemo entitete koji istovremeno nose oba smera uklapanja, dolazimo do paradoksa: takva reprezentacija bi nam istovremeno nalagala da menjamo svet prema njoj i da nju menjamo prema svetu, što u slučaju bilo kakvog početnog nesklada vodi u logičku blokadu.

1.2. Serlove deklaracije: Koncept duplog smera uklapanja

Nakon što smo definisali bazičnu asimetriju između teorijskih i praktičnih reprezentacija, možemo pristupiti daljoj analizi centralnog mehanizma u teoriji Džona Serla. Kao što smo rekli, on smatra da se društvena stvarnost – od novca do država – ne može objasniti samo prostim verovanjima ili željama, već zahteva poseban tip govornog čina koji se naziva deklaracijom statusne funkcije.

Za razliku od klasičnih reprezentacija koje imaju samo jedan smer uklapanja, Serl tvrdi da deklaracije poseduju jedinstveno svojstvo: one imaju **dupli (ili suprotni) smer uklapanja**. Prema Serlu, deklaracija uspeva da stvori novu institucionalnu činjenicu upravo tako što reprezentuje tu činjenicu kao da ona već postoji. On navodi: „Ona poseduje oba smera uklapanja… Ona čini da nešto bude slučaj time što to predstavlja kao da jeste slučaj.“ (Searle, 2010, 97)

Ovaj „magični“ mehanizam (kako ga kritičari ponekad nazivaju) omogućava subjektima da pukim jezičkim činom transformišu fizičke objekte u društvene entitete.

Serlov argument počiva na ideji da deklaracija istovremeno vrši dve funkcije koje su u modelu Enskombove bile strogo razdvojene:

1. **Svet-prema-reprezentaciji:** Deklaracija menja svet tako što uvodi novu statusnu funkciju (npr. papir postaje valuta).
2. **Reprezentacija-prema-svetu:** Deklaracija izveštava o postojanju te funkcije (tvrdi da taj papir *jeste* valuta).

Uvođenjem ovog koncepta, Serl se udaljava od tradicionalne normativne logike reprezentacija. Ako prihvatimo da jedna ista reprezentacija može istovremeno biti i „zapisnik“ (kojim se teži istini) i „spisak za kupovinu“ (kojim se teži promeni), postavlja se pitanje stabilnosti takvog sistema.

Kao što ćemo videti u analizi Laitinea, ovaj pokušaj da se u jednom aktu sjedine dva suprotstavljena normativna zahteva vodi ka logičkom kolapsu deklaracije u svakom trenutku kada ona naiđe na otpor stvarnosti. Serlov „dupli smer“ ne samo da proširuje taksonomiju Enskombove, već je suštinski destabilizuje, stvarajući reprezentaciju koja je interno protivrečna.

1.3. Laitinenova kritika i logička inkonzistentnost duplog smera uklapanja

Iako Serlov koncept deklaracije deluje kao moćno sredstvo za objašnjenje društvene geneze, Arto Laitinen (2013) dokazuje da je ideja o reprezentaciji sa dva smera uklapanja fundamentalno pogrešna. Njegov argument pokazuje da takav hibrid ne uspeva da ispuni osnovnu funkciju reprezentacije u trenucima nesklada sa svetom.

Laitinenov argument polazi od toga da smer uklapanja nije samo opisni termin, već normativni putokaz koji nam govori šta da radimo kada reprezentacija i svet nisu usklađeni. Kod deklaracije, ovi putokazi pokazuju u suprotnim smerovima. Laitinen ističe:

> „Sugestija da postoje reprezentacije sa oba smera uklapanja svodi se na sugestiju da, u slučajevima nesklada između reprezentacije i sveta, treba menjati i reprezentaciju i svet. Ali to bi samo dovelo do drugog nesklada, pa bi se oboje moralo ponovo menjati, *ad infinitum*.“ (Laitinen, 2013, 1)

Ovaj „zloćudni krug“ nastaje jer zahtev da se svet prilagodi misli (praktični smer) biva odmah poništen zahtevom da se misao prilagodi svetu (teorijski smer).

Da bismo razumeli razmere ovog logičkog kolapsa, možemo ga primeniti na konkretnu društvenu situaciju. Zamislimo osobu A koja pokušava da uvede novo pravilo (reprezentacija X), dok osobe B i C to pravilo odbijaju da prihvate. U ovom stanju nesklada, Serlova deklaracija nameće osobi A protivrečne obaveze:

1. **Svet-prema-reprezentaciji:** Kako bi promenila svet, osoba A mora da istraje u reprezentaciji X i teži da B i C promene svoje ponašanje.
2. **Reprezentacija-prema-svetu:** Kako bi bila istinoljubiva prema stanju u svetu (gde pravilo X faktički ne postoji jer ga niko ne prihvata), osoba A mora da promeni svoju reprezentaciju iz X u Y (priznavanje trenutnog stanja).

Međutim, čim osoba A promeni reprezentaciju u Y kako bi se uskladila sa svetom, ona gubi normativnu osnovu da menja svet u pravcu X. Ako pokuša ponovo, ciklus se ponavlja. Iz stanja nesklada se logički nikada ne može doći u stanje sklada, jer bi subjekt morao da napusti sopstvenu reprezentaciju upravo u trenutku kada pokušava da je realizuje.

Kao što Laitinen primećuje, ovaj problem nije samo tehničke prirode; on čini deklaraciju sa duplim smerom uklapanja samoprotivrečnom. Umesto da bude stabilan temelj društvene ontologije, ovakva reprezentacija samu sebe suspenduje. U trenutku kada je najpotrebnija — kada društveno pravilo treba da se uspostavi nasuprot otporu — Serlov mehanizam nalaže subjektu da odustane od pravila kako bi „ispravno“ reprezentovao postojeći otpor. Time se pokazuje da deklaracije, onako kako ih Serle definiše, ne mogu služiti kao adekvatan opis nastanka društvenih institucija.

1.4. Teorijski odjek: Hindriks i Šmic kao dekonstruktori Serlovog modela

Kritika logičke neodrživosti duplog smera uklapanja nalazi značajno uporište u savremenim raspravama o socijalnoj ontologiji. Frank Hindriks i Mihael Šmic, iako pristupaju problemu iz različitih uglova, dele uverenje da Serlovo oslanjanje na „magijsku“ moć deklaracija ne pruža adekvatno objašnjenje društvene stvarnosti.

Hindriks (2011) iznosi fundamentalnu zamerku Serlovoj arhitekturi, tvrdeći da autor pokušava da reši kompleksna pitanja normativnosti preteranim oslanjanjem na lingvističke forme. On eksplicitno navodi da Serlov centralni pojam unosi više nejasnoća nego što nudi rešenja: „...Serlov pojam deklaracije statusne funkcije više zbunjuje nego što prosvetljuje.“ (Hindriks 2011, 373)

Dalje, Hindriks argumentuje da Serl pravi grešku u samoj osnovi svoje teorije jer „precenjuje ulogu koju jezik igra u odnosu na institucije“ (Hindriks 2011, 373). Njegova dekonstrukcija ukazuje na to da se institucije, kao normativne društvene strukture, ne mogu svesti na prosti govorni čin koji navodno istovremeno menja i opisuje svet. Hindriks sugeriše da bi teorija bila koherentnija ukoliko bi se odustalo od ovog problematičnog koncepta u korist detaljnije analize kolektivnog prihvatanja i obavezivanja.

Dok se Serl fokusira na lingvistički „skok“ kojim deklaracija stvara novu stvarnost, Mihael Šmic (Michael Schmitz, 2020) nudi alternativu u vidu slojevite intencionalnosti. Šmic kritikuje ideju da se društvena ontologija može graditi na reprezentacijama koje su, poput Serlovih deklaracija, logički prenapregnute. On predlaže model gde viši institucionalni nivoi moraju biti ukorenjeni u bazičnijim oblicima saradnje: „Kolektivna intencionalnost treba da se razume u smislu doživljaja i reprezentovanja drugih kao kosubjekata... na različitim slojevima ili nivoima.“ (Schmitz 2020, 1)

Za Šmica, problem sa Serlovim pristupom je u tome što on pokušava da objasni institucije kroz apstraktne lingvističke činove, zanemarujući da ti činovi mogu funkcionisati samo ako su utemeljeni u nižim, pred-konceptualnim slojevima zajedničkog delovanja (zajednička pažnja, emocije i motorička intencionalnost). Time Šmic indirektno potvrđuje da je Serlova deklaracija sa duplim smerom uklapanja pokušaj da se „preskoči“ neophodna ontološka osnova, što je upravo ono što vodi u logički regres koji je Laitinen identifikovao.

1.5. Sinteza kritike: neophodnost napuštanja reprezentacija sa duplim smerom uklapanja

Zajednički imenitelj ovih autora je prepoznavanje neuspeha Serlovog hibridnog modela. Dok Hindriks naglašava da su identifikovani problemi „dovoljno ozbiljni da zahtevaju supstancijalne revizije teorije“ (Hindriks 2015, 1), Šmic ukazuje na neophodnost napuštanja modela „velikog praska“ (gde jedna deklaracija stvara sve) u korist evolutivnijeg i slojevitijeg prikaza društvene intencionalnosti. Na kraju, Laitineov *reductio ad absurdum* koncepta reprezentacije sa duplim smerom uklapanja snažno govori u prilog za ovo opšte preorijentisanje.

Ovi stavovi potkrepljuju i potvrđuju tezu ovog rada: deklaracije sa duplim smerom uklapanja nisu samo logički upitne u izolaciji, već predstavljaju pogrešan temelj za bilo kakvu teoriju koja teži da objasni stvarnu strukturu ljudske civilizacije.

2. Neutemeljenost razloga za akciju nezavisnih od želja

Opis „razlozi za akciju nezavisni od želje“ Serl uvodi u svom delu *Rationality in Action*. Tokom karijere ne menja značenje ovog pojma. Takođe, obrazloženje koje nudi u istom delu zašto je takav pojam potreban razvijenije je nego u potonjim radovima. Stoga, fokusiraćemo se pretežno na Serlov argument u prilog razlozima za akciju nezavisnim od želje kako je izložen u *Rationality in Action*.

Formalno izraženo, Serlov argument za razloge za akciju nezavisne od želje se sastoji iz dva krupna koraka. Na početku, Serl dovodi u sumnju, ono što naziva, „klasičnim modelom“ racionalnosti koji povlači da razlozi za akciju nezavisni od želje ne postoje. Zatim, daje pozitivan argument za razloge za akciju nezavisne od želje čime dodatno snaži svoju kritiku klasičnog modela.

Na kraju ovog potpoglavlja, nakon izlaganja Serlove argumentacije, biće izložena kritika Pejkofove (Peikoff) koja jasno pokazuje prema mišljenju autora zbog čega je pojam razloga za akciju nezavisnih od želja u domenu institucionalne stvarnosti neutemeljen.

2.1. Preliminarna kritika „klasičnog modela“: prvi korak Serlove argumentacije

Serl piše *Rationality in Action* kao reakciju na savremeno dominantno shvatanje racionalnosti koje predstavlja, po njemu, mešavinu Aristotelovog, Hjumovog i Kantovog nasleđa. Prema tom gledištu, sva racionalnost je instrumentalna: sastoji se u odabiru odgovarajućih sredstava za postizanje unapred određenih ciljeva. Razum je, kao što kaže Hjum, „rob strasti“ (Hume 1975). Serl identifikuje šest pretpostavki koje zagovornici klasičnog modela tipično zastupaju (Searle 2001a, 7-12). Za svrhu sekcije neće biti potrebno da ih sve izložim. Umesto toga, fokusiram se na tri iskaza koji prema Serlu, između ostalog, čine jezgro modela.

a. Verovanja i želje su uzroci racionalnog postupanja.

Verovanja i želje, kada su ispravno povezani, funkcionišu ujedno kao eficijentni uzroci i razlozi akcija. Akcije se tumače kao prirodni uzroci koji determinišu ponašanje. Kao što se zemljotres smatra uzrokom urušavanja zgrade, tako spona između verovanja i želja uzrokuje nameru. Prema ovom stanovištu, ontološka razlika između uzroka i razloga akcije ne postoji, pa se racionalnost može opisati podjednako dobro bilo kojim od ova dva pojma.

Slabost volje (*akrasia*) je u ovom okviru interpretirana kao izostanak odgovarajuće kognicije i motivacije. Ovo je prirodna interpretacija prihvatanja stanovišta: ako verovanja i želje u potpunosti određuju akciju, onda subjekt nije imao dovoljno jaku želju ili (jasan) plan o tome kako postići cilj.

b. Deliberacija o (primarnim) željama nije moguća.

Opseg racionalnosti je ograničen na dovođenje u vezu prethodno postojećih i nepromenjivih subjektovih želja sa izvodljivim metodama putem kojih se mogu ostvariti. Drugim rečima, želje koje inicijalno pokreću akciju izlaze iz opsega racionalne procene. Metodi posredno postaju sekundarne želje, služeći izvornim željama kao sredstva. Subjektov „rezervoar želja" se proširuje (sekundarnim, tercijarnim željama, itd.) povezivanjem sa primarnim motivacionim skupom. Ništa nepovezano sa subjektovim početnim motivacionom sklopom ne može postati izvor motivacije.

c. Skup primarnih želja mora biti konzistentan da bi se racionalno postupalo.

Subjektove želje ne mogu biti međusobno protivrečne i moraju biti postojane. Zagovornik klasičnog modela bi ovaj zahtev ovako obrazložio: Kada skup primarnih želja ne bi bio konzistentan, akcije se ili ne bi mogle izvesti (subjekt bi bio paralisan), ili bi se potirale u trenucima paralelnog izvođenja, ili bi rezultat jedne akcije bio poništen sledećom akcijom. Nestalnost i konfliktnost motivacionog sistema su nesaglasni sa stabilnim skupom strategija. U tim uslovima, kažu, govor o racionalnosti je nemoguć.

Serl se ne slaže ni sa jednom od predloženih teza klasičnog modela. On smatra da su slučajevi uzrokovanja radnji od strane verovanja i želja tipično instance onog što bismo okarakterisali kao iracionalno postupanje. Prema tome, čista psihološka kauzalnost akcija otpada iz oblasti (istraživanja) racionalnog postupanja. Primer koji navodi je onaj u kome su neodoljiva želja zavisnika od heroina i verovanje o tome kako je zadovoljiti kauzalno dovoljni da odrede akciju konzumiranja te droge (Searle 2001a, 13). U skladu s tim, Serl zaključuje da je za racionalno delovanje nužno da postoji, kako on kaže, „jaz" između mentalnih stanja koji prethode nameri. Drugim rečima, racionalnost pretpostavlja slobodu u **jakom smislu**. U usidravanju ove poente Serl se služi primerom iz restorana:

> „Zamislite da uđete u restoran i konobar vam donese jelovnik. Imate izbor između, recimo, telećih kotleta i špageta; ne možete reći: 'Vidi, ja sam determinista, šta bude biće. Samo ću sačekati da vidim šta ću naručiti! Sačekaću da vidim šta će moja verovanja i želje uzrokovati.'" (Searle 2001a, 14)

Ovakav odgovor na pitanje konobara smatra se apsurdnim. U određenom trenutku, delatnik mora da „umeša prste" tako što će sam odrediti ishod, i tek tada može se smatrati racionalnim. Jaz je realno iskustvo koje iziskuje svestan, (voljni) napor. Zaključak je da, kada smo racionalni, nismo poput zgrade koja se nužno ruši usled dejstva zemljotresa, već delatnici čija verovanja i želje nisu kauzalno dovoljni da odrede namere.

Ipak, iako je sloboda nužna pretpostavka racionalnosti i univerzalno ljudsko iskustvo, Serl ne isključuje mogućnost da je jaz iluzija:

„Čak i ako imamo sva ova iskustva, zar cela stvar ne bi mogla biti iluzija? Da, mogla bi. Naša iskustva 'jaza' (praznine) nisu samo-potvrđujuća. Na osnovu onoga što sam do sada rekao, slobodna volja bi i dalje mogla biti masivna iluzija. Psihološka stvarnost jaza ne garantuje odgovarajuću neurobiološku stvarnost." (Searle 2001a, 17)

Prema Serlu, *akrasia* se može jednostavno objasniti jednom kada se odreknemo stava da je namera automatski proizvedena psihološkim antecedensima. Naime, Serl objašnjava da upravo zbog toga što iskušavamo jaz, u svakom trenutku možemo zamisliti i opažati mnoštvo opcija za delovanje. Subjekt može da odluči da će umesto paljenja cigarete, pojesti jabuku, mada to ne garantuje da će zaista to i učiniti. Iz razloga što njegova želja, verovanje i odluka ne determinišu akciju, drugim rečima, ne zatvaraju jaz između psiholoških antecedensa (verovanja i želja), odluke i izvedbe, odluka ili prethodno nameravana akcija može izostati i biti zamenjena drugom. Akrasija je, stoga, „cena" i prirodna manifestacija „slobode".

Stav **b** je prema Serlu direktno poricanje postojanja razloga za akciju nezavisnih od želje. On tvrdi da je ovaj aspekt klasičnog modela najbolje artikulisan putem Vilijamsove dinstinkcije između „spoljašnjih" i „unutrašnjih" razloga (Searle 2001a, 26). Vilijams tvrdi da spoljašnji razlozi za delovanje – objektivne činjenice u svetu – ne postoje kao razlozi za delovanje: da bi razlog pokrenuo subjekta, mora se internalizovati, odnosno nužno je da se nekako poveže sa trenutnim motivacijama koje subjekt već ima. Ukratko, svaki razlog za akciju je isključivo subjektivan ili unutrašnji.

Serl smatra da demonstrira apsurdnost ovog zahteva tražeći od nas da se uživimo u jednu svakodnevnu situaciju. Zamislimo da naručujemo piće u baru. Nakon dostavljanja računa od strane konobara, umesto da platimo piće koje smo popili, mi odgovaramo da trenutno nemamo unutrašnji razlog da platimo. Pošto plaćanje računa nije nešto što trenutno želimo, za razliku od naručivanja i ispijanja pića koji su bili rezultat naših tadašnjih želja, mi ne možemo platiti račun. Jednostavno ne postoji ništa u nama što bi nas podstaklo na takav čin (Searle 2001a, 27).

Iz ugla klasičnog modela, kako ga Serl tumači, uzdržavanje od plaćanja računa u izloženoj situaciji je racionalna. To bi trebalo da u nama izazove sumnju u dominatnu teoriju. Serlov izlaz iz ćorsokaka u koji nas ovakve pretpostavke vode je postuliranje razloga za akciju nezavisnih od želje. Ideja je da postoje spoljašnji razlozi koji nas motivišu na akciju – motivišući razlozi koji su nezavisni od naših trenutnih poriva, želja i inklinacija.

Treću tezu klasičnog modela koju smo naveli Serl kritikuje na sličan način kao **b**, pošto naglašava direktno mešanje praktičnog uma u domen konativnog. On ukazuje na činjenicu da je motivacioni skup subjekta retko konzistentan. Naši motivi su često u sukobu koji se jedino rešava arbitražom racionalnosti:

„Upravo sada, danas, ja veoma želim da budem u Parizu, ali takođe veoma želim da budem u Berkliju. I ovo nije neka bizarna situacija; naprotiv, čini mi se tipičnim da imamo nekonzistentan skup ciljeva. Uz dodatnu premisu da znam da ne mogu biti u isto vreme i u Berkliju i u Parizu, ja imam nekonzistentan skup želja; i zadatak racionalnosti, zadatak praktičnog uma, jeste da pokuša da pronađe neki način da presudi između ovih različitih nekonzistentnih ciljeva." (Searle 2001a, 30)

Drugim rečima, u praktičnom rasuđivanju subjekt ne polazi od skupa motiva fino uređenog relacijom preferencije, i koji *eo ipso* samo čeka razum da pripremi sredstva za njihovo regulisano ispunjavanje. Nasuprot tome, želje subjekta traže konstantno usklađivanje putem promišljanja:

> „A čak i nakon što donesete odluku, odlučite 'U redu, idem u Pariz', ta odluka sama po sebi uvodi sve vrste drugih konflikata. Želite da idete u Pariz, ali ne želite da stojite u redu na aerodromima, ne želite da jedete avionsku hranu, ne želite da sedite pored ljudi koji pokušavaju da stave lakat tamo gde vi pokušavate da stavite svoj lakat. I tako dalje." (Searle 2001a, 31)

2.2. Struktura praktičnog rasuđivanja

Pre nego što predstavimo Serlov argument za postojanje razloga za akciju nezavisnih od želje potrebno je da razjasnimo njihovu poziciju i ulogu u strukturi praktičnog rasuđivanja.

Serl prati aristotelijansko razlikovanje između teorijskog i praktičnog rasuđivanja. Zaključak teorijskog rasuđivanja je verovanje, dok je zaključak praktičnog rasuđivanja odluka da se nešto učini ili samo izvođenje neke radnje. Teorijsko zaključivanje sadrži razloge za prihvatanje određenog verovanja. Naspram toga, praktično zaključivanje je sastavljeno od razloga za neku akciju, bilo u budućnosti (odluka), bilo u trenutku neposredno nakon donošenja zaključka.

Kako izgleda praktično rasuđivanje prema Serlu? U skupu svih dostupnih razloga subjekt bira nekoliko formirajući *totalan razlog* (Searle 2001a, 115). Totalan razlog je celina koja objašnjava, opravdava i motiviše određeno subjektovo delovanje ili verovanje. Da bi nešto moglo da funkcioniše kao element totalnog razloga ono mora biti *faktitivni entitet* (Searle 2001a, 103). Faktitivni entiteti su širi pojam od reprezentacija u Serlovoj terminologiji. Pored reprezentacija, oni uključuju i stanja stvari – kako osnovne tako i institucionalne činjenice. Uopšteno, faktitivni entiteti su ono što ima potpun propozicioni sadržaj i može učestvovati kao element teorijskog i praktičnog rasuđivanja. Kada se faktitivni entitet upotrebljava u teorijskom rasuđivanju, on funkcioniše kao razlog za (prihvatanje) verovanja; u slučaju praktičnog rasuđivanja, kao **razlog za akciju**.

U okviru totalnog razloga Serl razlikuje sledeće tipove elemenata: motivatore, efektore i konstitutore. Motivatori su oni elementi totalnog razloga koji imaju smer uklapanja svet–ka–umu (*world-to-mind*), kao što su želje, namere, potrebe, ali i institucionalne činjenice poput obaveza i dužnosti. Oni obezbeđuju motivacionu snagu za delanje i *svaki totalni razlog mora sadržati bar jedan motivator* (Searle 2001a, 118). Efektori su predstave o sredstvima unutar totalnog razloga koja uzročno vode ostvarenju cilja, ali ne predstavljaju samostalne motivacione razloge za akciju (Searle 2001a, 123). Njihova uloga je instrumentalna: oni određuju kako se cilj postavljen motivatorom može realizovati. Konstitutori su predstave o onim elementima koji ne uzrokuju cilj, već ga konstituišu; odnosno, predstave o radnjama čije izvođenje ujedno predstavlja ostvarenje cilja (Searle 2001a, 123). Serl navodi sledeće kao primer razlike između efektora i konstitutora:

> „Tako je, na primer, nošenje kišobrana efektor za cilj da ostanemo suvi. Efektori su stvarni ili potencijalni uzroci, ali nisu svi slučajevi praktičnog uma slučajevi pronalaženja uzročnih procesa koji će postići cilj kao određeni efekat. Ponekad obrazloženje vodi do nečega što konstituiše, a ne

> uzrokuje cilj. Tako, na primer, ako želim da izgovorim rečenicu na francuskom, i potom, da bih zadovoljio ovu želju, izgovorim rečenicu 'Il pleut', moje izgovaranje 'Il pleut' ne uzrokuje da izgovorim rečenicu na francuskom; ono konstituiše izgovaranje rečenice na francuskom. Takve faktitivne entitete nazivam 'konstitutorima'." (Searle 2010, 127)

Motivatori prema Serlu se dele na razloge za akciju koji su zavisni od želja (*desire-depent reasons for action*) i razloge za akciju nezavisne od želje (*desire-**in**dependent reasons for action*). Pošto je ova razlika ključna za našu analizu, izložiću sada dva primera praktičnog rasuđivanja (ili totalnih razloga) koji konkretizuju distinkciju.

1. Ja želim da utolim žeđ, 2. Pijenje vode iz čaše na stolu utoljuje žeđ, 3. Ja sam fizički u mogućnosti da dohvatim čašu i popijem vodu, 4. Ja pijem/popiću vodu (iz čaše sa stola).

U ovom primeru efektor je predstavljen premisom 2 – to je predstava o tome kako se utoljuje žeđ. Premisa 3 je verovanje (o moćima subjekta). Premisa 4 je zaključak praktičnog rasuđivanja. Ono što je najbitnije uočiti je karakter motivatora koji je izražen premisom 1. Ovakve motivatore Serl naziva razlozima za akciju koji su zavisni od želja.

1. Ja sam obećao kolegi da ću mu danas vratiti pozajmljenu knjigu, 2. Predavanje knjige kolegi predstavlja ispunjenje datog obećanja, 3. Ja u ovom trenutku posedujem tu knjigu i mogu da je odnesem kolegi, 4. Ja vraćam/vratiću knjigu kolegi.

Za razliku od prethodnog primera, ovde motivator pripada razlozima za akciju nezavisnim od želje (premisa 1). Osobenost Serlovog pristupa fenomenu racionalnosti je smatranje ovakvih rasuđivanja totalnim razlogom – nije potrebno da uvodimo razlog za akciju zavisan od želje da bismo učinili rasud potpunim. Na primer, umetanje premisa „Ja ne želim da me kolega smatra neodgovornim" i „Ako vratim knjigu, kolega me neće smatrati neodgovornim" u gornje rasuđivanje je (logički) suvišno za formiranje totalnog razloga (za akciju). Čak iako je obećanje izvorno dato pod uticajem želja, ono postaje nezavisan motivator: racionalno je za subjekta da dela shodno obećanju bez obzira da li su želje koje su ga podstakle na obećavanje prisutne, kao i nezavisno od toga da li trenutno ima suprotne porive.

Pored činjenice obligacije usled obećanja, dužnosti i sl, Serl misli da spoljašnji razlozi mogu biti i (objektivne) psiho-fizičke potrebe kao što je vitaminska deficijencija. Tako, sledeće praktično rezonovanje se smatra racionalnim i potpunim: 1. Mom telu nedostaje vitamin A, 2. Džigerica sadrži vitamin A, 3. Ješću džigericu.

2.3. Serlov pozitivni argument za razloge za akciju nezavisne od želje: drugi korak argumentacije

Obećanja, telesne potrebe i osnovne (eksterne) činjenice poput pada drveta u šumi su ekvivalentni utoliko što predstavljaju činjenice. Ipak, postavlja se pitanje kako činjenica može da motiviše (kako iz *jeste* dolazimo do (ličnog ili kolektivnog) *treba* ili *hoću/hoćemo*)? Drugačije rečeno, kako **čisto spoljašnji** faktitivni entiteti mogu da obavljaju ulogu motivatora u totalnom razlogu? Ova pitanja Serl razume u svetlu Vilijamsove razlike. Naime, Serl ne poriče da svaki razlog mora biti internalizovan. Tačka razlilaženja između njega i Vilijamsa je u izvoru

motivacione snage. Za Vilijamsa internalizovane činjenice postaju razlozi time što aktiviraju već postojeće unutrašnje motivatore, dok Serl misli da same činjenice mogu da spolja motivišu subjekta jednom kada ih on prepozna. Pri tome, spoljni razlozi ne funkcionišu kao efektori, već izvori motivacije (motivatori).

Serl misli da rešava dilemu motivacione efikasnosti spoljnih činjenica uvođenjem pojma „prepoznavajuće racionalnosti“ (*recognitional rationality*) (Searle 2001a, 117). To je nedeliberativna funkcija razuma koja može neposredno prepoznati određene faktitivne entitete u svetu kao razloge. Subjekt koji opaža provaliju ispred sebe putem ovog kapaciteta direktno uviđa da je treba izbeći. Na isti način, onaj koji prepoznaje da je preuzeo dužnost potpisivanjem ugovora takođe neposredno razume da je treba izvršavati. Spoljašnje fizičke opasnosti, objektivne potrebe i institucionalne činjenice postaju putem prepoznavajuće racionalnosti interni razlozi koji su dovoljni da motivišu subjekta na delanje. U tom smislu, ovi faktitivni entiteti internalizacijom od strane racionalnog subjekta poprimaju smer uklapanja svet-ka-umu što ih čini kandidatima za motivatore. Dalje, činjenica da imaju takav smer uklapanja pruža motivaciju racionalnom delatniku da postupa u skladu s njima.

Međutim, Serl takođe tvrdi da se nijedna akcija ne može sprovesti ako izostaje želja da se ona sprovede. Ipak, ovaj zahtev ne poriče postojanje razloga za akciju nezavisnih od želje, misli Serl. Umesto toga, zahtev otkriva smer utemeljenja između spoljašnjih motivatora koji su racionalnim prepoznavanjem postali interni razlozi (ili prosto razlozi za akciju nezavisni od želje) i želje da se sprovede akcija koju motivišu: ovde, želja je posledica razloga, a ne njihov osnov ili uzrok:

> „Zaista težak deo praktičnog uma jeste da uopšte shvati šta su ciljevi. Neki od njih su želje, ali neki su racionalno obavezujući razlozi za akciju nezavisni od želja. Za njih, razlog je osnov želje; želja nije osnov razloga. To jest, kada jednom vidite da imate razlog da uradite nešto što inače ne želite da uradite, možete videti da bi trebalo to da uradite i, samim tim (*a fortiori*), da bi trebalo da želite to da uradite. I ponekad, ali nipošto uvek, to prepoznavanje će vas navesti da poželite da to uradite.“ (Searle 2001a, 126)

U ovom trenutku Serlov argument dobija svoj konačni oblik. Ako postoje činjenice koje racionalni subjekt može neposredno prepoznati kao obavezujuće ili motivišuće, onda racionalnost ne može biti svedena na instrumentalno upravljanje unapred datim željama. Naprotiv, praktički um pokazuje sposobnost da sam generiše motivaciju. Time se ruši centralna pretpostavka ‘klasičnog modela’ prema kojoj su želje jedini izvor praktične normativnosti.

Serlov zaključak nije da želje postaju irelevantne za delanje, već da njihov status mora biti redefinisan. U mnogim slučajevima želja više nije temelj razloga, nego odgovor na već prepoznati razlog. Kada subjekt uvidi da nešto treba učiniti – zato što je obećao, zato što ima obavezu, zato što situacija objektivno zahteva određeno ponašanje – tada se može javiti želja da postupi u skladu sa tim razlogom. Drugim rečima, racionalnost ne funkcioniše samo kao instrument za zadovoljavanje motivacionog sklopa, već kao sposobnost normativnog uvida koja sama može oblikovati motivacioni život subjekta.

Ovakva pozicija omogućava Serlu da objasni svakodnevne oblike delanja koje bi klasični model teško mogao da obuhvati bez redukcije na skrivene želje ili interese. Ljudi često održavaju obećanja i kada im to trenutno ne odgovara, izvršavaju dužnosti uprkos odsustvu prethodne želje,

ili postupaju protiv svojih neposrednih poriva zato što smatraju da je nešto ispravno ili potrebno učiniti. Serl želi da kaže da u takvim slučajevima nije nužno tragati za prikrivenim željama koje pokreću akciju; dovoljno je pozvati se na činjenicu da subjekt prepoznaje određeni razlog kao obavezujući.

2.4. Kritička evaluacija Serlovog pojma razloga za akciju nezavisnih od želje

Videli smo da Serlov pojam razloga za akciju nezavisnih od želja predstavlja pokušaj da se objasni normativna dimenzija praktične racionalnosti bez svođenja racionalnog delanja na instrumentalno zadovoljavanje unapred postojećih želja. Njegova analiza obećanja, institucionalnih činjenica, akrasije i konflikta motiva dovodi u pitanje jednostavne verzije hjumovskog modela racionalnosti prema kojem su želje jedini izvori motivacije, dok razum služi isključivo izboru adekvatnih sredstava. Ipak, iz toga još uvek ne sledi da postoje razlozi za akciju koji su u potpunosti nezavisni od želja ili motivacionih dispozicija subjekta.

Jednu od sistematičnijih kritika Serlovog projekta razvija Ejmi Pejkof (Amy Peikoff) (Peikoff 2003). Pejkofova smatra da Serl ne uspeva da objasni ključni prelaz od normativnog prepoznavanja činjenice ka motivacionoj snazi delanja. Njena osnovna primedba usmerena je na pomenuti pojam prepoznavajuće racionalnosti, koji Serl uvodi kako bi objasnio način na koji određene činjenice mogu neposredno funkcionisati kao razlozi za akciju. Prema Serlu, kao što smo rekli, racionalni subjekt može neposredno prepoznati da je, na primer, u opasnosti, da ima određenu potrebu ili da je preuzeo obavezu, pri čemu takvo prepoznavanje već predstavlja dovoljan osnov za racionalno delanje.

Pejkofova, međutim, ukazuje da Serl pod isti pojam podvodi dve kvalitativno različite vrste slučajeva. Sa jedne strane nalaze se situacije neposrednog perceptivnog prepoznavanja fizičkih činjenica, poput opažanja kamiona koji se kreće ka subjektu. Sa druge strane nalaze se institucionalne i normativne činjenice, poput prepoznavanja da je subjekt preuzeo obavezu obećanjem ili ugovorom. Za razliku od prvih slučajeva, drugi ne podrazumevaju puko opažanje, već razumevanje složenih normativnih pojmova poput obaveze, odgovornosti ili dužnosti. Rečima Pejkofove: „Prepoznavanje druge vrste činjenica, nasuprot tome, zahteva i da osoba razume šta je obaveza (ili slično), i da bude sposobna da identifikuje vrste radnji koje konstituišu preuzimanje obaveze.“ (Peikoff 2003, 131)

Ova razlika je filozofski značajna jer pokazuje da normativna motivacija ne može biti objašnjena prostom analogijom sa perceptivnim reagovanjem na fizičke činjenice. Prepoznavanje institucionalne obaveze već pretpostavlja internalizovan normativni okvir unutar kog obećanja, ugovori ili dužnosti imaju praktični značaj. Naime, Pejkofova ukazuje da sama praksa obećavanja može funkcionisati samo ukoliko subjekt već poseduje određene stabilne dispozicije i vrednosti. U njenoj interpretaciji, osoba koja daje obećanje već mora pozitivno vrednovati praksu obećavanja kao legitimni način regulacije društvenih odnosa. Ona tvrdi: „Pozitivna evaluacija čina davanja obećanja kao načina da dobijem ono što želim implicira želju da se angažujem u takvom davanju obećanja kako bih dobila ono što želim.“ (Peikoff 2003, 135).

Drugim rečima, obećanje ne proizvodi motivaciju *ex nihilo*. Ono funkcioniše samo unutar već postojećeg motivacionog sklopa u kome subjekt vrednuje norme doslednosti, pouzdanosti ili društvene saradnje. Ukoliko subjekt uopšte ne prihvata takve norme, teško je videti kako bi ga sama činjenica da je nešto obećao racionalno obavezivala. Zbog toga Pejkofova smatra da Serl zapravo ne pokazuje postojanje razloga za akciju nezavisnih od želja, već prikazuje način na koji racionalno oblikovane želje mogu postati relativno stabilni izvori motivacije.

Prigovor Pejkofove, stoga, konkretno pogađa Serlov pokušaj da objasni normativnost institucionalnih činjenica. Serl želi da pokaže da čin govora – naročito obećanje – može generisati obavezujuće razloge za akciju. Međutim, čini se da njegova analiza prećutno pretpostavlja upravo ono što pokušava da objasni: da obećanja već imaju normativnu snagu za subjekta. U tom smislu, Serlova teorija deluje uverljivo samo pod uslovom da je subjekt prethodno socijalizovan i motivaciono strukturisan tako da priznaje relevantne norme.

Ipak, zaključak Pejkofove ne mora biti prihvaćen u celini. Ona svoju kritiku razvija u pravcu teze da racionalno delanje uvek podrazumeva racionalne želje i da je zadatak racionalnosti da oblikuje motivacioni život subjekta u skladu sa objektivnim vrednostima (Peikoff 2003, 137). Međutim, prihvatanje takvog stanovišta zahteva dodatne metaetičke pretpostavke koje prevazilaze okvir Serlove rasprave. Ono što je za sada dovoljno uočiti jeste da Serlov argument ne uspeva da demonstrira postojanje razloga za akciju u domenu institucionalnih činjenica koji bi bili potpuno nezavisni od motivacionih dispozicija subjekta.

To, međutim, ne znači da je Serlov doprinos beznačajan. Njegova analiza uspešno pokazuje da racionalnost nije pasivni instrument unapred datih želja. Praktični um može refleksivno organizovati, transformisati i stabilizovati motive subjekta, omogućavajući delanje koje prevazilazi trenutne impulse i prolazne preferencije. Ali upravo ta transformacija ukazuje da racionalnost deluje posredstvom motivacionog života, a ne nezavisno od njega. Zbog toga se čini opravdanim zaključiti da razlozi za akciju ne postoje kao potpuno autonomni normativni entiteti odvojeni od želja; pre bi se moglo reći, u duhu Pejkofove (Peikoff 2003), da racionalnost aktivno učestvuje u oblikovanju želja, vrednosti i identiteta kroz koje razlozi stiču praktičnu efikasnost.

3. Opravdanost distinkcije između regulativnih i konstitutivnih pravila: Odgovor na Morinovu kritiku

U savremenoj socijalnoj ontologiji, distinkcija između regulativnih i konstitutivnih pravila predstavlja jedan od temeljnih stubova objašnjenja institucionalne stvarnosti. Međutim, u kritičkoj literaturi se pojavljuju pokušaji dekonstrukcije ove dihotomije. Najeksplicitniji primer takvog poduhvata pronalazimo u radu Olivijea Morina (*Three Ways of Misunderstanding the Power of Rules*, 2013), koji argumentuje da konstitutivnost ne predstavlja posebnu klasu pravila, već puko formalno svojstvo koje u izvesnom smislu poseduje svako pravilo. Morin pokreće tri glavne argumentativne linije protiv ove distinkcije, ciljajući tri istorijske interpretacije konstitutivnih pravila: prvo, da imaju posebnu formu („X se računa kao Y u C“); drugo, da su to pravila koja

(kauzalno) stvaraju prakse na koje se odnose; i treće, da ona esencijalno učestvuju u samoj definiciji prakse.

Da bi se ova fundamentalna distinkcija pokazala kao opravdana i teorijski vitalna, potrebno je demonstrirati da Morinove argumentativne linije ne uspevaju da uruše arhitekturu socijalne ontologije koju Serl gradi. Kako će se pokazati, dok se prva dva Morinova prigovora uspešno rešavaju preciziranjem unutrašnjih mehanizama samog Serlovog aparata (izloženog još u *Govornim činovima*), treći prigovor promašuje Serla i pogađa rigidni rolsovski strukturalizam. Ipak, ova treća linija kritike je relevantna za razumevanje prirode pravila uopšte, naročito konstitutivnih pravila. Odgovarajući na ovaj prigovor uvešću distinkciju između konceptualnih uslova i istorijskih modusa (praksi), čime ću dodatno učvrstiti odbranu strogog razraničavanja između dva tipa pravila koje Serl zagovara.

3.1. Formalni argument: „Izvrtanje“ pravila i semantička asimetrija Y-termina

Morinova prva i najproblematičnija argumentativna linija usmerena je protiv formalnog kriterijuma, gde on tvrdi da se prototipsko regulativno pravilo, poput „Vozi desnom stranom puta“, može bez poteškoća formulisati u obliku „X se računa kao Y u C“ (npr. vožnja levom stranom računa se kao prekršaj). Neobično je to što se Morin u ovoj kritici uopšte ne osvrće na delo *Govorni činovi,* gde Serl eksplicitno anticipira ovakvu vrstu prigovora, naglašavajući da distinkcija između regulativnih i konstitutivnih pravila ne počiva na pukoj gramatičkoj ili formalnoj razlici.

Serl u tekstu priznaje mogućnost formalnog prevođenja, ali uvodi ključnu konceptualnu razliku u načinu na koji funkcioniše dobijeni Y-termin:

> „Svako regulativno pravilo moglo bi se izvrnuti u ovaj oblik, npr. ‘Nenošenje kravate na večeri računa se kao pogrešno ponašanje oficira’. Ali ovde se imenska fraza koja sledi iza ‘računa se kao’ koristi kao termin procene (evaluacije), a ne specifikacije.“ (Searle 1969, 36)

Sama činjenica da Serl koristi glagol „izvrnuti“ (*twist*) sugeriše da se nad regulativnim pravilom vrši svojevrsno sintaksičko i ontološko nasilje kako bi se uguralo u konstitutivni kalup. Kada regulativno pravilo nasilno prevedemo u formu „X se računa kao Y“, Y-termin funkcioniše isključivo kao **evaluacija** (procenjivanje, vrednovanje ponašanja koje postoji nezavisno od pravila), a ne kao konstitutivna **specifikacija**.

Nasuprot tome, kod autentičnih konstitutivnih pravila, Y-termin unosi (novu) specifikaciju (npr. „pogodak“, „šah-mat“, „rokada“) koja ne vrednuje pređašnje ponašanje, već uvodi nove institucionalne konsekvence. Serl navodi: „Tamo gde se pravilo prirodno može izraziti u ovom obliku i gde je Y-termin specifikacija, pravilo je verovatno konstitutivno.“ (Searle 1969, 36)

Iako Serl u svojim kasnijim delima (poput *The Construction of Social Reality* i *Making the Social World*) ostavlja utisak da ovu formalnu razliku tretira kao realnu i fiksnu — jer konstantno ponavlja formu „X se računa kao Y u C“ kao formalno svojstvo konstitutivnih pravila — njegovo izvorno rešenje iz *Speech Acts* pruža stabilan imunološki mehanizam protiv Morinove kritike.

Logička forma nije puka gramatička ljuštura; razlika leži u semantičkoj i ontološkoj sili Y-termina (evaluacija naspram specifikacije), što Morin potpuno previđa.

Dakle, činjenica da Y termin nakon prevoda iz regulativnog u konstitutivni oblik pravila funkcioniše drugačije (tj. kao evaluacija), snažan je pokazatelj da postoji suštinska razlika između dva tipa pravila.

3.2. Ontološki status praksi: Konstitucija naspram kauzalnog kreiranja

U svojoj drugoj kritici, Morin ukazuje na grešku u razumevanju stvaralačke moći pravila: mešanje konstitucije sa kreacijom, odnosno inkluzije sa kauzalnošću. Morin tvrdi da su sva pravila konstitutivna u jednom bazičnom, „slabom smislu“ tj. da su „slabo konstitutivna“ (Morin 2013, 186), jer svaki kod ili pravilo omogućava nove opise ponašanja pod tim kodom. Međutim, ako zagovornici konstitutivnih pravila tvrde nešto jače od toga — naime, da pravila poseduju imanentnu kauzalnu moć da stvore ljudsko ponašanje ili praksu ni iz čega — onda nisu u pravu. Morin koristi upečatljive analogije:

> „Pravila ‘konstituišu’ neke opise radnji poput brašna koje konstituiše neke kolače ili poput drveta koje konstituiše neke stolice. Ove stvari su u odnosu puke inkluzije sa stvari koju konstituišu. Drvo ne gradi stolice, a brašno ne peče kolače. Moglo bi se reći da omogućavaju te stvari, ali to bi bilo malo preterano, jer bi sugerisalo da poseduju neke uzročne moći slične onima kod tapetara i pekara.“ (Morin 2013, 188-189)

Ovaj Morinov uvid je delimično opravdan: sama pravila, kao apstraktne lingvističke matrice ili formalne proklamacije, nemaju magijsku kauzalnu moć da nateraju ljude da se ponašaju na određeni način. Bez kulturne transmisije, istorijske difuzije i navika unutar populacije, pravila ostaju socijalno inertna.

Međutim, ova kritika ne obara utemeljenost konstitutivnosti, jer joj Serl i ne pripisuje mehaničku kauzalnu moć. Za Serla, institucionalna praksa nastaje tek onda kada postoji **kolektivno prihvatanje ili priznavanje** (*collective recognition or acceptance*) tog sistema pravila.

Vraćajući se na prethodno pomenutu Serlovu distinkciju između evaluacije i specifikacije možemo reći da razlika u ontološkom statusu ponašanja ostaje nepremostiva. Kod regulativnih pravila, ponašanje (npr. obedovanje, kretanje drumom) postoji i može se specifikovati potpuno nezavisno od pravila bontona ili saobraćaja. Kod konstitutivnih pravila, iako ljudi fizički pomeraju drvene figure po tabli ili šutiraju loptu, sprovođenje i specifikacija akcije kao „igranje šaha“ ili „igranje fudbala“ je ontološki nemoguća van kolektivno prihvaćenog institucionalnog prostora koji ta pravila otvaraju. Serl kaže:

> „Moguće je da bi dvadeset dva čoveka mogla da prođu kroz iste fizičke pokrete kroz koje prolaze dva tima na fudbalskoj utakmici, ali ako ne bi bilo pravila fudbala, to jest, ako ne bi bilo prethodno postojeće fudbalske igre, nema *nikakvog* smisla u kojem bi se njihovo ponašanje moglo opisati kao igranje fudbala.“ (Searle 1969, 35, kurziv je moj)

Konstitutivna pravila ne uzrokuju ponašanje kao što stolar uzrokuje stolicu, ali ona definišu logički prostor unutar kojeg to ponašanje uopšte dobija svoj (institucionalni) bitak.

3.3. Problem definicije i istorijske kontingentnosti: Morinova demontaža rolsovskog modela i logičko-konstitutivni uslovi prakse

Treća Morinova argumentativna linija pruža teorijski uvid u pogledu dijahronijske prirode društvenih institucija, ali je od presudne važnosti precizno locirati njenu pravu metu. Morin se ovde usmerava protiv esencijalističkog stava – dominantnog u rolsovskoj tradiciji – da konstitutivna pravila služe kao statični sastojci koji rigidno i jednom za svagda fiksiraju samu definiciju jedne društvene prakse. Kako bi demonstrirao neodrživost ovog modela pred naletom istorijske kontingentnosti, Morin uvodi primer **Salijskog zakona (*lex Salica*)** unutar francuskog monarhijskog poretka (Morin 2013, 194). Pravilo koje je striktno isključivalo žene iz dinastičkog nasleđivanja smatralo se centralnim stubom definicije tog specifičnog suvereniteta. Pa ipak, istorija pokazuje da su se čak i ovako bazična pravila mogla menjati (prelaskom na kognatsku primogenituru), a da se sama institucija monarhije nije dezintegrisala niti izgubila svoj ontološki kontinuitet.

Morin je ovde potpuno teorijski svestan da ovim istorijskim primerom ne zadaje direktan udarac Serlovoj socijalnoj ontologiji, već cilja i demontira Rolsovu logičko-semantičku koncepciju prakse (*practice conception of rules*) iznesenu u radu *Two Concepts of Rules* (1955). Prema Rolsu, pravila u potpunosti definišu praksu i ona su njeni logički konstituenti na način na koji su pravila bejzbola konstituenti te igre. Iz te vizije proističe **logička prioritetnost pravila nad pojedinačnim slučajevima**: nemoguće je „ukrasti bazu“ ili „ispasti na tri udarca“ van pozornice koju ta specifična pravila postavljaju. Ako radikalno promenite pravilo bejzbola (na primer, uvedete četiri udarca umesto tri), vi po definiciji menjate samu igru (Rawls 1955, 26). Morin s pravom uočava da realne, kompleksne istorijske institucije ne funkcionišu poput društvenih igara: one uspešno preživljavaju transformaciju svojih navodno bazičnih pravila.

Međutim, da bi se izbegao pad u radikalni istorijski relativizam gde „bilo šta može postati bilo šta“, unutar ove kritike povlačim demarkacionu liniju između dve ravni konstitutivnosti:

- **Logičko-konstitutivno jezgro (uslovi same prakse):** Postoje bazični konceptualni uslovi bez kojih jedna praksa gubi svoj pojmovni identitet. Sam Rols na to ukazuje kada raspravlja o obećanjima: ukoliko bi praksa dozvoljavala opšti utilitarni izgovor za kršenje obaveze (npr. da je kršenje „bolje za sve“), ona bi samu sebe obesmislila, a akter koji bi koristio takvu odbranu pokazao bi da uopšte ne razume značenje samog koncepta obećanja (Rawls 1955, 17). Svrha prakse se gubi ako se ta konceptualna granica prebriše. Dakle, logički uslov mogućnosti obećanja jeste postojanje same obaveze ispunjenja, baš kao što je uslov mogućnosti institucije duga to da se moralna ili materijalna asimetrija pamti, kvantifikuje i zahteva neku formu budućeg poravnanja. Bez ovog jezgra, praksa ne evoluira – ona prestaje da postoji i pretvara se u neki sasvim drugi fenomen.
- **Istorijski modusi (institucionalna plastičnost):** Ovo je ravan na kojoj Morinova i antropološka kritika imaju punu eksplanatornu snagu. Dok je logičko jezgro fiksirano

analitičkim granicama koncepta, društva poseduju ogromnu slobodu u definisanju *modusa* i kontingentnih pravila kroz koja se to jezgro istorijski realizuje. Kako Dejvid Greber dokumentuje u studiji *Dug: Prvih 5.000 godina*, institucija duga je trpela radikalne redefinicije pravila koja su u određenim epohama smatrana stubovima njenog identiteta – poput istorijskog prelaska sa instituta dužničkog ropstva na moderni institut bankrota (Graeber 2011). Iz rigidne rolsovske perspektive, ukidanje dužničkog ropstva značilo bi promenu same igre; iz istorijski osetljive perspektive, to je svedočanstvo o unutrašnjoj plastičnosti iste institucije.

Ova analiza afirmiše i pruža plodnu interpretaciju Serlovog rešenja o „stepenima centralnosti" pravila. Naime, Serl eksplicitno naglašava da konstitutivna pravila ne deluju izolovano, već kao koherentni sistemi, unutar kojih postoji jasna hijerarhija važnosti:

> „Pravila o matiranju u šahu ili postizanju tačdauna u američkom fudbalu moraju 'definisati' mat ili tačdaun na isti način na koji pravila fudbala definišu 'fudbal', odnosno pravila šaha definišu 'šah' – što, naravno, ne znači da svaka manja izmena nekog perifernog pravila automatski stvara drugačiju igru; u svakom sistemu konstitutivnih pravila postojaće različiti stepeni centralnosti." (Searle 1969, 34)

Na osnovu rečenog, izbegavamo zamku radikalnog istorijskog relativizma gde bi svaka institucija bila potpuno fluidna do apsurdnosti. Umesto toga, predlaže se srednja pozicija koja rekalibriše i brani konstitutivnu prirodu društvene stvarnosti kroz distinkciju između logičko-konstitutivnog jezgra i kontingentnih istorijskih modusa.

Ova srednja pozicija nam omogućava da precizno odredimo šta se događa tokom istorijskih promena kroz serlovski formalni aparat „X se računa kao Y u kontekstu C" (Searle 1995, 28). Kada se Salijski zakon promeni, ne ruši se logičko jezgro institucije suvereniteta, niti se ulazi u „novu igru". Ono što se menja jeste isključivo istorijski modus, odnosno unutrašnji filter za X-termin (ko poseduje svojstva da bude naslednik krune), dok sama bazična ontološka matrica dodele statusne funkcije (Y) i deontičkih moći koje ona generiše ostaju stabilne. Isto važi i za Greberov primer duga: uprkos ukidanju dužničkog ropstva, dubinski konstitutivni nukleus duga – dug kao kvantitativno izražena obaveza koja treba da se ispuni – opstaje jer čin dodele statusne funkcije i dalje uspešno prevodi difuznu moralnu obavezu u matematički merljiv, prenosiv institucionalni entitet.

Uvođenje ove treće Morinove kritike u strukturu ove disertacije stoga služi kao heuristički alat za fino kalibrisanje serlovske socijalne ontologije. Morin opravdano ruši rigidni esencijalizam koji bi svaku promenu pravila proglasio stvaranjem „nove prakse", ali ne uspeva da dokaže da konstitutivnost ne postoji kao posebna klasa pravila. Distinkcija ostaje teorijski vitalna: istorijska plastičnost institucija nije apsolutna fluidnost, već je uvek ograničena i vođena logičko-konstitutivnim jezgrom i analitičkim uslovima mogućnosti same prakse.

3.4 Zaključak o valjanosti distinkcije između dve vrste pravila

Morinov pokušaj da distinkciju između regulativnih i konstitutivnih pravila proglasi teorijskom zabludom ne uspeva jer promašuje dubinsku semantičku i funkcionalnu arhitekturu Serlove teorije. Pokazivanjem da prevođenje regulativnih pravila u formu konstitutivnih predstavlja samo formalno „izvrtanje“ koje rezultira evaluacijom a ne specifikacijom; dokazivanjem da konstitutivna pravila omogućavaju u potpunosti nove specifikacije ponašanja kroz kolektivno prihvatanje; te konačno, odbranom postojanja centralnog definicionog jezgra unutar sistema pravila — distinkcija se pokazuje kao opravdana, i nužna za adekvatno razumevanje društvene stvarnosti.

4. Neprimitivnost kolektivne intencionalnosti: razvojna perspektiva

4.1. Suština problema kolektivne intencionalnosti

Osnovna ambicija Serlove teorije društvene ontologije jeste da objasni kako od individualnih, biološki utemeljenih svesti nastaju stabilne društvene činjenice poput novca, države, braka ili univerziteta, a da se pritom izbegne povratak hegelijanskim (Hegel 2018) ili dirkemovskim oblicima supraindividualizma. Drugim rečima, Serl pokušava da objasni društvenu stvarnost bez pribegavanja ideji nekakvog „kolektivnog duha“ koji bi egzistirao nezavisno od pojedinačnih subjekata. Rešenje koje nudi sastoji se u uvođenju kolektivne intencionalnosti kao biološki primitivne moći svesti.

U osnovi ovog poteza nalazi se realan filozofski problem. Ukoliko društvenu akciju pokušamo da objasnimo isključivo kao zbir individualnih intencija, suočavamo se sa teškoćom koju možemo nazvati *problemom agregacije*. Nije dovoljno da više pojedinaca istovremeno čini istu stvar da bi se govorilo o zajedničkom delanju. Serlov primer ljudi koji tokom iznenadne kiše simultano trče ka zaklonu dobro ilustruje ovu razliku:

> „Zamislite da grupa ljudi sedi na travi na različitim mestima u parku. Zamislite da iznenada počne da pada kiša i da svi ustanu i otrče do zajedničkog, centralno lociranog skloništa. Svaka osoba ima intenciju izraženu rečenicom ‘Ja trčim prema skloništu.’ Ali za svaku osobu možemo pretpostaviti da je njena intencija potpuno nezavisna od intencija i ponašanja drugih. U ovom slučaju nema kolektivnog ponašanja; postoji samo niz individualnih činova koji igrom slučaja konvergiraju ka zajedničkom cilju.“ (Searle 1990, 402-403)

Drugim rečima, problem se pojavljuje onda kada pokušamo da objasnimo šta razlikuje autentično zajedničko delanje od puke spoljašnje koordinacije ponašanja. Kod orkestra koji izvodi simfoniju ili fudbalskog tima koji organizuje napad, učesnici ne deluju samo paralelno jedni pored drugih. Violinista svoje izvođenje usklađuje sa dirigentom i ostalim muzičarima, dok fudbaler svoje kretanje prilagođava očekivanim potezima saigrača. U takvim slučajevima postoji određeni oblik zajedničke usmerenosti prema istom cilju koji prevazilazi prostu simultanost individualnih radnji.

Na ovom mestu pojavljuje se centralna teškoća za individualistička objašnjenja društvenosti. Ukoliko pokušamo da zajedničko delanje objasnimo isključivo pomoću međusobno povezanih verovanja i namera u individualnom modusu, suočavamo se sa problemom beskonačnog ugnježđavanja mentalnih stanja. Da bih uspešno koordinisao svoje ponašanje sa tobom, nije dovoljno samo da verujem da ti imaš određenu nameru; potrebno je i da verujem da ti znaš da ja imam odgovarajuću nameru, kao i da ti veruješ da ja znam da ti znaš, i tako dalje. Pokušaj da se kolektivitet rekonstruiše isključivo iz uzajamnih individualnih reprezentacija vodi u beskonačan regres refleksivnih verovanja.

Ovaj problem nije samo formalno-logičke prirode. Kada bi uspešna društvena koordinacija zaista zahtevala eksplicitno procesuiranje beskonačnih nizova međusobnih verovanja, postalo bi teško objasniti kako ljudi uopšte uspevaju da učestvuju u spontanim i relativno brzim oblicima zajedničkog delanja. Kognitivni aparat naprosto ne raspolaže kapacitetima za takvu vrstu refleksivne kalkulacije.

Iako Serl ovaj problem ne formuliše eksplicitno kroz argument beskonačnog regresa, njegova kritika individualističkih pristupa polazi od srodnog uvida: kolektivno delanje ne može se adekvatno objasniti prostim agregiranjem individualnih intencija. Serlovim rečima:

> „Problem s verovanjem da ti veruješ da ja verujem, i tako dalje, kao i s tim da ti veruješ da ja verujem da ti veruješ, i tako dalje, jeste u tome što se iz toga ne može izvesti osećaj kolektiviteta. Nijedan skup 'Ja Svesti', čak ni kada je dopunjen međusobnim verovanjima, ne čini 'Mi Svest'. Ključni element kolektivne intencionalnosti jeste osećaj da nešto činimo (želimo, verujemo itd.) zajedno, i individualna intencionalnost koju svaki pojedinac poseduje izvedena je iz kolektivne intencionalnosti koju dele." (Searle 1995, 24–25)

Zbog toga Serl uvodi pojam „mi-intencionalnosti" (Searle 2010, 47), odnosno kolektivne intencionalnosti kao posebne forme intencionalnosti koja nije izvedena iz individualnih intencionalnosti, već predstavlja osnovni oblik ljudske društvene svesti. Za Serla, „Mi-nameravamo" nije sekundarna konstrukcija nastala povezivanjem izolovanih perspektiva jedinki, već primitivna sposobnost koja pripada samoj strukturi ljudskog uma.

U tom smislu, Serlov antiredukcionizam poseduje značajnu teorijsku snagu. Njegova analiza uspešno pokazuje da kolektivna intencionalnost nije svodiva na prostu paralelnost individualnih mentalnih stanja i da društvenost zahteva objašnjenje koje prevazilazi atomistički individualizam. Međutim, iz ove legitimne kritike Serl izvodi suviše snažan ontološki zaključak. Iz činjenice da kolektivitet nije moguće objasniti prostim sabiranjem individualnih namera ne sledi nužno da kolektivna intencionalnost mora predstavljati biološki primitivnu i razvojno neanalizabilnu sposobnost.

Na ovom mestu se otkriva ključno ograničenje Serlove teorije: njen statički i ekskluzivno sinhronijski karakter. Serl opisuje strukturu već formirane svesti odraslog subjekta, apstrahujući pitanje ontogenetske geneze takve svesti. Njegova analiza funkcioniše na nivou fenomenološkog preseka gotove društvene subjektivnosti, ali ostaje slepa za procesualne uslove njenog mogućeg razvoja.

Ukoliko bi kolektivna intencionalnost zaista bila biološki primitiv u istom smislu u kojem su to bazični refleksi ili elementarna perceptivna organizacija, ona bi morala biti operativna neposredno, bez složenih razvojnih posredovanja. Nasuprot tome, empirijski nalazi kognitivnih nauka sugerišu da Serl pravi kategorijalnu grešku: on **logičku nereducibilnost** kolektivnog fenomena pogrešno poistovećuje sa njegovom **biološkom primitivnošću**. To što se pojam „Mi" ne može semantički svesti na skup izolovanih „Ja"-perspektiva, ne implicira da se sama sposobnost zajedničkog delanja ne može objasniti kroz postepene intersubjektivne tranzicije.

Iz tog razloga, ovde se predlaže osvrt na genezu i preduslove kolektiviteta. Umesto da se kolektivna intencionalnost prihvati kao krajnja, neobjašnjiva granica eksplanacije, potrebno je dekonstruisati razvojne faze iz kojih ona emergentno nastaje. Time se ne negira realnost „Mi-perspektive", niti se ona svodi na epistemološku iluziju. Naprotiv, cilj je pokazati da je kolektivitet stvaran upravo zato što poseduje razvojnu, funkcionalnu i procesualnu arhitekturu.

Društvenost, prema tome, ne započinje ontogenetski gotovom „Mi-svešću". Ona se konstituiše postepenim uspostavljanjem interpersonalnih mostova, gde primarni korak ne predstavlja apstraktna psihologija verovanja i želja odraslih, već bazično razumevanje drugih kao intencionalnih agenata koji dele pažnju i koordiniraju akcije prema zajedničkim ciljevima. Kako bi se ova geneza precizno rekonstruisala, u narednim sekcijama analiza se pomera sa Serlovog statičkog modela ka razvojnoj perspektivi kognitivne nauke, sa posebnim fokusom na okvire Endrua Melcofa (Andrew Meltzoff) i Majkla Tomasela (Michael Tomasello).

4.2. „Kao ja" hipoteza kao primordijalna osnova intersubjektivnosti: Okvir Endrua Melcofa

Da bi se razumela procesualna arhitektura kolektiviteta, nužno je analizirati primarne ontogenetske mehanizme koji omogućavaju prepoznavanje drugog bića kao srodnog subjekta. Serlova sinhronijska pretpostavka o biološki primitivnoj „Mi-namernosti" zaobilazi pitanje kako ljudska svest uopšte stupa u društveni svet i razvija konceptualni aparat zajedništva. Nasuprot klasičnim pijažeovskim modelima prema kojima odojče započinje život u stanju radikalnog solipsizma ili egocentrizma, bez inicijalnih veza između sebe i drugoga, savremena kognitivna nauka kroz radove Endrua Melcofa nudi drugačiju polaznu tačku: tzv. „Like me" („kao ja") hipotezu.

Prema Melcofu, primarna spona između sopstva i drugoga nije jezički posredovana niti predstavlja proizvod kasnog apstraktnog zaključivanja, već je urođeni društveni primitiv (social primitive) koji služi kao preduslov, a ne kulminacija društvenog razvoja. Melcof to eksplicira sledećim rečima:

> „Ljudska socijalna kognicija započinje još u novorođenačkom periodu. Pretpostavio sam da trenutak u kom novorođenče otvori oči i prvi put ugleda neki ljudski čin rađa osećaj interpersonalne povezanosti. Kako bih objasnio ovu zamisao, ponudio sam razvojnu hipotezu 'Kao-ja'. Ključna postavka ove hipoteze jeste da je opažanje drugih kao sebi sličnih bazični socijalni primitiv. Nova empirijska istraživanja pokazuju da temeljni osećaj sličnosti s drugima ne predstavlja kulminaciju socijalnog razvoja, već njegov osnovni preduslov." (Meltzoff 2013, 139)

Empirijska utemeljenost ove hipoteze počiva na otkriću da novorođenčad reprezentuju postupke drugih i sopstvene postupke u srazmernim, zajedničkim terminima, koristeći takozvani

supramodalni kod (*supramodal code*). Deca mogu prepoznati kros-modalne ekvivalencije između akata koje vide da drugi izvode i sopstvenih osetnih telesnih pokreta. Iz ovog bazičnog mapiranja i prepoznavanja ekvivalencija u delanju javlja se osnova za tumačenje drugih kao bića koja poseduju slična unutrašnja psihološka stanja, poput percepcija i emocija. Melcof naglašava:

> „Odojčad reprezentuju činove drugih i sopstvene činove srazmernim terminima. Ona mogu da prepoznaju kros-modalne ekvivalencije između činova koje vide da drugi izvode i sopstvenih osećanih telesnih pokreta. Ovo prepoznavanje ekvivalencija između sebe i drugog u akciji dovodi do interpretiranja drugih kao bića koja imaju slična psihološka stanja, kao što su percepcije i emocije. Priroda drugih 'kao što sam ja' jeste polazna tačka za društvenu kogniciju, a ne njen vrhunac." (Meltzoff 2007, 126)

U kontekstu dekonstrukcije Serlove teze o kolektivnoj intencionalnosti kao primitivnoj, ovaj uvid je od ključne važnosti jer pokazuje da je osnova društvene kognicije primitivna, ali ta primitivnost nije locirana na nivou kompleksne „Mi-svesti" (koja u sebi nosi intencionalnu usmerenost ka institucionalnim strukturama), već na nivou bazičnog prepoznavanja strukturalne podudarnosti (*structural congruence*) između sopstvenog tela i tela drugog subjekta. Kroz eksperimente sa imitacijom i praćenjem pogleda (*gaze following*), Melcof demonstrira dvosmernu prirodu ovog procesa: odojčad aktivno koriste sopstveno telesno iskustvo kako bi pridala značenje posmatranom ponašanju drugih. Na primer, tek kada deca sama steknu iskustvo da zatvaranje očiju blokira njihovu sopstvenu vizuelnu percepciju, ona počinju diferencirano i adekvatno da prate pogled odraslog, shvatajući predmetnu usmerenost (*aboutness*) mentalnog akta gledanja.

Prema tome, Melcofov okvir pokazuje da se intersubjektivni mostovi grade odozdo prema gore: bazični „like me" primitiv obezbeđuje interpretativni okvir koji omogućava prelazak sa izolovanog sopstva na koordinirane oblike interakcije, otvarajući prostor za sukcesivne faze intencionalnog deljenja.

4.3. Od deljene do kolektivne intencionalnosti: Dvostepeni ontogenetski model Majkla Tomasela

Dok Melcof osvetljava primordijalnu osnovu prepoznavanja drugog, Majkl Tomaselo i Hanes Rakoči (Michael Tomasello & Hannes Rakoczy) mogu se čitati kao autori koji objašnjavaju kako se iz tog korena postepeno razvijaju kompleksni oblici institucionalne stvarnosti. Njihova pozicija predstavlja direktnu empirijsku i teorijsku alternativu Serlovom shvatanju kolektivne intencionalnosti kao monolitnog i nedeljivog biološkog primitiva. Autori tvrde da ljudska specifičnost proističe iz biološke adaptacije za jedinstvenu formu društvene kognicije koja se ontogenetski ispoljava u dva fiksirana i sukcesivna razvojna momenta: oko prve i oko četvrte godine života. Ovi momenti označavaju dve ključne faze unutar istog razvojnog puta: prelazak sa razumevanja osoba kao intencionalnih subjekata na njihovo razumevanje kao mentalnih subjekata.

Prva faza, koja nastupa sa „revolucijom u devetom mesecu", postavlja temelje za ono što autori nazivaju deljenom intencionalnošću (*shared intentionality*). U tom periodu deca počinju da razumeju druge kao intencionalne agente: njihovo ponašanje tumače u svetlu ciljeva koje nastoje da ostvare, a njihovu percepciju u svetlu pažnje koju usmeravaju ka objektima i događajima. To im omogućava učešće u trijadnim aktivnostima zajedničke pažnje (*joint attention*), kulturnom

učenju i jezičkoj komunikaciji. Tomaselo i Rakoči naglašavaju da je ovaj rani stadijum esencijalna ulazna tačka u ljudski kulturni modus:

> „Prvi korak je razumevanje jednogodišnje dece da su osobe intencionalni akteri, što omogućava veštine kulturnog učenja i zajedničke intencionalnosti. Ovaj početni korak je 'prava stvar' u smislu da omogućava maloj deci da učestvuju u kulturnim aktivnostima koristeći zajedničke, perspektivne simbole sa konvencionalnom/normativnom/refleksivnom dimenzijom — na primer, lingvističku komunikaciju i igru pretvaranja — čime se inauguruje dečje razumevanje mentalnih pojava." (Tomasello i Rakoczy 2003, 121)

Značajan aspekat deljene intencionalnosti u drugoj godini života jeste pojava igre pretvaranja (*pretend play*), gde deca i odrasli sporazumno konstituišu nove funkcije objekata unutar specifičnog intersubjektivnog prostora. Autori prave distinkciju između upotrebe oruđa, koja je društveno posredovana (gde dete uči kauzalna svojstva kroz postupke drugih), i igre pretvaranja, koja je u potpunosti društveno konstituisana, jer se funkcije stvaraju na licu mesta kroz zajedničku intencionalnost. Ovim činom konstituiše se posebna vrsta „izvedene normativnosti" (Tomasello i Rakoczy 2003, 127), koju autori opisuju primerom: „...ova olovka je privremeno četkica za zube (njena statusna funkcija), i ova zajednička deklaracija nas obavezuje da sa njom stupamo u interakciju na određene načine." (Tomasello i Rakoczy 2003, 131-132). Ova praksa direktno anticipira ono što Serl u sinhronijskoj analizi odrasle ontologije naziva „statusnim funkcijama", ali ovde jasno vidimo njenu procesualnu i ontogenetsku genezu.

Druga faza nastupa oko četvrte godine života i tek ona predstavlja ulazak u domen autentične kolektivne intencionalnosti (*collective intentionality*) u punom smislu, omogućavajući razumevanje i participaciju u kompleksnim kulturnim institucijama zasnovanim na kolektivnim verovanjima i praksama, kao što su novac, brak ili vlada. Ključni uvid Tomasela i Rakočija jeste da ova faza nije proizvod neposrednog biološkog automatizma niti izolovani primitiv, već je rezultat višegodišnjeg učešća u jezičkim interakcijama:

> „Razumevanje verovanja i učestvovanje u kolektivnoj intencionalnosti u uzrastu od četiri godine — što omogućava razumevanje stvari kao što su novac i brak — rezultira iz višegodišnjeg angažmana sa drugim osobama u diskursu koji menja perspektivu i koji je refleksivan, a koji sadrži konstrukcije propozicionalnih stavova." (Tomasello i Rakoczy 2003, 121)

Ova puna kolektivna intencionalnost javlja se kroz razvoj psihologije verovanja i želja (*belief-desire psychology*), odnosno kroz sposobnost razumevanja da drugi poseduju mentalna stanja (poput pogrešnih verovanja) koja mogu odstupati od objektivne stvarnosti. Prema autorima, do ovog nivoa dete dolazi „lingvističkim butstrepingom" („linguistic bootstrapping") (Tomasello i Rakoczy 2003, 137) – kroz učešće u diskursu u kojem se alterniraju perspektive (perspective-shifting discourse) i ovladavanjem rečeničnim dopunama sa predikatima mentalnih stanja. Shodno tome, njihova ključna teza eksplicitno odbacuje tezu o biološkoj primitivnosti kolektivne intencionalnosti:

> „Postavka glasi da je ključna biološka adaptacija čoveka bila usmerena na razumevanje osoba kao intencionalnih delatnika, dok je razumevanje osoba kao mentalnih delatnika koji poseduju uverenja ontogenetska konstrukcija — konstrukcija koja ne zavisi samo od ove adaptacije, već i od višegodišnjih specifičnih oblika socijalne i lingvističke interakcije, bez sopstvene posebne biološke osnove." (Tomasello i Rakoczy 2003, 124)

4.4. Reevaluacija Serlovog biološkog primitivizma: Emergentna arhitektura „Mi-perspektive“

Kada se empirijski nalazi kognitivne i razvojne nauke postave naspram Serlovog teorijskog postulata o kolektivnoj intencionalnosti kao biološkom primitivu, otkriva se eksplanatorni jaz u izvornoj teoriji društvene ontologije. Serlov argument – da nikakav skup individualnih svesti dopunjen uzajamnim verovanjima ne može prosto eskalirati u „Mi-svest“, te da stoga „Mi-namernost“ mora biti bazična, nereducibilna biološka sposobnost uma – pati od prevelikog skoka. On ispravno prepoznaje logičku i semantičku nereducibilnost kolektivnog fenomena na atomistički individualizam, ali tu logičku specifičnost pogrešno izjednačava sa neposrednom biološki datom primitivnošću celokupnog fenomena.

Razvojna perspektiva dekonstruiše ovaj skok pokazujući da kolektivna intencionalnost nije biološki primitiv *sui generis*, već emergentni ishod dugog i složenog procesa intersubjektivnog posredovanja i kulturne akumulacije. Ono što je evolucijski i biološki primitivno kod čoveka jeste bazični neurokognitivni kapacitet za mapiranje postupaka drugog na sopstveno otelovljeno sopstvo (Melcofov supramodalni kod) i bazična biološka adaptacija za razumevanje drugih kao intencionalnih agenata sa kojima se može deliti pažnja i koordinirati akcija (Tomaselova deljena intencionalnost).

Ova „arheologija kolektiviteta“ rešava problem regresije refleksivnih verovanja na koji je Serl implicitno upozoravao, ali bez potrebe za postuliranjem neanalizabilnog biološkog atoma svesti. Beskonačni regres se ne izbegava tako što se fiksira pretpostavka da odrasli subjekt naprosto poseduje urođeni modus „Mi-nameravamo“, već tako što se pokazuje da se bazična društvena koordinacija pre jezičkog nivoa odvija kroz telesnu ekvivalenciju, deljenu praksu, zajedničku pažnju i situacionu normativnost u igri. Tek kada ta deljena intencionalnost prođe kroz višegodišnji razvojni proces i lingvističku artikulaciju unutar zajednice, kod deteta se konstituiše kapacitet za stabilne, objektivizovane i institucionalne oblike društvenosti – odnosno za kolektivnu intencionalnost u punom smislu reči.

Prema tome, umesto Serlovog statičkog modela koji društvenu stvarnost posmatra isključivo kao proizvod gotovih mentalnih stanja odraslog subjekta, razvojni pristup nudi dijahronijsku, procesualnu arhitekturu. Kolektivna intencionalnost i prateći institucionalni fakti nisu neobjašnjive krajnje tačke eksplanacije, već struktuirani kulturni proizvodi koji nastaju zahvaljujući postepenoj artikulaciji intersubjektivnih odnosa odozdo prema gore. Time se u potpunosti čuva realnost društvenih činjenica i njihova konceptualna nereducibilnost, ali im se pruža nužno empirijsko utemeljenje koje u Serlovoj izvornoj teoriji nedostaje.

5. Sinteza kritičkih uvida poglavlja II: Od statičkih struktura ka procesualnoj ontologiji

Kritika izložena u ovom poglavlju obuhvatila je četiri ključna stuba na kojima počiva sinhronijska arhitektura Serlove društvene ontologije: teoriju o razlozima za akciju nezavisnim od želja, koncept deklaracije sa duplim smerom uklapanja, dihotomiju regulativnih i konstitutivnih pravila, te tezu o biološkoj primitivnosti kolektivne intencionalnosti. Iako ovi prigovori adresiraju različite nivoe Serlovog aparata, njihova zajednička teorijska nit razotkriva dublji eksplanatorni jaz koji proizilazi iz statičkog i ekskluzivno sinhronijskog karaktera njegove teorije. Serlov model uspešno mapira logičku formu gotove institucionalne subjektivnosti odraslog subjekta, ali ostaje slep za unutrašnju procesualnu dinamiku i ontogenetsku genezu društvenog sveta.

Prve dve sekcije poglavlja locirale su logičke inkonzistentnosti unutar samog bazičnog pojmovnog aparata. Kroz Peikofovu kritiku pokazano je da normativne i institucionalne činjenice ne mogu generisati motivaciju *ex nihilo*, već da razlozi za akciju nezavisni od želje uvek prećutno pretpostavljaju internalizovane stabilne dispozicije subjekta unutar kojih prakse uopšte stiču praktičnu efikasnost. Nadovezujući se na to, Laitinenov *reductio ad absurdum*, poduprt Hindriksovom i Šmicovom dekonstrukcijom, demonstrirao je da je koncept reprezentacije sa duplim smerom uklapanja interno inkonzistentan. U situacijama društvenog nesklada i otpora, zahtev da se svet prilagodi misli biva poništen zahtevom da se misao prilagodi svetu, čime se mehanizam deklaracije zaključava u „zloćudni krug“ koji je čini neadekvatnim opisom nastanka institucija.

Treća sekcija je, nasuprot Morinovom pokušaju dekonstrukcije, uspešno odbranila opravdanost distinkcije između regulativnih i konstitutivnih pravila. Oslanjanjem na izvorni imunološki mehanizam iz *Speech Acts*, pokazano je da formalno „uvrtanje“ regulativnih pravila u formu counts-as razotkriva duboku semantičku asimetriju: dobijeni Y-termin kod takvog prevoda funkcioniše isključivo kao evaluacija pređašnjeg ponašanja, dok kod autentičnih konstitutivnih pravila on donosi radikalno novu specifikaciju akcije koja definiše sam logički prostor institucionalnog bitka. Dalje, neutralisanjem Morinove demontaže rolsovskog rigidnog esencijalizma, u radu je povučena ključna demarkaciona linija između dve ravni konstitutivnosti: analitičkog *logičko-konstitutivnog jezgra* (uslova same prakse) i *istorijskih modusa* (institucionalne plastičnosti). Kroz primere Salijskog zakona i Greberove istorije duga, demonstrirano je da društva poseduju slobodu u menjanju kontingentnih pravila i filtera za X-termin, dok dubinska ontološka matrica dodele statusnih funkcija i deontičkih moći ostaje stabilna, čime se distinkcija potvrđuje kao teorijski vitalna i nužna.

Konačno, četvrta sekcija je kroz razvojnu perspektivu kognitivnih nauka dekonstruisala Serlov ontološki skok prema kojem kolektivna intencionalnost predstavlja neanalizabilni biološki primitiv uma. Razotkriveno je da Serl pravi kategorijalnu grešku poistovećujući logičku i semantičku nereducibilnost „Mi-perspektive“ sa njenom neposrednom biološkom primitivnošću. Kako bi se izbegao problem agregacije i beskonačni regres refleksivnih ugnježđavanja na koji Serl opravdano upozorava, analiza je pokazala da se intersubjektivni mostovi grade odozdo prema gore. Melcofova „like me“ hipoteza i supramodalni kod postavljaju primordijalnu osnovu kroz prepoznavanje strukturalne podudarnosti tela. Na tom temelju, Tomaselov dvostepeni ontogenetski model nudi jasnu alternativu Serlovom monolitnom primitivu: kroz *deljenu*

intencionalnost (oko prve godine) deca najpre razumeju druge kao intencionalne agente i kroz igru pretvaranja konstituišu privremene statusne funkcije, da bi tek oko četvrte godine, kroz višegodišnji angažman u diskursu i lingvistički „butstreping“, razvila psihologiju verovanja i ušla u domen autentične *kolektivne intencionalnosti*. „Mi-perspektiva“ se stoga ne prihvata kao urođeni atom svesti, već kao emergentni ishod složenog procesa intersubjektivnog posredovanja i kulturne akumulacije.

Ukrštanjem ovih kritičkih uvida, Poglavlje II postavlja eksplanatornu dijagnozu Serlove teorije: njen sinhronijski aparat mapira logičku formu gotovih institucionalnih činjenica, ali pati od eksplanatornog jaza u pogledu njihove geneze i unutrašnje dinamike. Identifikovana ograničenja i logički problemi stoga ne nalažu odbacivanje naturalističkog projekta, već zahtevaju njegovu radikalnu reviziju. Ovaj kritički ishod direktno opravdava prelazak na Poglavlje III, u kojem se kroz procesualno-dinamički ključ nudi dispozicijsko produbljivanje pozadine i komunikativna redefinicija društvenih pravila i govornih činova.

III. Rešenja i dorade Serlove teorije društvene ontologije

Cilj ovog poglavlja jeste sistematsko rešavanje eksplanatornih praznina koje su identifikovane u Serlovoj arhitektonici društvene stvarnosti. Umesto radikalnog odbacivanja njegovog projekta, u nastavku se nudi teorijska rekonstrukcija koja Serlove ključne uvide — pozadinu, kolektivnu intencionalnost i konstitutivne govorne činove — prevodi u koherentan, dinamički i procesualno orijentisan ontološki model.

Sadržaj ovog poglavlja strukturisan je oko tri organski povezane faze koje prate liniju od bazične ontologije uma ka kompleksnim (socio-lingvističkim) institucijama:

U prvoj fazi (III.1) vrši se ontološko produbljivanje pozadine. Budući da bazični neintencionalni kapaciteti kod Serla ostaju metafizički nedorečeni, ovde se razvija originalni dispozicijski model koji sposobnosti definiše kao pozitivno-adaptivna i ekstrafiziološka ponašanja. Ovaj korak je teorijski nužan jer postavlja stabilan dispozicijski temelj za celokupnu nadgradnju društvene ontologije.

U drugoj fazi (III.2) ovaj dispozicijski okvir se pokreće kroz vreme. Oslanjajući se na pragmatističku tradiciju Džona Djuija, bazična intencionalna stanja se rekonceptualizuju kao elementi jedinstvenog toka rešavanja problema. Prebacivanjem fokusa sa statičnih reprezentacija na procesualnu dinamiku, kolektivna intencionalnost prestaje da figurira kao ontološki misteriozan i „primitivan“ fenomen. Ona se ovde izvodi kao stabilizovani obrazac koordinacije individualnih intencionalnih tokova, čime se direktno razrešava tenzija unutar Serlove teorije na koju ukazuje Nenad Miščević (Mišćević 2003).

U trećoj fazi (III.3) analizira se institucionalno-jezička kulminacija ovog procesa. Kompleksna institucionalna stvarnost ne može opstati na pukim bihevioralnim regularnostima, već zahteva (javnu) jezičku artikulaciju. U ovom delu se kritikuje Serlovo pojednostavljeno shvatanje deklaracije i nudi se model *složenog govornog čina* koji simultano integriše imaginativnu, direktivnu i argumentativnu komponentu. Time se uspešno brani konstitutivna uloga jezika od Hindriksovog redukcionizma, dok se istovremeno, kroz dekompoziciju propozicionalnog sadržaja, uspešno izbegava Laitinenov prigovor o logičkoj neodrživosti dvostrukog smera uklapanja.

Kroz ovakav linearan i kumulativan tok, poglavlje demonstrira kako ljudska društvenost prirodno izrasta iz bazičnih adaptivnih dispozicija organizma, preko procesualne koordinacije aktera, pa sve do njihove finalne stabilizacije unutar javnog prostora razloga koji konstituiše jezik.

1. Ontološko produbljivanje pozadine: Dispozicijski model i funkcionalna adaptacija3

Uvođenje alternativnih teorijskih rešenja u domen društvene ontologije zahteva prethodno zalaženje u same temelje Serlove arhitekture uma — konkretno, u njegov koncept **pozadine (*background*)**. Dok se Serl u svojim ključnim delima prevashodno fokusira na funkcionalnu i fenomenološku ulogu ovih nereprezentacionalnih ili neintencionalnih kapaciteta, on propušta da ponudi njihovo precizno metafizičko i ontološko utemeljenje. Pozadina kod Serla ostaje opravdano pretpostavljena, ali ontološki nedorečena, definisana uglavnom negativno (preko onoga što ona *nije*).

Dodatna i sistematična analiza pozadine, koja prevazilazi okvire Serlovih originalnih formulacija, teorijski je nužna i opravdana jer direktno eksplicira skrivene mehanizme koji omogućavaju formiranje društvene stvarnosti i institucionalnih činjenica. Bez jasnog uviđanja metafizičke prirode ovih „moći pozadine“ (*background powers*), objašnjenje kolektivne intencionalnosti i društvenih struktura ostaje ranjivo na prigovore o uvođenju misterioznih, neobjašnjivih entiteta ili biološkog redukcionizma.

U ovoj sekciji branim tezu da se Serlove moći pozadine mogu artikulisati kroz **dispozicijski okvir**. Glavni argument koji ovde razvijam i branim strukturisan je na sledeći način:

1. Moći pozadine predstavljaju bazične, fundamentalne sposobnosti uma koje omogućavaju i podupiru svesno intencionalno delanje.
2. Filozofski pojam sposobnosti, pod precizno definisanim uslovima, nužno se mora interpretirati i razumeti kao specifična vrsta dispozicija.
3. Sledstveno tome, moći pozadine po svojoj fundamentalnoj ontološkoj prirodi jesu — **dispozicije**.

Dok je prva premisa ovog silogizma analitički očigledna i inherentna samoj Serlovoj definiciji pozadine kao skupa kapaciteta i veština, druga premisa zahteva detaljnu odbranu. Glavni teorijski izazov leži u pružanju adekvatne dispozicijske analize samog koncepta sposobnosti, budući da su dominantni savremeni modeli u filozofiji delanja pokazali ozbiljne nedostatke. Rešavanjem ovog problema, kroz redefinisanje sposobnosti kao specifičnih dispozicija usmerenih ka pozitivno-adaptivnom ponašanju, ne samo da pružamo metafizičko utemeljenje Serlovom konceptu, već nudimo i eksplanatorni alat za dublje razumevanje složenih društvenih praksi.

1.1. Tipovi pozadine

Da bi se dispozicijski okvir uspešno primenio na Serlov sistem, najpre je potrebno precizno mapirati unutrašnju strukturu same pozadine. U svom spisu *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*, Serl uvodi ključnu podelu pozadine na dve fundamentalne kategorije:

[3] Ideje izložene u ovoj sekciji sam predstavio u svom radu „Background and Abilities as Dispositions“ (2025).

„duboku pozadinu“ („deep background“) i „lokalnu pozadinu“ („local background“) (Searle 1983, 143-144). U kasnijim radovima poziva se na ovu distinkciju – ona ostaje trajni, implicitni stub njegove teorije. Sledi njihovo razgraničavanje:

Duboka pozadina: Sastoji se od univerzalnih, biološki ukorenjenih i evolutivno nasleđenih kapaciteta koje dele svi pripadnici ljudske vrste, bez obzira na njihovu kulturnu ili istorijsku pripadnost. Ovde je reč o bazičnim sposobnostima kao što su prepoznavanje i praćenje fizičkih objekata u prostoru, hodanje, održavanje ravnoteže ili interpretacija primarnih izraza lica. Ovi kapaciteti deluju na prerefleksivnom nivou, konstituišući biološku datost ljudskog uma koja je nužan preduslov za bilo kakvu interakciju sa fizičkim svetom.

Lokalna pozadina: Za razliku od duboke, lokalna pozadina je istorijski i geografski kontingentna; nju čine kulturno specifične prakse, veštine i navike oblikovane neposrednim društvenim okruženjem. Sposobnost navigacije kroz kompleksne društvene norme, prepoznavanje kulturnih simbola ili adekvatna egzekucija lokalnih običaja spadaju u ovu sferu. Tipični primeri uključuju automatski izbor između upotrebe štapića za jelo i viljuške, ili prepoznavanje rukovanja i naklona kao formi pozdrava. Iako su ovi kapaciteti stečeni kroz socijalizaciju i variraju među različitim društvima, oni u svakodnevnom životu delatnika operišu jednako automatski i nesvesno kao i biološki kapaciteti duboke pozadine.

Bez obzira na ovu tipološku podelu, obe sfere pozadine imaju jedinstvenu funkciju: one obezbeđuju supstrat za nesmetano ispoljavanje intencionalnosti. Intencionalna stanja (poput verovanja, želja i namera) po svojoj su prirodi reprezentacionalna — ona su uvek usmerena ka specifičnom objektu ili stanju stvari i često su svesno usmerena ka određenom cilju. Na primer, kada delatnik formira svesnu nameru da pozdravi nekoga, to intencionalno stanje podrazumeva verovanje da je pozdrav adekvatan u datom kontekstu.

Međutim, sama mehanika izvođenja tog čina — znanje kako se osmehnuti, podići ruku ili modulirati glas — u potpunosti je delegirana moćima pozadine. Intentionalna stanja se oslanjaju na pozadinu kako bi uopšte mogla da se realizuju; bez nje, formiranje namere bi bilo kognitivno inhibirano. Ključna karakteristika ovih moći pozadine jeste to što su one nereprezentacionalne — one ne uključuju svesnu refleksiju o tome kako se radnja izvodi, već pružaju neophodan praktični kôd i „znanje-kako“ („know-how“) za realizaciju intencionalnosti.

1.2. Metafizička distinkcija: Dispozicionalna naspram kategorijalnih svojstava

Kako bismo ove neintencionalne kapacitete preveli na jezik formalne ontologije, moramo se okrenuti bazičnoj distinkciji u metafizici svojstava — razlici između „dispozicionalnih“ i „ kategorijalnih“ svojstava. Ova distinkcija, široko korišćena u savremenoj metafizici (Crane 1996; Mumford 1998; Molnar 2003), pruža stabilan ontološki oslonac za analizu sposobnosti.

Kategorijalna svojstva: To su svojstva koja su instancirana, aktivna i direktno opservabilna u datom trenutku. Ona referišu na trenutno, faktičko stanje objekta ili sistema i ne zavise od spoljašnjih uslova za svoju manifestaciju. Primeri uključuju trenutnu brzinu automobila

koji se kreće, specifičnu temperaturu vode u posudi ili crvenilo latica ruže. Ova svojstva su potpuno realizovana „ovde i sada“.

Dispozicionalna svojstva: Za razliku od kategorijalnih, dispozicionalna svojstva su modalnog karaktera; ona referišu na potencijalna ponašanja ili ishode koje entitet može ispoljiti pod tačno određenim okolnostima. Klasičan primer je lomljivost stakla ili rastvorljivost šećera. Staklena čaša poseduje dispoziciju lomljivosti čak i kada stoji netaknuta na polici — to svojstvo je realno i inherentno prisutno u njenoj strukturi, iako se njegova manifestacija možda nikada neće aktuelizovati ukoliko se ne ispune odgovarajući uslovi.

Umetanje ove distinkcije u analizu ljudskih sposobnosti zahteva razumevanje unutrašnje arhitekture same dispozicije, koja se tradicionalno sastoji od dve ključne komponente: „stimulusnog uslova“ („stimulus condition“) i „manifestacije“ („manifestation“). Stimulusni uslov predstavlja spoljašnji ili unutrašnji okidač koji aktivira dispoziciju (u slučaju stakla, to je udarac mehaničkom silom), dok je manifestacija sam ishod koji iz tog okidanja proističe (pucanje stakla).

Specifikacija bilo koje konkretne dispozicije nužno zahteva definisanje njene specifične manifestacije i njenog stimulusnog uslova. Shodno tome, ukoliko želimo da utvrdimo specifičnu vrstu dispozicija — kao što je određivanje koje vrste dispozicija konstituišu ljudske sposobnosti, a samim tim i moći pozadine — moramo precizno odrediti kakva je priroda njihovog stimulusnog uslova i kakva je priroda njihove manifestacije. Iako su definicije dispozicija i dalje predmet filozofskih debata, uvođenje preliminarnog, radnog okvira oko kojeg postoji bazični konsenzus sasvim je adekvatno za ontološko uzemljenje sposobnosti kao kapaciteta koji se mogu, ali ne moraju uvek svesno vršiti.

1.3. Nedostaci dominantnih dispozicijskih modela sposobnosti: Kritika Barbare Feter

Nakon što smo utvrdili bazičnu opravdanost i uslove prevođenja moći pozadine na jezik dispozicija, suočavamo se sa ključnim problemom savremene filozofije delanja: kako pružiti adekvatnu dispozicijsku analizu samog pojma sposobnosti? Barbara Feter (Barbara Vetter, 2019) ubedljivo dokazuje da savremena teorijska literatura pati od ozbiljnih redukcionističkih nedostataka, nudeći modele koji su previše restriktivni da bi obuhvatili kompleksnost ljudskih kapaciteta. Ona podvrgava kritici dva fundamentalna pristupa koja dominiraju u pokušajima definisanja sposobnosti preko dispozicija.

I. Model namere: Sposobnost kao dispozicija ka izvršenju intencionalnog čina

Prema prvom shvatanju, sposobnost da se izvrši određena radnja ‘A’ (bilo da je reč o bazičnom pokretu ili kompleksnom činu) artikuliše se tako što se svesna namera ili voljni pokušaj subjekta uzima kao stimulusni uslov, dok se samo izvršenje radnje ‘A’ razume kao manifestacija te dispozicije.

Feterova pokazuje da ovakvo rešenje nedopustivo pojednostavljuje strukturu ljudskog delovanja. Glavna mana ovog modela leži u tome što on potpuno previđa, pa čak i eksplicitno

isključuje, one sposobnosti koje nisu i ne mogu biti uzročno povezane sa eksplicitnim, svesnim namerama. Reč je o urođenim, automatskim i bazičnim motoričkim veštinama, kao i o kompleksnim kreativnim procesima koji operišu izvan fokusa svesne volje.

Kognitivna i fenomenološka realnost svedoči o tome da se ove vrste sposobnosti često blokiraju ili postaju nemoguće za izvođenje upravo onda kada subjekt pokuša da ih svesno i namerno inicira. Kako Feterova plastično ilustruje:

> „Prema prvom tumačenju, trebalo bi da uključimo sposobnosti za kompleksne akcije, ali ne i one za njihove komponente; trebalo bi da uključimo moju sposobnost da napišem ovaj rad, ali ne i sposobnost mog romantičnog pesnika da napiše prelepu pesmu; i trebalo bi da uključimo sposobnost plesanja, ali ne i sposobnost rasejanog plesanja. Teško je raspravljati o intuicijama koje deluju nategnuto i veštački skrojeno, ali ja ovaj rezultat smatram neprihvatljivim.“ (Vetter 2019, 217)

II. Model umešnosti: Sposobnost kao dispozicija ka umešnoj realizaciji

Nastojeći da izbegne zamke modela namere, drugi pristup pokušava da sposobnosti veže za umešnost izvođenja. U ovom modelu, stimulusni uslov predstavlja puko otpočinjanje ili vršenje radnje ‘A’, dok se manifestacija definiše kao uspešan, odnosno adekvatan i dobar ishod te radnje. Ovaj model uspešno funkcioniše u onim domenima gde su uslovi uspeha jasno odvojeni od same bazične vežbe sposobnosti (npr. igranje šaha nasuprot pobeđivanju u šahu).

Međutim, model umešnosti se pokazuje nedovoljnim kada se primeni na bazične motoričke sposobnosti (poput savijanja noge, pomeranja očiju ili mrdanja stopala). Kod ovih bazičnih telesnih radnji, samo izvođenje je strukturalno i ontološki identično njenom uspehu — izvršiti takvu radnju u bilo kom obliku već znači izvršiti je uspešno. Ne postoji prostor za distinkciju između „pokušaja savijanja“ i „uspešnog savijanja“. Iz tog razloga, model umešnosti u ovim slučajevima prelazi u tautološku ispraznost:

> „Ja jednostavno nisam savio svoju nogu ukoliko mi noga nije (barem malo) savijena. Otuda bi sposobnost savijanja noge... morala biti dispozicija da dovoljno dobro savijem nogu ako je uopšte savijem, što zapravo nije ništa drugo do dispozicija da savijem nogu ako savijem svoju nogu; i tako dalje.“ (Vetter 2019, 216)

Model umešnosti, dakle, parazitira na pretpostavci o distinkciji između bazičnog vršenja radnje i njenog usavršavanja, ali ta se distinkcija potpuno poništava kod elementarnih sposobnosti, čime se osporava univerzalna primenjivost ovog modela. Svaka plauzibilna teorija sposobnosti mora biti sposobna da pruži jedinstveno objašnjenje zašto i ove bazične slučajeve opravdano nazivamo sposobnostima.

III. Implikacije po Serlovo shvatanje pozadine

Kritika Barbare Feter jasno demonstrira da su vodeće koncepcije unutar dispozicijskog shvatanja sposobnosti neopravdano restriktivne, jer svaka na svoj način izostavlja fenomene koji očigledno konstituišu ljudsko delanje. Njen uvid naglašava nužnost za suptilnijim i obuhvatnijim modelom sposobnosti — modelom koji ih neće redukovati na svesne namere niti na binarne

kriterijume uspeha, već će ostaviti prostor za kapacitete koji operišu nezavisno od aktivne svesnosti subjekta.

Ovaj zaključak je od fundamentalnog značaja za ontološko redefinisanje Serlove pozadine. Budući da se pozadina sastoji upravo od onih bazičnih, konstitutivnih sposobnosti i kapaciteta koji funkcionišu ispod praga svesti, i kod kojih su sâmo izvršenje i uslov uspeha neraskidivo stopljeni (kao u primerima tečnog govora ili održavanja ravnoteže), jasno je da standardni modeli filozofije delanja ostavljaju eksplanatornu prazninu. Iz tog razloga, da bismo pozadinu uspešno utemeljili kao skup dispozicija, moramo napustiti modele namere i umešnosti i ponuditi originalno rešenje koje sposobnosti definiše kroz prizmu njihove ekološke i funkcionalne uloge u okruženju.

1.4. Sposobnosti kao pozitivno-adaptivna i ekstrafiziološka ponašanja: Ekspliciranje rešenja i prevazilaženje zablude kompozicije

Uvažavajući i teorijski nadograđujući kritičke uvide Barbare Feter, rešenje eksplanatorne praznine lociram u redefinisanju unutrašnjih komponenti dispozicijskog okvira — konkretno, u novom određenju prirode stimulusnog uslova i prirode manifestacije sposobnosti. Predlažem da se sposobnosti, a samim tim i Serlove moći pozadine, definišu na sledeći način:

Sposobnosti su specifične dispozicije čija je manifestacija pozitivno-adaptivno, delatno ponašanje, dok je njihov stimulusni uslov objektivna *prilika* unutar okruženja (bilo da je reč o objektu, događaju ili specifičnom kontekstu) koja podstiče individuu na delovanje.

Ovakvo teorijsko određenje uspešno obuhvata i eksplicira dve ključne široko podrazumevane karakteristike ljudskih sposobnosti, koje navedeni standardni modeli ostavljaju neizrečenim:

Uslov funkcionalne adaptivnosti: Sposobnosti su po svojoj unutrašnjoj strukturi funkcionalni kapaciteti koji, kada se manifestuju pod adekvatnim uslovima, tipično i regularno podržavaju delatnikovu uspešnu interakciju i angažman sa okruženjem. Važno je naglasiti da ovo nije normativna tvrdnja o inherentnoj vrednosti neke radnje, već strukturalna tvrdnja: sposobnost postoji kao kapacitet koji teži funkcionalnom usklađivanju organizma sa sredinom.

Uslov ekstrafiziološkog ponašanja: Ljudske sposobnosti nisu puki mehanički, fizički ili fiziološki procesi. Iako svaku manifestaciju neke sposobnosti nužno prati i podupire kompleksan neurobiološki supstrat, sama sposobnost esencijalno zahteva psihološki (psihički) angažman aktera, koji je suptilno oblikovan kontekstom. Kako potvrđuje i analiza pozadine i uvidi Feterove, ovaj psihološki aspekt ne mora biti svesno dostupan ili direktno opservabilan od strane samog delatnika; on može nesmetano i uspešno operisati daleko ispod praga svesnosti.

Ovakav dispozicijski model je imun na kontraprimere koje Feterova upućuje modelima namere i umešnosti. Automatske motoričke radnje, nesvesno hodanje ili spontani kreativni procesi u potpunosti zadovoljavaju navedene uslove: oni predstavljaju ekstrafiziološka ponašanja koja se

aktiviraju pred adekvatnom prilikom u okruženju i imaju jasnu pozitivno-adaptivnu vrednost za subjekta.

A. Demarkacija: Eliminacija čisto fizioloških procesa

Predloženi model uspešno postavlja jasne demarkacione linije prema procesima koji ne konstituišu sposobnosti u filozofskom smislu. Iz sfere sposobnosti eksplicitno se isključuju ponašanja sa tipično negativnim ishodima, kao i čisto fiziološki ili fizički procesi.

U filozofskom diskursu i svakodnevnoj komunikaciji opravdano postoji otpor prema tvrdnjama da atomi poseduju „sposobnost“ da se spajaju u molekule, da bakterije imaju „sposobnost“ metabolizovanja glukoze, biljke „sposobnost“ vršenja fotosinteze, ili da životinja poseduje „sposobnost“ rasta dlake. Iako svi ovi procesi nesumnjivo doprinose opstanku, reprodukciji i integraciji datih organizama sa njihovom sredinom, njih ne nazivamo sposobnostima upravo zato što im nedostaje delatni karakter — oni su produkti čisto biološke ili fizičko-hemijske mehanike, lišeni psihološki angažovane reaktivnosti na kontekst. Za takve fenomene adekvatnije je koristiti termine poput bioloških funkcija ili kategorijalnih svojstava.

B. Negativno-adaptivna ponašanja i greška slaganja

Sa druge strane nalaze se izrazito negativno-adaptivna ponašanja sa tipično negativnim posledicama po agenta — poput visokorizičnog patološkog kockanja (pod kojim se podrazumeva rizična aktivnost čija je očekivana korisnost objektivno niža od apstinencije). Takva ponašanja u filozofskom i psihološkom smislu opravdano klasifikujemo kao nesposobnosti ili disfunkcije, upravo zato što ne donose neto pozitivni adaptivni efekat za onoga ko ih upražnjava.

Međutim, ovde se javlja ozbiljan teorijski problem koji moze dovesti do kategorijalne greške: zašto smo u svakodnevnom govoru ponekad skloni da kompleksne maladaptivne prakse (poput pomenutog kockanja) ipak posmatramo kao forme „sposobnosti“?

Ova iluzija proizlazi iz činjenice da se svako, pa i najdestruktivnije maladaptivno ponašanje, uvek sastoji od niza komponentnih radnji koje, posmatrane izolovano, same po sebi jesu autentične sposobnosti. Proces igranja ruleta za osobu koja gubi sav svoj novac uključuje komponentne radnje kao što su hodanje, održavanje stabilne posture tela, vizuelno prepoznavanje oblika i boja, upotreba govornog jezika ili osnovne računske operacije. Svaka od ovih komponentnih radnji, uzeta pojedinačno, obično zadovoljava uslov pozitivne adaptivnosti i delatnog ponasanja.

Svođenje adaptivnog statusa celine na bazi statusa njenih konstitutivnih delova predstavlja školski primer *greške kompozicije* (*fallacy of composition*). Na osnovu činjenice da su konstitutivni delovi ili sekvence nekog kompleksnog ponašanja pozitivno-adaptivni, izvodi se neopravdani zaključak da celokupna, obuhvatna serija akcija posmatrana u svom totalitetu takođe predstavlja sposobnost. Smatram da nemamo pravo da pozitivnu adaptivnu vrednost konstitutivnih delova prosto prenesemo na nivo makro-prakse. Pošto visokorizično kockanje kao celina ima negativan adaptivni bilans, ono gubi status sposobnosti.

1.5. Zaključak o pozadinskim sposobnostima kao dispozicijama

Sveobuhvatno prepakivanje pozadine kroz ovako definisan dispozicijski okvir pruža ontološko utemeljenje celokupnoj društvenoj ontologiji. Serlove „moći pozadine“ više ne moraju da se interpretiraju kao misteriozne biološke datosti koje magično omogućavaju svest, niti kao rigidna društvena pravila koja su nekako upisana u mozak. One su, u svojoj suštini, dispozicije za pozitivno-adaptivno, delatno ponašanje koje se aktivira pred prilikama u okruženju. Razumevanjem pozadine kao dinamičkog sistema ovakvih adaptivnih dispozicija, uspešno izbegavamo grešku slaganja kod negativno-adaptivnih kompleksnih ponašanja i postavljamo teren za analizu složenih institucionalnih struktura koje iz tih bazičnih kapaciteta izrastaju.

2. Dinamika kolektivne intencionalnosti i institucionalna stvarnost

2.1. Osnovna mana Serlovog pristupa: nerazvijenost modela dinamike intencionalnosti

Smatram da osnovni nedostatak Serlove teorije društvene ontologije predstavlja nedovoljno razvijanje njene dinamičke dimenzije. U središtu problema nalazi se odsustvo sistematski razvijene teorije intencionalnog procesa. Iako Serl pruža sofisticiranu analizu pojedinačnih intencionalnih modusa i njihovih formalnih svojstava, njegova teorija uglavnom ostaje fokusirana na strukturne karakteristike reprezentacija, dok pitanje njihovog vremenskog povezivanja, transformacije i međusobnog uslovljavanja ostaje nedovoljno razrađeno.

Ovo ograničenje naročito dolazi do izražaja u objašnjenju kolektivne intencionalnosti. Serl kolektivnu intencionalnost tretira kao primitivan fenomen, odnosno kao sposobnost koja se ne može dalje analizirati putem individualnih intencionalnosti. Međutim, takav pristup nalazi se u napetosti sa drugim elementima njegove sopstvene teorije, naročito sa idejom da društvena stvarnost nastaje kroz složene oblike koordinacije i međusobnog usmeravanja društvenih aktera. Kako primećuje Željko Miščević:

> „Konstrukcija društvene stvarnosti sadrži zanimljive sugestije o načinima na koje fenomeni mi-intencionalnosti proizilaze iz verovanja i želja društvenih agenata. Ovaj objašnjavajući potisak je u dubokoj suprotnosti sa Serlovim opštim stavom da je mi-intencionalnost primitivni fenomen.“ (Miščević 2003, 1)

Drugim rečima, sama Serlova analiza društvene stvarnosti već sadrži elemente koji sugerišu mogućnost izvođenja kolektivne intencionalnosti iz dinamičkih odnosa između drugih psiholoških modusa. Proglašavanje kolektivne intencionalnosti primitivnom stoga deluje više kao teorijska odluka kojom se prekida dalja analiza nego kao rezultat sistematski razvijenog objašnjenja.

Problem postaje još ozbiljniji ukoliko se ima u vidu sama Serlova definicija društvene ontologije kao istraživanja intencionalno-relativnih fenomena. Ukoliko je institucionalna stvarnost zasnovana na intencionalnosti, tada se čini da teorija društvene ontologije mora uključivati i objašnjenje načina na koji se različiti intencionalni modusi međusobno povezuju, transformišu i stabilizuju kroz vreme. Očekivali bismo, dakle, ne samo klasifikaciju psiholoških stanja nego i model njihove dinamike.

Takav model kod Serla nije sistematski razvijen. Umesto teorije intencionalnosti kao procesa dobijamo prvenstveno:

- definicije pojedinačnih psiholoških modusa,
- klasifikaciju njihovih formalnih svojstava,
- analizu smerova uklapanja i uslova zadovoljenja,
- kao i parcijalne naznake njihovih međusobnih odnosa.

U tom smislu, Serlova teorija često pristupa intencionalnosti više kao relativno „zamrznutoj" strukturi nego kao vremenski organizovanom toku međusobno povezanih operacija.

Ovo ograničenje postaje naročito vidljivo u situacijama kolektivnog delanja. Uspeh zajedničke aktivnosti ne zavisi samo od postojanja izolovanih mentalnih stanja, već od kontinuirane koordinacije percepcije, anticipacije, imaginacije, planiranja i ponašanja između više učesnika. Zajedničko delanje podrazumeva stalno prilagođavanje promenama situacije, međusobno usklađivanje očekivanja i reprodukciju obrazaca koordinacije kroz vreme. Upravo zato kolektivna intencionalnost zahteva procesualno objašnjenje.

Važno je primetiti da potreba za takvim modelom ne zavisi isključivo od odbacivanja primitivnosti kolektivne intencionalnosti. Čak i kada bismo prihvatili Serlovu tvrdnju da je kolektivna intencionalnost bazična sposobnost, ostalo bi otvoreno pitanje kako se konkretni procesi zajedničkog delanja odvijaju, stabilizuju i reprodukuju u realnim društvenim praksama. Drugim rečima, sama definicija društvene ontologije već motiviše potrebu za teorijom dinamike intencionalnosti.

U nastavku ćemo pokušati da razvijemo skicu opšteg modela intencionalnosti kao procesa oslanjajući se, sa jedne strane, na Serlovu teoriju intencionalnih modusa, a sa druge strane na Djuijevo shvatanje istraživanja kao problemski organizovanog procesa. Cilj ovog modela nije zamena Serlove teorije, već njeno dopunjavanje iz procesne perspektive. Model će najpre biti predstavljen u opštem obliku, a zatim interpretiran u kolektivnom modusu radi preciznijeg razumevanja nastanka i reprodukcije institucionalne stvarnosti.

2.2. Serl o uslovima zadovoljenja, mreži i pozadini

Iako Serl ne razvija sistematsku teoriju dinamike intencionalnosti, njegova analiza strukture intencionalnosti pruža značajne resurse za takav projekat. Posebno su važni pojmovi

uslova zadovoljenja, „mreže“ („network“) i, već razjašnjene, „pozadine“ („background“), kao i analiza odnosa između različitih intencionalnih modusa.

Pored smera uklapanja, jedan od osnovnih kriterijuma kojim Serl razlikuje psihološke moduse jesu uslovi zadovoljenja (*conditions of satisfaction*) (Searle 2010, 29-30). Uslovi zadovoljenja označavaju stanje stvari koje mora važiti da bi određeno intencionalno stanje bilo uspešno. Na taj način različiti modusi ne razlikuju se samo prema sadržaju koji reprezentuju, već i prema tipu odnosa koji uspostavljaju između reprezentacije i sveta.

Kod percepcije i sećanja uslovi zadovoljenja zahtevaju da reprezentacija bude na odgovarajući način uzrokovana stanjem stvari koje predstavlja. Percepcija je uspešna ukoliko subjekt zaista opaža ono što opaža, dok je sećanje uspešno ukoliko je na odgovarajući način povezano sa prethodnim događajem kojeg se subjekt seća. U oba slučaja smer uklapanja ide od sveta ka umu.

Kod namere odnos je, međutim, obrnut: uslovi zadovoljenja zahtevaju da reprezentacija doprinese ostvarenju sopstvenog sadržaja. U tom smislu Serl namerama pripisuje kauzalnu samoreferencijalnost. Ona se sastoji u tome da namera nije samo reprezentacija buduće radnje, već reprezentacija čije zadovoljenje podrazumeva da upravo ta namera igra odgovarajuću uzročnu ulogu u realizaciji svog sadržaja.

Za razliku od namere, verovanje i želja ne zahtevaju kauzalnu samoreferencijalnost. Verovanje je zadovoljeno ukoliko je istinito, nezavisno od toga kako je nastalo. Želja je zadovoljena ukoliko se željeno stanje stvari ostvari, čak i kada sama želja nije igrala nikakvu uzročnu ulogu u njegovom ostvarenju.

Razlika između želje i namere može se jasno ilustrovati jednostavnim primerom. Ukoliko subjekt namerava da pojede sladoled, njegova namera biće zadovolj(e)na samo ukoliko sam uspe da pribavi sladoled i pojede ga. Nasuprot tome, želja da se pojede sladoled može biti zadovolj(e)na i slučajno — na primer ukoliko subjekt naiđe na osobu koja besplatno deli sladoled prolaznicima. U slučaju želje ostvarenje sadržaja nije nužno rezultat aktivnosti samog subjekta.

Poseban status ima imaginacija. Kod imaginacije uslovi zadovoljenja nisu ukinuti, ali su suspendovani. Sadržaj imaginacije ne pretenduje na neposredno ostvarenje u stvarnosti, već omogućava predstavljanje mogućih stanja stvari bez zahteva da budu realizovana. Upravo zbog toga imaginacija igra ključnu ulogu u razmatranju alternativnih tokova delanja i projektovanju mogućih rešenja problemskih situacija.

Pored uslova zadovoljenja, Serl naglašava da intencionalna stanja ne postoje izolovano, već funkcionišu unutar širih struktura koje naziva „mrežom“ i „pozadinom“. Svako pojedinačno intencionalno stanje pretpostavlja čitav sistem drugih uverenja, očekivanja i praktičnih sposobnosti koje omogućavaju njegovo funkcionisanje:

> „Moja intencionalna stanja mi ne dolaze kao izdvojene jedinice. Ne mogu nameravati da idem u bioskop ako nemam čitav niz drugih verovanja i želja. Moram verovati da su filmovi oblik javne zabave, da gledanje filma podrazumeva odlazak u bioskop u kojem se on prikazuje, da se ulazi nakon plaćanja ulaznice, da se sedi u sali i gleda film na velikom platnu, i tako dalje, uz čitav niz drugih intencionalnih stanja.“ (Searle 2010, 31)

„Mreža“ stoga označava međusobnu povezanost intencionalnih modusa, dok „pozadina“, kao što smo rekli, označava skup neintencionalnih sposobnosti, navika i praktičnih kompetencija koje

omogućavaju uspešno snalaženje u svetu, iako same nisu eksplicitno reprezentovane u svesti. Pozadina uključuje telesne veštine, perceptivne navike, praktična umeća i različite oblike implicitnog znanja koji omogućavaju normalno funkcionisanje intencionalnosti.

Postuliranjem „mreže“ i „pozadine“ Serl implicitno sugeriše procesualni karakter intencionalnosti. Intencionalni modusi nisu samostalne i izolovane jedinice, već elementi šireg sistema koji funkcioniše kroz međusobne prelaze i koordinaciju različitih sposobnosti organizma.

Na više mesta Serl eksplicitno govori i o lokalnim prelazima između modusa. Jedan od najvažnijih odnosi se na genezu namere iz sinergije verovanja i želje. Iako Serl često ostavlja utisak da su verovanje i želja primarniji oblici intencionalnosti, on istovremeno tvrdi da su percepcija i namera-u-akciji biološki fundamentalnije:

> „Mnogi filozofi smatraju da su osnovni oblici intencionalnosti verovanje i želja. Ali trebalo bi da ih posmatramo kao izvedene i oslabljene oblike biološki temeljnijih oblika intencionalnosti u delovanju i percepciji.“ (Searle 2010, 39)

Drugi važan prelaz odnosi se na odnos između prethodne namere i namere-u-akciji. Prethodna namera odgovara planiranju buduće aktivnosti, dok namera-u-akciji predstavlja samo izvođenje radnje u sadašnjem trenutku. Serl piše: „…biološki temeljniji oblici našeg odnosa prema stvarnosti ogledaju se u našim planovima (prethodnim namerama) i u našim pokušajima delovanja (namerama u samoj akciji)…“ (Searle 2010, 39).

Namera-u-akciji zato nije samo unutrašnje mentalno stanje, već događaj koji uključuje telesno kretanje i praktičnu interakciju sa okruženjem.

Istovremeno, Serl naglašava da ne proizlazi svaka namera-u-akciji iz prethodne namere:

> „Sve radnje zahtevaju intencije-u-delanju, ali ne zahtevaju sve radnje prethodne intencije, jer delatnik ponekad može učiniti nešto namerno, ali sasvim spontano, bez formiranja bilo kakvog plana ili donošenja bilo kakve prethodne odluke da to uradi.“ (Searle 2010, 33)

Ovi elementi pokazuju da Serlova teorija već sadrži značajne resurse za razvoj procesualnog modela intencionalnosti. Međutim, oni ostaju fragmentarni i nisu objedinjeni u jedinstvenu teoriju vremenskog toka intencionalnih operacija. Iz tog razloga potrebno je potražiti širi model koji bi omogućio funkcionalno povezivanje različitih modusa u jedinstven proces delanja i istraživanja.

2.3. Djuijevo shvatanje istraživanja i intencionalnost kao proces

Važan izvor za razvoj procesualnog modela intencionalnosti nalazimo u filozofiji Džona Djuija (John Dewey), naročito u njegovom delu *Logika: teorija istraživanja (Logic: The Theory of Inquiry* 1938*)*. Za razliku od pristupa koji intencionalna stanja posmatra prvenstveno kao statične reprezentacione strukture, Djuijev fokus usmeren je na mišljenje kao vremenski organizovan proces rešavanja problemskih situacija.

Djui logiku ne shvata kao formalnu analizu gotovih sudova, već kao teoriju istraživanja. Mišljenje je za njega funkcionalno ugrađeno u tok interakcije organizma i okruženja. Zbog toga logičke forme ne predstavljaju unapred date i samostalne strukture, nego nastaju unutar samog

procesa rešavanja problema. Kako Djui piše, logičke forme „nastaju iz predmetne materije kada je ova podvrgnuta kontrolisanom istraživanju“. (Dewey 1938, 101)

Polazna tačka istraživanja jeste ono što Djui naziva neodređenom ili problematičnom situacijom (*indeterminate situation*). Reč je o poremećaju prethodno stabilnog odnosa između organizma i okruženja. Takav poremećaj nije prvenstveno teorijske prirode, već praktične: subjekt nailazi na prepreku, neuspeh ili prekid tekuće aktivnosti. Upravo taj prekid pokreće refleksivno mišljenje. Djuijevim rečima:

> „…istraživanje nastaje iz ranijeg stanja stabilnog prilagođavanja, koje je, zbog poremećaja, postalo neodređeno ili problematično (što odgovara prvoj fazi napregnute aktivnosti), a zatim prelazi u pravo istraživanje (što odgovara aktivnostima traženja i ispitivanja svojstvenim svim organizmima); kada je potraga uspešna, verovanje ili tvrdnja predstavljaju, na ovom nivou, pandan reintegraciji na organskom nivou.“ (Dewey 1938, 34)

Na taj način mišljenje dobija instrumentalni karakter. Ono nije pasivno posmatranje sveta, nego pokušaj reorganizacije situacije radi ponovnog uspostavljanja funkcionalne ravnoteže.

Proces istraživanja zatim poprima cikličnu strukturu koja uključuje nekoliko međusobno povezanih faza:

- identifikaciju i artikulaciju problema,
- formiranje mogućih rešenja ili hipoteza,
- imaginativnu razradu posledica tih hipoteza,
- i njihovu praktičnu proveru kroz delanje.

Posebno je važna uloga imaginacije u ovom procesu. Hipoteze ne predstavljaju puke deskriptivne reprezentacije, već imaginativno projektovane mogućnosti delanja koje treba praktično proveriti. Mišljenje zato nije odvojeno od akcije, nego predstavlja njenu pripremu, reorganizaciju i korekciju.

Upravo ovde Djuijev pristup postaje naročito značajan za razvoj teorije intencionalnosti kao procesa. Percepcija, imaginacija, verovanje, planiranje i delanje ne pojavljuju se kao izolovani psihološki modusi, već kao funkcionalno povezane faze jedinstvenog toka prilagođavanja organizma svetu. Time se dobija ono što nedostaje Serlovom pristupu: model u kojem se različiti intencionalni modusi ne samo klasifikuju prema svojim formalnim svojstvima, već i povezuju kroz vremenski razvoj problema, anticipacije i delanja.

Djuijev pristup je posebno važan i zbog toga što je u načelu neutralan u odnosu na broj učesnika uključenih u proces istraživanja. Drugim rečima, njegovo shvatanje ostavlja prostor da sama struktura procesa ostaje ista bilo da je reč o individualnom ili kolektivnom delanju. Možemo reći da se razlika pojavljuje tek na nivou raspodele kognitivnih i praktičnih funkcija između više aktera. U skladu sa tim Djui naglašava da istraživanje nikada nije potpuno izdvojeno iz društvenog i kulturnog konteksta: „Niti istraživanje niti najapstraktniji formalni skup simbola ne mogu pobeći iz kulturne matrice u kojoj žive, kreću se i jesu.“ (Dewey 1938, 20)

Ovaj aspekt Djuijeve teorije posebno je značajan za društvenu ontologiju. Ukoliko je istraživanje već po svojoj strukturi ugrađeno u kulturne i praktične obrasce zajednice, tada i kolektivna intencionalnost može biti shvaćena kao poseban oblik procesualne koordinacije između više učesnika, a ne kao potpuno zaseban i primitivan psihološki fenomen.

Ipak, Djuijev pristup sam po sebi ne predstavlja gotovu teoriju društvene ontologije. On ne razvija sistematsku analizu statusnih funkcija, institucionalnih činjenica niti kolektivnog prihvatanja u Serlovom smislu. Međutim, njegova teorija istraživanja pruža važan metodološki okvir za razumevanje načina na koji se različiti intencionalni modusi organizuju u vremenski strukturisane procese rešavanja problema i koordinacije delanja. Iz tog razloga Djuijev pristup može poslužiti kao korisna osnova za razvoj opšteg modela dinamike intencionalnosti koji će kasnije biti interpretiran i u kolektivnom modusu.

2.4. Opšti model dinamike intencionalnosti

Oslanjajući se na prethodno razmotrene elemente Serlove teorije intencionalnosti i Djuijevo shvatanje istraživanja kao problemski organizovanog procesa, sada možemo izložiti *opšti model dinamike intencionalnosti*. Osnovna svrha ovog modela nije samo klasifikacija pojedinačnih psiholoških modusa, već objašnjenje načina na koji oni funkcionalno prelaze jedni u druge unutar jedinstvenog toka delanja. Polazna pretpostavka modela jeste da intencionalnost nije skup izolovanih mentalnih stanja, već proces organizacije odnosa između organizma tj. subjekta i okruženja. Intencionalni modusi ne pojavljuju se nezavisno jedni od drugih, nego predstavljaju funkcionalno diferencirane momente šireg ciklusa prilagođavanja, rešavanja problema i stabilizacije uspešnih obrazaca delanja.

Proces započinje narušavanjem ravnoteže između organizma ili subjekta i okruženja. Ovo narušavanje ne mora nužno imati oblik svesno formulisanog problema. Ono se najpre ispoljava kao praktična nezavršenost, frustracija ili potreba koja remeti postojeći tok aktivnosti. Glad, žeđ, telesna nelagodnost, opasnost ili neuspeh u izvršavanju započete radnje predstavljaju tipične primere takvog poremećaja.

U ovoj početnoj fazi organizam ulazi u odnos sa okruženjem prvenstveno kroz percepciju i nameru-u-akciji. Percepcija omogućava registrovanje elemenata okruženja relevantnih za zadovoljavanje potrebe, dok namera-u-akciji predstavlja neposredno praktično usmeravanje telesnog ponašanja prema relevantnim objektima ili ciljevima. U tom smislu, percepcija i namera-u-akciji čine najosnovniji oblik intencionalnog povezivanja organizma i sveta.[4]

[4] Ako je ispravno tumačiti Serlovo shvatanje intencionalne strukture temporalistički, on bi se morao složiti sa nama. Naime, Serl tvrdi da su percepcija i delanje biološki fundamentalniji od verovanja i želje (Searle 2010, 39).

Međutim, neposredno delanje nije uvek uspešno. Organizam se u interakciji sa okruženjem susreće sa ograničenjima koja prekidaju ili onemogućavaju realizaciju započete aktivnosti. Upravo ovde nastupa ključna transformacija intencionalnog procesa. Cilj više nije neposredno dostupan, pa se praktična usmerenost organizma odvaja od trenutne realizacije radnje.

U takvoj situaciji javlja se želja kao održavanje praktične usmerenosti prema trenutno neostvarivom cilju. Za razliku od neposredne namere-u-akciji, želja ne proizvodi automatski realizaciju svog sadržaja. Ona funkcioniše kao memorijska stabilizacija cilja u uslovima privremene nemogućnosti njegovog ostvarenja.

Neposredno zatim dolazi do aktiviranja imaginacije i razmišljanja. Imaginacija ovde nema funkciju pukog proizvoljnog fantaziranja, već omogućava simulaciju mogućih načina prevazilaženja prepreke. Organizam više nije ograničen isključivo na trenutno opaženo stanje stvari, nego može anticipirati alternativne tokove delanja i njihove moguće posledice.

Iz tog razloga imaginacija zauzima centralno mesto u dinamici intencionalnosti. Ona omogućava prelaz od neposredne reakcije na okruženje ka posredovanom i eksperimentalnom obliku delanja. Bez sposobnosti imaginativnog kombinovanja mogućih radnji ne bi bilo moguće ni planiranje, ni rešavanje problema, ni razvoj složenijih oblika društvene koordinacije.

Razmišljanje se, u tom smislu, može razumeti kao kontrolisana obrada odnosa između organizma, prepreke i cilja. Ono uključuje selekciju, kombinovanje i procenu mogućih načina delanja na osnovu prethodnog iskustva, opažanja i imaginativne simulacije. Rezultat ovog procesa jeste formiranje verovanja o mogućem načinu prevazilaženja prepreke.

Verovanje koje nastaje unutar procesa razmišljanja nema karakter puke pasivne reprezentacije sveta. Njegov sadržaj organizovan je hipotetički i praktično. Verovanje povezuje zamišljeni način delanja sa očekivanim ishodom i time funkcioniše kao operativna pretpostavka za nastavak prekinute aktivnosti. U najjednostavnijem obliku, struktura verovanja može se izraziti formom: „ukoliko izvedem radnju A, moći ću da ostvarim cilj B“. Na taj način verovanje predstavlja posrednički element između imaginativnog razmatranja mogućnosti i konkretnog praktičnog delanja. Ono još uvek ne podrazumeva izvršenje radnje, ali organizmu pruža osnov za izbor daljeg toka aktivnosti.

Nakon formiranja verovanja dolazi do prelaza u prethodnu nameru. Prethodna namera predstavlja odluku da se određeni plan delanja sprovede. Za razliku od imaginacije i razmišljanja, koji ostaju na nivou razmatranja mogućnosti, prethodna namera uvodi praktičnu obaveznost izvođenja određene radnje.

Serl ovu razliku između prethodne namere i namere-u-akciji opisuje kao razliku između planiranja i samog pokušaja izvođenja radnje: „Biološki bazičniji oblici odnošenja prema stvarnosti nalaze se u našim planovima (prethodnim namerama), našim pokušajima (intencijama-u-delanju)...“ (Searle 2010, 39)

Prethodna namera zatim prelazi u novu nameru-u-akciji, odnosno u konkretan pokušaj realizacije zamišljenog rešenja. Organizam više ne deluje neposredno prema prvobitnom cilju, već

prema modifikovanom obrascu aktivnosti koji uključuje prevazilaženje prethodno identifikovanog ograničenja.

Ipak, uspeh nije garantovan. Ukoliko pokušaj ne dovede do očekivanog ishoda, dolazi do aktiviranja sumnje. Funkcija sumnje nije samo registrovanje neuspeha, već destabilizacija prethodno prihvaćenog verovanja i ponovno otvaranje prostora za razmišljanje i imaginativnu reorganizaciju problema. Time se intencionalni proces vraća u raniju fazu i započinje novi ciklus istraživanja.

Nasuprot tome, ukoliko pokušaj uspe, dolazi do stabilizacije uspešne sheme delanja u obliku znanja. Znanje se ovde ne shvata kao opravdano istinito verovanje, već kao relativno stabilizovana dispozicija organizma da reprodukuje uspešan način rešavanja problema.

Na taj način znanje poseduje drugačiju funkcionalnu ulogu od običnog verovanja. Dok verovanje ostaje otvoreno za korekciju i reviziju, znanje uvodi tendenciju očuvanja potvrđenog obrasca delanja. Organizam više ne pristupa uspešnoj shemi kao pukoj hipotezi, već kao relativno pouzdanom načinu organizacije odnosa sa okruženjem.

Međutim, to ne znači da znanje mora biti neprestano aktuelizovano kroz konkretno delanje. Mnoge forme znanja ostaju dispozicionalne i aktiviraju se tek u relevantnim okolnostima. Znanje vožnje bicikla, znanje jezika ili znanje određenih društvenih procedura mogu dugo ostati neprimenjeni, a ipak opstajati kao stabilizovane sposobnosti organizma da uspešno organizuje buduće delanje kada se za to ukaže potreba.

U tom smislu, znanje uvodi konzervirajuću dimenziju intencionalnog procesa. Organizam nastoji da očuva uslove pod kojima se prethodno uspešno delanje može ponovo reprodukovati. Ova konzervirajuća tendencija ne mora uvek imati oblik eksplicitne refleksije. Ona se može ispoljavati kroz navike, rutine, prostorne organizacije, tehničke strukture ili društvene procedure koje stabilizuju uspešne obrasce koordinacije između organizma i okruženja.

Predloženi model možemo ilustrovati jednostavnim primerom. Subjekt oseća glad i opaža plod jabuke na visokom stablu. Glad predstavlja početni poremećaj ravnoteže između organizma i okruženja, dok percepcija registruje objekat relevantan za zadovoljavanje potrebe. Subjekt neposredno pokušava da ubere plod, ali neuspešno, jer se jabuka nalazi van domašaja. Time se prvobitna namera-u-akciji prekida pojavom ograničenja.

Praktična usmerenost ka cilju ipak ne nestaje. Jabuka ostaje predmet želje, odnosno cilj čija realizacija ostaje privremeno odložena. Upravo zbog neuspeha organizam ulazi u fazu razmišljanja i imaginativnog istraživanja mogućih načina prevazilaženja prepreke. Na osnovu prethodnog iskustva subjekt zamišlja mogućnost upotrebe merdevina i formira verovanje da će, ukoliko nasloni merdevine na stablo i popne se, moći da ubere plod.

Nakon toga formira se prethodna namera da se plan sprovede, što zatim prelazi u novu nameru-u-akciji — donošenje i postavljanje merdevina. Ukoliko pokušaj ponovo ne uspe, na primer zato što su merdevine prekratke, aktivira se sumnja koja destabilizuje prethodno verovanje

i ponovo pokreće proces imaginativnog i praktičnog istraživanja. Subjekt tada modifikuje prethodnu hipotezu i formira novo verovanje koje uključuje upotrebu viših merdevina.

Kada pokušaj konačno uspe i subjekt ubere plod, uspešna šema delanja stabilizuje se u obliku znanja. Subjekt sada ne poseduje samo trenutno zadovoljenje potrebe, već i relativno stabilizovanu sposobnost rešavanja sličnih problema u budućnosti. Znanje da se plod sa visokog stabla može ubrati pomoću dovoljno visokih merdevina postaje deo trajne organizacije njegovog odnosa sa okruženjem.

Ovde postaje vidljiva konzervirajuća dimenzija znanja. Subjekt može ostaviti merdevine u blizini stabla, čuvati ih od oštećenja ili ih braniti od uklanjanja od strane drugih aktera. Na taj način organizam ne reaguje više samo na neposrednu potrebu, već aktivno modifikuje svoje okruženje radi budućeg uspešnog delanja. Drugim rečima, uspešno rešavanje problema proizvodi tendenciju ka očuvanju struktura koje omogućavaju ponavljanje uspešne koordinacije između organizma i sveta.

Time intencionalni proces dobija izrazito ciklični karakter. Potrebe pokreću delanje, prepreke aktiviraju imaginaciju i razmišljanje, uspešna rešenja stabilizuju se u znanju, dok znanje reorganizuje buduće uslove delanja. Intencionalnost se stoga ne može adekvatno razumeti kao skup statičnih mentalnih stanja. Ona predstavlja kontinuirani proces reorganizacije odnosa između organizma i okruženja kroz sukcesivne cikluse percepcije, imaginacije, verovanja, namere, pokušaja, sumnje i stabilizacije.

Važno je primetiti da je ovako definisan model u načelu neutralan u odnosu na broj učesnika uključenih u proces. Struktura prelaza između modusa ostaje ista bez obzira na to da li je reč o individualnom ili kolektivnom delanju. Iz tog razloga predloženi model može poslužiti kao osnova za razumevanje kolektivne intencionalnosti ne kao primitivnog psihološkog fenomena, već kao posebnog oblika koordinacije više međusobno povezanih intencionalnih procesa.

2.5. Kolektivni modus intencionalnog procesa

Predloženi model dinamike intencionalnosti omogućava preciznije razumevanje kolektivne intencionalnosti bez potrebe za postuliranjem posebnog primitivnog „mi-modusa“ svesti. Ukoliko su percepcija, imaginacija, verovanje i namera funkcionalno povezani momenti jednog opšteg procesa organizacije delanja, tada kolektivna intencionalnost može biti shvaćena kao koordinacija više takvih procesa oko zajedničkog problema i zajedničkog cilja.

Ovakvo stanovište u skladu je sa rezultatima savremene razvojne psihologije koje smo izložili. Istraživanja Tomasela i saradnika pokazuju da se sposobnost zajedničkog delanja razvija postepeno kroz oblike zajedničke pažnje, razumevanja ciljeva drugih aktera i koordinacije aktivnosti u odnosu na zajednički zadatak. Slično tome, Melcofova istraživanja imitacije sugerišu da vrlo rano dolazi do povezivanja opaženih radnji drugih aktera sa sopstvenim telesnim shemama delanja. Takva sposobnost omogućava ne samo reprodukciju ponašanja drugih, već i anticipaciju

njihovih budućih postupaka. Time se formiraju osnovni uslovi za koordinaciju više pojedinačnih intencionalnih tokova.

U kolektivnom modusu intencionalnog procesa poremećaj ravnoteže više nije isključivo individualan. Problem postaje zajednički utoliko što uspeh jednog aktera zavisi od koordinacije sa ponašanjem drugih učesnika. Samim tim percepcija, imaginacija, verovanja i namere prestaju da funkcionišu izolovano i ulaze u odnos međusobnog usklađivanja.

Zamislimo ponovo primer sa jabukom, ali sada u situaciji u kojoj nijedan pojedinac samostalno ne može uspešno realizovati cilj. Jedan akter donosi merdevine, drugi ih pridržava, dok se treći penje i ubira plod. U početku takva koordinacija može biti nestabilna i privremena. Međutim, ukoliko se određeni obrazac pokaže uspešnim kroz ponavljanje, dolazi do postepene stabilizacije funkcionalnih uloga unutar kolektivne aktivnosti.

U ovakvim situacijama nastaje važan proces diferencijacije društvenih funkcija. Ponavljani uspešni obrasci koordinacije proizvode relativno stabilna očekivanja u vezi sa ponašanjem pojedinih aktera. Određeni članovi zajednice bivaju prepoznati kao oni koji redovno obavljaju određene vrste aktivnosti: kao oni koji donose alat, organizuju delanje, raspodeljuju zadatke, rešavaju sporove ili čuvaju zajedničke resurse.

Vremenom se takvi obrasci ponašanja stabilizuju u javno prepoznatljive funkcionalne identitete. Smatram da u ovoj tački jezik dobija presudnu ulogu pretežno kroz proces koji se u lingvistici naziva *subjekatska nominalizacija* (Bauer 2003, 75). Stabilizovane aktivnosti počinju da se izražavaju imenovanjem aktera preko funkcije koju kontinuirano izvršavaju: „čuvar“, „lovac“, „sudija“, „vođa“, „učitelj“. Jezik time ne stvara društvene funkcije ni iz čega, već javno stabilizuje već postojeće obrasce kolektivne koordinacije. Drugim rečima, statusne funkcije ne pojavljuju se prvenstveno kao rezultat proizvoljnog deklarativnog akta, nego kao posledica dugotrajnog procesa stabilizacije uspešnih oblika zajedničkog delanja. Deklaracije statusnih funkcija postaju moguće tek onda kada zajednica već poseduje dovoljno stabilizovane obrasce koordinacije koje je moguće javno artikulisati, potvrditi i reprodukovati.

Na taj način kolektivna intencionalnost više ne izgleda kao misteriozna autonomna sila koja „lebdi“ iznad pojedinačnih subjekata. Ona predstavlja dinamički organizovan proces međusobnog usklađivanja percepcija, očekivanja, imaginacija, verovanja i namera više aktera unutar zajedničkog problemskog okruženja. Institucionalna stvarnost zato može biti shvaćena kao najstabilniji i najkompleksniji oblik takve kolektivne koordinacije.

2.6. Jezik i javna stabilizacija statusnih funkcija

Predloženi model dinamike kolektivne intencionalnosti omogućava preciznije određivanje mesta jezika u društvenoj ontologiji. Ukoliko institucionalna stvarnost nastaje kroz stabilizaciju uspešnih obrazaca koordinacije, postavlja se pitanje na koji način takvi obrasci postaju trajni, prenosivi i javno dostupni različitim članovima zajednice. Kao što smo nagovestili, jezik igra ključnu ulogu u tom procesu.

Kod elementarnih oblika koordinacije dovoljno može biti neposredno perceptivno usklađivanje ponašanja. Dve osobe mogu spontano koordinisati podizanje teškog predmeta bez eksplicitnog verbalnog sporazuma. Međutim, što koordinacija postaje složenija, dugotrajnija i prostorno ili vremenski udaljenija od neposredne situacije delanja, raste potreba za stabilnijim sredstvima održavanja zajedničkih očekivanja.

Jezik omogućava da se uspešni obrasci koordinacije izdvoje iz neposrednog toka aktivnosti i učine javno prepoznatljivim. Time statusne funkcije postaju relativno nezavisne od konkretnih pojedinaca koji učestvuju u njihovom nastanku. Iz tog razloga institucionalna stvarnost poseduje stepen stabilnosti i prenosivosti koji prevazilazi prolazne epizode zajedničkog delanja.

Ovaj proces može se objasniti pomoću pomenutih subjekatskih nominalizacija i statusnih oznaka koje nastaju unutar kolektivne prakse. Ukoliko se određeni oblici koordinacije kontinuirano ponavljaju, zajednica počinje da razlikuje stabilne uloge unutar procesa. U prethodnom primeru sa merdevinama jedan akter može redovno donositi merdevine, dok se drugi penje i ubira plodove. Vremenom takva koordinacija može dovesti do formiranja relativno stabilnih identifikacija poput „donosioca“, „penjača“ ili „ubirača“.

U početku takvi izrazi predstavljaju samo praktične oznake za ponavljajuće obrasce aktivnosti. Međutim, daljom stabilizacijom koordinacije oni mogu prerasti u institucionalizovane statusne funkcije. Pojedinac više nije samo neko ko trenutno izvršava određenu radnju, nego nosilac društveno priznate uloge povezane sa skupom očekivanja, ovlašćenja i obaveza.

Na taj način jezik ne funkcioniše kao spoljašnji dodatak već kao mehanizam javne stabilizacije kolektivne imaginacije. Statusne funkcije opstaju zato što članovi zajednice nastavljaju da određene osobe, objekte ili procedure računaju kao nosioce institucionalnih uloga, a jezik omogućava da takvo računanje postane javno, prenosivo i normativno organizovano.

Iz tog razloga institucionalna stvarnost ne može biti svedena na puke bihevioralne regularnosti. Stabilni obrasci ponašanja postoje i kod mnogih životinjskih zajednica, ali kod ljudi dolazi do dodatnog nivoa simboličke organizacije. Ljudi ne samo da koordiniraju ponašanje nego razvijaju javno artikulisane sisteme statusnih funkcija pomoću kojih koordinaciju održavaju, opravdavaju i prenose novim članovima zajednice.

Predloženi model time omogućava i preciznije razumevanje odnosa između kolektivne intencionalnosti i institucionalnih činjenica. Kolektivna intencionalnost ne predstavlja primitivni aksiom društvene ontologije, već procesualno organizovanu sposobnost zajedničke koordinacije. Jezik zatim omogućava stabilizaciju rezultata takve koordinacije kroz javno održavanje statusnih funkcija.

Time se postepeno otvara prostor za analizu deklaracije statusne funkcije kao posebnog tipa govornog čina. Ukoliko institucionalna stvarnost zavisi od javnog stabilizovanja kolektivnog računanja entiteta X kao Y, tada deklaracije statusne funkcije predstavljaju mehanizme pomoću kojih zajednica eksplicitno usmerava i reprodukuje takve obrasce koordinacije.

3. Institucionalna stvarnost i potraga za konstitutivnim govornim činom: između lingvističkog minimalizma i složene deklaracije

Pokušaj da se celokupna arhitektura ljudske institucionalne stvarnosti izvede iz delovanja jednog specifičnog tipa govornog čina predstavlja radikalan i teorijski elegantan poduhvat, najreprezentativnije razvijen upravo u Serlovoj društvenoj ontologiji. Videli smo da Serl institucionalne činjenice objašnjava putem deklaracija statusnih funkcija – jezičkih akata koji formu „X se računa kao Y u kontekstu C" prevode u (društvenu) institucionalnu činjenicu. Takve deklaracije, prema njegovom stanovištu, ne opisuju samo (institucionalnu) stvarnost već je istovremeno i uspostavljaju.

Međutim, mogućnost da jedan jedinstveni govorni čin konstituiše institucionalnu stvarnost dovedena je u pitanje iz najmanje dva pravca. Prvi pravac predstavlja Laitinenova kritika reprezentacija sa dvostrukim smerom uklapanja. Ukoliko su reprezentacije koje istovremeno treba da odgovaraju svetu i da svet prilagođavaju sebi logički problematične, onda je neophodno preispitati samu strukturu Serlove deklaracije statusne funkcije. Drugi pravac kritike dolazi iz kritike savremene socijalne ontologije i osporava ne samo Serlovo rešenje nego i sam istraživački projekat traganja za jedinstvenim komunikativnim generatorom institucionalne stvarnosti.

Kritiku ovog poduhvata razvija Frank Hindriks (2011), zastupajući redukcionističko shvatanje uloge jezičkih činova u nastanku društvenih činjenica. Prema Hindriksu, potraga za specifičnim govornim činom koji kreira institucije predstavlja pogrešno usmeren teorijski projekat, budući da se institucionalna normativnost može uspostaviti i bez jezika – kroz stabilizovane obrasce kolektivnog ponašanja i implicitnog sankcionisanja.

Kako bi potkrepio ovu tezu, Hindriks se oslanja na Serlov primer zida koji se postepeno pretvara u društvenu granicu (Searle 2010, 94-95). Ljudi, tvrdi on, mogu posmatrati ponašanje jedni drugih i reagovati na prelazak zamišljene linije neverbalnim sankcijama poput mrštenja, pri čemu jezik uopšte ne mora igrati konstitutivnu ulogu. Hindriks rezonuje:

> „Ljudi mogu da posmatraju ponašanje jedni drugih, uključujući i ponašanje sankcionisanja, kao što je mrštenje kada neko pređe granicu. [...] Jezik ne mora da se uvodi, niti da bi se objasnio dvostruki smer uklapanja, niti da bi se objasnila normativna priroda ove institucionalne činjenice. Dakle, čini se da Serl precenjuje ulogu koju jezik igra u institucijama kada tvrdi da je jezik konstitutivan za institucije." (Hindriks 2011, 383)

Ulog Hindriksovog argumenta izuzetno je visok. Ukoliko se granice, obaveze i druga institucionalna svojstva mogu uspostaviti pukim međusobnim opažanjem i neverbalnim sankcionisanjem, onda potraga za jedinstvenim društveno-konstitutivnim govornim činom – bilo da je reč o Serlovoj deklaraciji ili nekom alternativnom jezičkom aktu – gubi svoje opravdanje.

Ipak, Hindriks u primeru ostavlja otvorenim jedno fundamentalno pitanje: da li puko neverbalno ponašanje zaista konstituiše instituciju ili objašnjava samo stabilnu regularnost ponašanja? Posmatranje tuđih postupaka i spontano sankcionisanje mogu objasniti nastanak navika i očekivanih obrazaca interakcije, uključujući i oblike ponašanja prisutne u životinjskim

zajednicama. Međutim, ljudska institucionalna stvarnost poseduje dodatnu dimenziju: **ona zahteva sposobnost da se apstraktni razlozi delanja artikulišu, opravdaju i prenesu akterima koji nisu neposredno učestvovali u uspostavljanju određene prakse.**

Kolektivno prihvatanje institucija stoga nije nemi psihološki konsenzus niti telepatsko podudaranje individualnih stavova. Ono podrazumeva interaktivni proces međusobnog usmeravanja, obrazlaganja i koordinacije, u kojem društveni akteri jedni drugima predstavljaju zašto određeni predmet, osoba ili postupak treba računati kao nosioca posebnog statusa.

U svom tekstu „Searle and the Creation of Social Norms" tvrdio sam da institucionalna stvarnost nastaje kroz kolektivnu tvrdnju o preferiranom normiranom kolektivnom delanju. Takvo određenje imalo je za cilj da objasni dve centralne karakteristike društvenih normi: motivaciju društvenih aktera da ih slede i očekivanje da će ih slediti i drugi članovi zajednice.

Posebna prednost tog pristupa bila je u tome što je omogućavao odbacivanje reprezentacija sa dvostrukim smerom uklapanja. Ukoliko je govorni čin kojim se uspostavlja institucionalna stvarnost u osnovi asertivan, tada njegova funkcija nije da istovremeno opisuje i proizvodi svet, nego da određeni oblik koordinacije predstavi kao racionalno opravdan ili poželjan. Na taj način izbegava se teškoća na koju ukazuje Laitinenova kritika.

Međutim, dalja analiza pokazuje da sama kolektivna tvrdnja o poželjnosti određenog oblika kolektivnog delanja nije dovoljna da objasni performativni aspekt institucionalne stvarnosti. Tvrdnja da određeni predmet treba računati kao novac ili određenu osobu kao sudiju još uvek sama po sebi ne uspostavlja institucionalnu činjenicu. Ona može predstavljati razlog za prihvatanje određene institucionalne prakse, ali ne objašnjava u potpunosti komunikativni mehanizam putem kojeg se zajedničko prihvatanje proizvodi i stabilizuje.

Iz tih razloga u nastavku zastupam modifikovanu poziciju. Zadržavajući Serlov termin *deklaracija statusne funkcije*, argumentovaću da deklaracija nije prost govorni čin, niti reprezentacija sa jedinstvenom ilokucionom snagom, već složen komunikativni akt koji objedinjuje imaginativnu, direktivnu i argumentativnu komponentu. Ključne izmene u odnosu na raniji rad odnose se upravo na eksplikaciju uloge imaginacije u stvaranju institucionalne stvarnosti i na tezu da deklaracije statusnih funkcija poseduju složenu logičko-jezičku strukturu.

3.1. Vrste govornih činova prema Serlu

Analiza govornog čina kojim se uspostavlja institucionalna stvarnost pretpostavlja prethodno razmatranje Serlove klasifikacije osnovnih ilokucionih formi. Serl svoju teoriju govornih činova razvija nastavljajući tradiciju koju je započeo Ostin u delu *How to Do Things with Words (Kako delovati rečima)*, ali je istovremeno sistematizuje kroz precizniju vezu između jezičkih činova i odgovarajućih oblika intencionalnosti.

U delu *Making the Social World* Serl iznosi sledeću klasifikaciju osnovnih govornih činova:

„Zbog same prirode značenja, postoji pet i samo pet mogućih tipova ilokucionih govornih činova, koje sam označio kao: asertivi (koje koristimo da kažemo kako stvari stoje, na primer, izjave i tvrdnje), direktivi (koje koristimo da kažemo ljudima da urade stvari, na primer, naredbe i komande), komisivi (koje koristimo da bismo se obavezali na činjenje stvari, na primer, obećanja i zaveti), ekspresivi (koje koristimo da izrazimo svoja osećanja i stavove, na primer, izvinjenja i zahvalnice), i deklaracije (koje koristimo da učinimo da nešto bude slučaj proglašavanjem da je to slučaj, na primer, objavljivanje rata i odlaganje sastanka).“ (Searle 2010, 16)

Asertivi obuhvataju tvrdnje, konstatacije i izjave kojima govornik nastoji da predstavi kako stvari stoje u svetu. Njihov karakteristični smer uklapanja jeste smer reč–svet: iskaz je uspešan ukoliko odgovara postojećem stanju stvari. Direktivi, poput naredbi, zahteva i molbi, imaju obrnut smer uklapanja. Njihova funkcija nije da opisuju svet, već da svet usmere u pravcu sadržaja iskaza. Komisivi, poput obećanja i zakletvi, podrazumevaju preuzimanje obaveze budućeg delanja od strane govornika. Ekspresivi izražavaju emocionalni ili evaluativni stav govornika, dok deklaracije zauzimaju posebno mesto jer, prema Serlu, uspešnim izricanjem proizvode institucionalnu promenu.

Serl ovu klasifikaciju izvodi iz svoje šire teorije intencionalnosti. Govorni činovi nisu izolovani lingvistički događaji, već spoljašnje manifestacije mentalnih modusa koji im odgovaraju. Asertivima tako korelira verovanje, direktivima i komisivima različiti oblici nameravanja, ekspresivima emocionalna stanja, dok deklaracije zauzimaju specifičan položaj zbog svoje povezanosti sa institucionalnim prihvatanjem.

Na ovom mestu važno je razlikovati lokucionu, ilokucionu i perlokucionu dimenziju govornog čina, što predstavlja jednu od centralnih Ostinovih teza. Ostin piše: „Kazivanje nečega će često, ili čak normalno, proizvesti određene posledične efekte na osećanja, misli ili akcije publike, ili govornika, ili drugih osoba.“ (Austin 1962, 101)

Lokucija označava sam smisleni iskaz unutar određenog jezičkog sistema. Ilokucija označava čin koji govornik izvršava izricanjem iskaza, dok perlokucija predstavlja efekat koji iskaz proizvodi kod sagovornika.

Poznati primer rečenice „Hladno je u prostoriji“ jasno pokazuje razliku između ovih dimenzija. Lokuciono posmatrano, reč je o običnoj izjavi o temperaturi prostorije. Međutim, u određenom kontekstu ista rečenica može imati ilokucionu snagu molbe ili zahteva da se zatvori prozor. Ukoliko sagovornik potom zaista zatvori prozor, taj efekat predstavlja perlokuciju govornog čina.

Ova distinkcija postaje naročito važna za društvenu ontologiju. Naime, problem deklaracije statusne funkcije ne tiče se samo njenog lokucionog sadržaja („X se računa kao Y“), nego i pitanja kakvu ilokucionu snagu takav iskaz poseduje i kakvu perlokuciju proizvodi. Upravo na tom mestu pojavljuje se teškoća u Serlovoj teoriji. Ukoliko deklaracija istovremeno treba da opisuje postojeće stanje i da ga proizvodi, tada izgleda kao da isti propozicionalni sadržaj poseduje dva međusobno suprotna smera uklapanja.

Laitinenova kritika zato pokazuje da deklaracija statusne funkcije ne može biti shvaćena kao prost govorni čin sa jedinstvenom ilokucionom snagom. Međutim, iz toga ne sledi da potragu

za konstitutivnim govornim činom treba napustiti. Naprotiv, teškoća može ukazivati na to da je deklaraciju potrebno rekonstruisati kao složen govorni čin sastavljen iz više međusobno povezanih komponenti.

Upravo će to biti osnovna teza narednog odeljka. Tvrdim da deklaracija statusne funkcije nije ni čist asertiv ni prost direktiv, već složen komunikativni akt u kojem se kombinuju imaginativno usmeravanje, racionalno obrazloženje i kolektivna koordinacija delanja.

3.2. Deklaracija statusne funkcije kao složen govorni čin

Smatram da deklaraciju statusne funkcije treba rekonstruisati kao složen govorni čin. Serl je, po mom mišljenju, bio na ispravnom tragu kada je tvrdio da deklaracije uključuju elemente različitih smerova uklapanja, ali se teškoća njegove pozicije sastoji u tome što suprotne smerove uklapanja pripisuje istom propozicionalnom sadržaju. Nasuprot tome, ovde će se braniti teza da deklaracija statusne funkcije predstavlja složenu komunikativnu operaciju sastavljenu iz više međusobno povezanih komponenti.

Polazna tačka za ovu reinterpretaciju jeste sama operacija računanja entiteta X kao Y. Takva operacija ne predstavlja puku klasifikaciju postojećeg stanja stvari, niti jednostavno opisivanje fizičkih svojstava objekata i osoba. Naprotiv, računanje entiteta X kao Y podrazumeva sposobnost da se objektima, osobama ili postupcima pripišu statusne funkcije koje ne proizlaze iz njihovih fizičkih karakteristika. Upravo zbog toga operacija računanja entiteta X kao Y nužno uključuje imaginativnu projekciju društvenog značenja.

U tom smislu i sam Serl naglašava: „Imaginacija će imati ulogu u našem prikazu društvene ontologije, jer stvaranje stvarnosti koja postoji samo zato što mi mislimo da postoji zahteva određeni nivo imaginacije.“ (Searle 2010, 40)

Bez imaginacije nije moguće razumeti kako komad papira može biti novac, fizička osoba predsednik države ili podizanje ruke čin glasanja. Međutim, institucionalna stvarnost ne počiva samo na imaginaciji. Da bi statusna funkcija opstala, nije dovoljno da pojedinci privatno zamišljaju određeni X kao Y; neophodno je i da članovi zajednice koordiniraju svoje ponašanje prema takvom računanju.

Zbog toga deklaracija statusne funkcije ne može biti svedena na prost asertiv. Institucionalne činjenice nisu neutralne deskripcije sveta, već obrasci normativno strukturisane koordinacije. Deklaracija statusne funkcije zato mora sadržati i direktivnu dimenziju: njome se učesnici međusobno usmeravaju da određeni X računaju kao Y.

Najzad, deklaracija statusne funkcije uključuje i element racionalnog opravdanja. Institucionalni poredak ne opstaje isključivo zahvaljujući spoljašnjim sankcijama, nego i zato što relevantni akteri određeni oblik koordinacije smatraju opravdanim, poželjnim ili racionalno prihvatljivim. Pod razlozima za prihvatanje institucionalnog poretka ovde ne podrazumevamo

isključivo egoističku korist, već i altruističke, moralne, identitetske i druge praktične razloge delanja.

Iz tih razloga tvrdimo da deklaracija statusne funkcije poseduje sledeću opštu logičku formu:

„Računajmo X kao Y u kontekstu C, jer postoje relevantni razlozi za takvu koordinaciju."

Predložena forma ne predstavlja nužno eksplicitno verbalizovan iskaz. U najvećem broju društvenih situacija deklaracija statusne funkcije pojavljuje se u implicitnom, ritualizovanom ili entimemskom obliku. Ipak, tvrdimo da upravo ova složena struktura predstavlja njenu punu logičku formu.

Deklaracija statusne funkcije stoga nije ni prost asertiv ni jednostrani performativni dekret. Ona predstavlja složen govorni čin sa imaginativnom, direktivnom i argumentativnom/asertivnom stranom čija uspešna perlokucija proizvodi kolektivnu intencionalnost i stabilizuje institucionalnu stvarnost.

3.3. Prednosti predložene interpretacije

Predložena interpretacija deklaracije statusne funkcije kao složenog govornog čina poseduje nekoliko teorijskih prednosti u odnosu kako na Serlovu izvornu formulaciju, tako i na pokušaje da se institucionalna stvarnost objasni bez konstitutivne uloge jezika.

Najpre, predstavljeno stanovište omogućava izbegavanje teškoće reprezentacija sa dvostrukim smerom uklapanja. Problem na koji ukazuje Laitinen nastaje onda kada se istom propozicionalnom sadržaju pripisuju dve međusobno suprotne funkcije: da opisuje postojeće stanje stvari i da istovremeno proizvodi novo stanje stvari. U našem slučaju, međutim, ne radi se o jednom prostom govornom činu sa jedinstvenom ilokucionom snagom. Deklaracija statusne funkcije predstavlja složen komunikativni sklop u kojem različite komponente vrše različite funkcije. Asertivna komponenta odnosi se na predstavljanje razloga za koordinaciju; direktivna komponenta usmerava učesnike da određeni X računaju kao Y; dok imaginativna komponenta omogućava samu projekciju statusne funkcije na objekte, osobe i postupke koji je ne poseduju po svojim fizičkim svojstvima.

Institucionalna stvarnost stoga ne nastaje magijskim dejstvom jednog izolovanog iskaza, nego uspešnim procesom kolektivnog usmeravanja imaginacije i ponašanja društvenih aktera.

Predložena teorija takođe pruža adekvatnije objašnjenje normativne snage institucija. Ukoliko bi institucije bile samo stabilizovane regularnosti ponašanja, teško bi bilo objasniti zbog čega ljudi često nastavljaju da poštuju društvene norme čak i onda kada neposredni mehanizmi sankcionisanja izostaju. Nasuprot tome, ukoliko institucionalni poredak počiva na uverenju da određeni oblici koordinacije pružaju relevantne razloge za zajedničko delanje, tada postaje razumljivo zbog čega norme nastavljaju da motivišu ponašanje i u odsustvu spoljašnje prisile.

Time se ujedno preciznije određuje razlika između institucionalne stvarnosti i pukih regularnosti ponašanja. Životinje mogu razviti stabilne teritorijalne ili hijerarhijske obrasce bez jezika i bez javnog opravdavanja takvih obrazaca. Međutim, ljudske institucije karakteriše mogućnost refleksivne deliberacije o razlozima zbog kojih određene statusne funkcije treba održavati, menjati ili ukidati. Institucionalna stvarnost stoga ne podrazumeva samo pravilnost ponašanja nego i mogućnost racionalnog obrazlaganja društvene koordinacije.

Ovakvo stanovište omogućava i adekvatniji odgovor Hindriksovom prigovoru protiv konstitutivne uloge jezika. Hindriksova instrumentalizacija Serlovog primera raspadajućeg zida i neverbalnog sankcionisanja može objasniti nastanak stabilnih obrazaca ponašanja, ali teško može objasniti sposobnost društvenih aktera da artikulišu, opravdaju i prenesu statusne funkcije na nove članove zajednice ili na lica koja nisu neposredno učestvovala u nastanku određene prakse. Sama činjenica da neko mrštenjem reaguje na prelazak određene linije još uvek ne objašnjava kako ta linija postaje granica u punom institucionalnom smislu.

Institucionalne činjenice, naročito u razvijenim društvima, podrazumevaju mogućnost javnog opravdavanja statusnih funkcija. U tom svojstvu, jezik ne predstavlja puki dodatak već konstitutivni element institucionalne stvarnosti. Društvene institucije ne opstaju samo zahvaljujući navici ili sankcionisanju, nego i zahvaljujući sposobnosti zajednice da održava i reprodukuje zajednički prostor razloga.

Ilustrativan primer predstavlja ceremonija venčanja. Proglašenje dvoje ljudi supružnicima nije puka deskripcija njihovog odnosa, nego institucionalna transformacija koja proizvodi novi sistem prava, obaveza i očekivanja. Iz tog razloga ceremonija uključuje javni karakter, prisustvo svedoka i proceduru društvenog potvrđivanja. Čin sklapanja braka ne sastoji se samo u izricanju određenih rečenica, već u kolektivnom prihvatanju nove statusne funkcije.

Važno je primetiti da se ovde institucionalna promena ne pojavljuje kao rezultat jednostranog dekreta. Uspešnost deklaracije zavisi od toga da li relevantni akteri prihvataju razloge za takvu koordinaciju i da li su spremni da nastave da određene osobe računaju kao supružnike. Upravo zbog toga ozbiljni prigovori ili osporavanja mogu ugroziti uspeh same institucionalne transformacije.

Naša interpretacija takođe objašnjava zbog čega institucije opstaju kroz stalno ponavljanje društvenih aktivnosti. Institucionalna stvarnost nije skup statičnih objekata, već trajno reprodukovani proces kolektivnog računanja entiteta X kao Y. Novac postoji samo ukoliko ljudi nastavljaju da određene objekte koriste kao sredstva razmene; pravni autoritet postoji samo ukoliko akteri nastavljaju da određene osobe tretiraju kao legitimne nosioce ovlašćenja; univerzitet postoji samo kroz kontinuirano izvršavanje institucionalnih uloga koje ga konstituišu.

Institucije stoga nisu samostalni entiteti odvojeni od društvene prakse, već stabilizovani obrasci kolektivne koordinacije koji opstaju samo kroz svoje kontinuirano obnavljanje.

3.4. Prigovor na osnovu neusaglašenosti lokucionih formi

Jedan od mogućih prigovora predstavljenom stanovištu sastoji se u tvrdnji da deklaracije statusnih funkcija u svakodnevnoj institucionalnoj praksi uglavnom ne poprimaju jezički oblik koji odgovara predloženoj rekonstrukciji. Ukoliko deklaracija statusne funkcije zaista predstavlja složen govorni čin čija se puna logička forma može izraziti formulom „Računajmo X kao Y u kontekstu C, jer postoje relevantni razlozi za takvu koordinaciju“, moglo bi se očekivati da se takva struktura eksplicitno pojavljuje u stvarnim institucionalnim situacijama. Međutim, tipični institucionalni iskazi najčešće imaju znatno jednostavniji oblik.

Policajac, na primer, prilikom hapšenja obično ne govori: „Računajmo vas kao uhapšeno lice jer postoje relevantni razlozi za takvu koordinaciju“, nego jednostavno kaže: „Vi ste uhapšeni.“ Slično tome, sudija ne izgovara: „Računajmo optuženog kao krivog u okviru pravnog sistema jer time uspostavljamo stabilnije i bolje društvo“, već jednostavno saopštava: „Optuženi je kriv.“

Na prvi pogled, ovakvi primeri mogu sugerisati da postoji suštinska razlika između predložene teorijske rekonstrukcije i stvarnih institucionalnih deklaracija. Ideja prigovora jeste da značajna razlika u lokucionoj formi mora ukazivati i na razliku u samom tipu govornog čina.

Priznajemo da takva razlika postoji, ali smatramo da ona ne predstavlja dovoljan razlog za odbacivanje predložene interpretacije. Deklaracije statusnih funkcija u najvećem broju slučajeva ne pojavljuju se u svojoj punoj logičkoj formi, već u implicitnom, skraćenom ili entimemskom obliku.

Institucionalni iskazi funkcionišu unutar već stabilizovanog sistema kolektivnog prihvatanja, zbog čega njihove pune argumentativne i normativne pretpostavke uglavnom ostaju neizrečene. Iskaz „Vi ste uhapšeni“ pretpostavlja postojanje pravnog sistema, legitimnost policijskog autoriteta, prihvaćenost određenih procedura i spremnost relevantnih aktera da konkretnu osobu računaju kao lice podvrgnuto pravnim ograničenjima koja proizlaze iz statusa uhapšenog.

Upravo zato nije neophodno da puna logička struktura deklaracije bude eksplicitno verbalizovana pri svakom institucionalnom aktu. Kao i u svakodnevnoj argumentaciji, ono što predstavlja deo zajedničkog pozadinskog znanja vremenom prestaje da bude izričito saopštavano. U tom smislu, institucionalne deklaracije funkcionišu slično entimemima u klasičnoj retorici: određene premise ostaju neizrečene zato što se pretpostavlja da su već kolektivno prihvaćene. Što je institucija stabilnija i društveno ukorenjenija, to njena puna logička struktura postaje manje vidljiva u svakodnevnoj komunikaciji. Zbog toga mnoge deklaracije statusnih funkcija poprimaju oblik kratkih formula, procedura ili ritualizovanih izraza.

Međutim, upravo u trenucima institucionalne krize ili osporavanja implicitne komponente deklaracije ponovo postaju eksplicitne. Tada se od institucionalnih aktera zahteva da obrazlože zašto određeni status treba priznati, zbog čega određene norme treba održavati i iz kojih razloga zajednica treba da nastavi da entitete X računa kao Y. Drugim rečima, situacije konflikta i

institucionalne transformacije otkrivaju punu logičku strukturu deklaracije statusne funkcije koju svakodnevna institucionalna rutina uglavnom prikriva.

3.5. Perlokucioni efekti deklaracije statusne funkcije

U delu *The Construction of Social Reality* Serl naglašava da u društvenoj ontologiji proces ima primat nad produktom. Institucionalni objekti nisu samostalni entiteti koji postoje nezavisno od društvene aktivnosti, već stabilizovani obrasci kolektivnog delanja. Serl piše:

> „Ono što smatramo društvenim objektima, kao što su vlade, novac i univerziteti, zapravo su samo prazna mesta za obrasce aktivnosti. Nadam se da je jasno da je čitava operacija delatničkih funkcija i kolektivne intencionalnosti stvar tekućih aktivnosti i stvaranja mogućnosti za još više tekućih aktivnosti.“ (Searle 1995, 57)

Na istom mestu dodatno precizira:

> „Prioritet procesa nad proizvodom takođe objašnjava zašto, kako su istakli neki socijalni teoretičari, institucije ne bivaju istrošene stalnom upotrebom, već je svaka upotreba institucije na neki način njeno obnavljanje.“ (Searle 1995, 57)

Predložena interpretacija deklaracije statusne funkcije prirodno vodi ovakvom procesnom razumevanju institucionalne stvarnosti. Ukoliko deklaracija statusne funkcije predstavlja složen govorni čin kojim se učesnici međusobno usmeravaju da entitete X računaju kao Y, tada institucionalna stvarnost ne može biti ništa drugo do kontinuirani proces reprodukcije takvog računanja.

U tom smislu, ključni značaj imaju perlokucioni efekti deklaracije statusne funkcije. Ilokuciona dimenzija deklaracije sastoji se u pokušaju međusobnog usmeravanja učesnika da određene objekte, osobe ili postupke računaju kao nosioce posebnih statusnih funkcija. Međutim, institucionalna stvarnost ne nastaje na nivou same ilokucije, nego tek onda kada deklaracija proizvede odgovarajući perlokucioni efekat.

Osnovni perlokucioni efekat deklaracije statusne funkcije jeste formiranje kolektivne intencionalnosti, tačnije namernosti. Učesnici ne samo da razumeju sadržaj deklaracije nego počinju da koordiniraju sopstveno ponašanje pod pretpostavkom da će i drugi članovi zajednice činiti isto. Na taj način nastaje stabilizovani obrazac međusobnih očekivanja, obaveza i anticipacija koji čini jezgro institucionalne stvarnosti.

Ovaj proces uključuje i prethodne namere i namere-u-akciji. Društveni akteri najpre prihvataju mogućnost određenog oblika koordinacije, a zatim kroz konkretno delanje kontinuirano reprodukuju institucionalni poredak. Novac funkcioniše samo ukoliko ljudi nastavljaju da određene objekte računaju kao sredstva razmene; pravni autoritet postoji samo ukoliko akteri nastavljaju da određene osobe računaju kao legitimne nosioce ovlašćenja; političke institucije opstaju samo dok članovi zajednice nastavljaju da koordiniraju ponašanje oko relevantnih statusnih funkcija.

Time postaje jasnije zbog čega institucionalne činjenice poseduju inherentno procesni karakter. Institucije nisu fizički objekti koji jednom nastaju pa potom opstaju nezavisno od ljudskog delanja. One postoje samo utoliko ukoliko se kontinuirano reprodukuju kroz kolektivnu praksu. Svaka nova upotreba novca, svako glasanje, svako sudsko odlučivanje i svako sklapanje ugovora predstavlja istovremeno i obnovu odgovarajuće institucije.

Predložena interpretacija omogućava i preciznije razumevanje odnosa između institucionalne stvarnosti i kolektivne imaginacije. Perlokucioni uspeh deklaracije statusne funkcije ne sastoji se samo u tome da akteri izvrše određeni postupak, već i u tome da stabilizuju zajednički način razumevanja i strukturisanja društvenog sveta. Institucionalni poredak opstaje zato što članovi zajednice nastavljaju da određene objekte računaju kao novac, određene osobe kao autoritete i određene procedure kao obavezujuće.

Drugim rečima, institucionalna stvarnost nije samo sistem spoljašnjeg ponašanja nego i sistem kolektivno održavanih statusnih funkcija koje omogućavaju koordinaciju društvenog života. Upravo zbog toga deklaracija statusne funkcije ne može biti svedena ni na prost asertiv ni na jednostrani performativni dekret. Ona predstavlja složen komunikativni mehanizam putem kojeg zajednica proizvodi i reprodukuje zajednički društveni svet.

Uspostavljanjem ovog dinamičkog, procesnog okvira — u kojem deklaracija statusne funkcije crpi svoj ontološki bitak iz perlokucionog uspeha kontinuirane intersubjektivne prakse — zaokružen je niz konstruktivnih dorada i pojašnjenja unutar arhitekture Serlove teorije. Pokazivanjem da se institucionalni poredak obnavlja kroz svaku novu upotrebu i kolektivno strukturisanje sveta, ponuđen je teorijski izlaz iz ograničenja i kontradikcija koje su mapirane u kritičkom delu ovog rada. Time je teorijska osnova ove disertacije pripremljena za prelazak na zaključni deo. U svetlu svih sprovedenih prigovora iz drugog poglavlja i procesualno-komunikativnih rešenja izloženih u trećem, u narednom, završnom razmatranju preostaje nam da sumiramo ostvarene rezultate i konačno ekspliciramo u kojoj meri predložena reinterpretacija modifikuje, transformiše i unapređuje samu bit Serlovog naturalističkog projekta.

Zaključak i završno razmatranje

1. Serlov doprinos društvenoj ontologiji

Iako detaljna kritička analiza sprovedena u ovoj disertaciji razotkriva ozbiljne eksplanatorne jazove i logičke inkonzistentnosti unutar Serlove arhitekture društvene stvarnosti, Džonu Serlu se mora priznati fundamentalni istorijsko-filozofski značaj u pogledu konstituisanja i imenovanja društvene ontologije kao autonomnog istraživačkog polja. Njegov doprinos ne ogleda se u ponudi neupitnih rešenja, već u hrabrom i sistematskom pokušaju da se celokupna institucionalna stvarnost objasni unutar jedinstvenog, monističkog teorijskog okvira. Povezivanjem intencionalnosti, filozofije jezika i društvenih činjenica, Serl je ponudio u velikoj meri koherentnu sintaksu društvenog sveta koja je postala nezaobilazna referentna tačka savremene misli o društvu.

Posebno mesto u ovom doprinosu zauzima uvođenje koncepta statusnih funkcija i deontičkih moći. Pravljenjem jasne demarkacione linije između puke fizičke ili bihevioralne realnosti i institucionalnih činjenica koje počivaju na kolektivnom prihvatanju statusa, Serl je otvorio teorijski prostor za razumevanje društvenih institucija kao entiteta koji poseduju neporecivu objektivnost, ali objektivnost koja je ontološki zavisna od ljudske prakse. Njegova teorija stoga ostaje jedan od najuticajnijih i najizazovnijih pokušaja u istoriji filozofije da se pokaže kako se iz bazičnih, bioloških oblika intencionalnog usmerenja uma ka svetu može izvesti kompleksna struktura ljudske civilizacije.

2. Rekonstrukcija i doprinos rada: Zaokret ka procesnom modelu društvene koordinacije

Polazeći od opisanog Serlovog okvira, ova disertacija je identifikovala ključna mesta na kojima statički analitički formalizam blokira eksplanatorni potencijal teorije, ponudivši četiri fundamentalne teorijske dorade koje bazični model premeštaju sa statike mentalnih stanja na dinamiku intersubjektivne procesualnosti:

- **Dispozicijsko produbljivanje pozadine:** Prva ključna dorada adresira metafizički nedorečenu sferu pozadine. Uvođenjem originalnog dispozicijskog modela, bazični neintencionalni kapaciteti su redefinisani kao pozitivno-adaptivna i ekstrafiziološka ponašanja. Time je obezbeđen stabilan, naturalistički zasnovan dispozicijski temelj koji uspešno nosi celokupnu nadgradnju institucionalnih oblika.
- **Procesualno-dinamička rekonceptualizacija intencionalnosti:** Nasuprot tradicionalnom razumevanju intencionalnih modusa (percepcija, verovanje, namera) kao relativno izolovanih i statičkih, u radu je odbranjen model prema kojem se intencionalnost razume kao niz funkcionalno povezanih faza jedinstvenog procesa organizacije delanja. Ovim manevrom omogućen je adekvatan opis prelaza između uspeha i neuspeha akcije,

kao i precizno mapiranje uloge imaginacije, refleksije, sumnje i znanja u neprekidnoj reorganizaciji odnosa između subjekta i njegovog okruženja.

- **De-primitivizacija kolektivne intencionalnosti:** Umesto prihvatanja kolektivne intencionalnosti kao neanalizabilnog biološkog primitiva svesti (Serlovu „mi-intencionalnost“), što teoriju izlaže opasnosti od regresije ili misticizma, u radu je ponuđena razvojno-kognitivna alternativa. Kolektivna intencionalnost je redefinisana kao koordinacija više individualnih intencionalnih tokova unutar zajedničkog problemskog okvira, čime je fokus pomeren na stabilizovane, ontogenetski razvijene obrasce međusobnog usklađivanja očekivanja, verovanja i namera.
- **Redefinicija deklaracije statusne funkcije:** Kao ključni doprinos rada, demonstrirano je da deklaracija statusne funkcije ne može biti svedena na izolovani, jednostrani govorni čin sa kontradiktornim dvostrukim smerom uklapanja. Ona je u radu rekonstruisana kao složen komunikativni mehanizam koji integriše imaginativnu, direktivnu i argumentativno-asertivnu komponentu. Njen ontološki uspeh nije lociran na ravni ilokucije, već u njenoj perlokucionoj efikasnosti — odnosno u njenoj sposobnosti da proizvede i stabilizuje dugoročne obrasce intersubjektivnog računanja entiteta X kao Y.

U celini posmatrano, krajnji rezultat ovog istraživanja jeste radikalna preformulacija Serlove teorije društvene ontologije u pravcu **procesnog modela institucionalne stvarnosti**. Umesto da se institucije shvataju kao statični proizvodi izolovanih performativnih dekreta, one se ovde razumeju kao neprekidni, samoodrživi procesi kolektivne koordinacije koji se reprodukuju kroz sukcesivne cikluse intencionalnog delanja. Institucionalna stvarnost time postaje emergentna, ali visoko stabilizovana mreža zajednički održavanih očekivanja, razloga i praksi, čija objektivnost izvire iz neprekidne obnove društvenog bitka kroz svaku njegovu konkretnu upotrebu.

3. Eksplanatorni dometi i granice analitičkog formalizma: Problem materijalnih osnova

Sprovedena dorada Serlove teorije, iako uspešno rešava njene interne logičke tenzije, svesno ostaje unutar njenih formalno-strukturnih koordinata, čime nužno nasleđuje i određena eksplanatorna ograničenja samog analitičkog pristupa. Kroz formalno razlaganje institucionalnih činjenica, Serl uspešno mapira logičku sintaksu društva i uverljivo objašnjava nastanak i oblik deontičkih moći – sistema prava, obaveza i ovlašćenja. Međutim, njegova teorija ostaje konstitucionalno nema pred pitanjem kako se ta deontička moć odnosi prema *materijalnoj moći*, te zašto društvo poprima specifične materijalne oblike u konkretnim istorijskim epohama. Analitički aparat nam otkriva *kako* se pravilo konstituiše, ali ne i *koje* materijalne okolnosti omogućavaju određenim akterima da diktiraju sadržaj tog pravila.

Kada se uoči ovaj nedostatak, analitička društvena ontologija primorana je da zakorači van svojih čisto sintaksičkih okvira i stupi u dijalog sa tradicijama koje društvenu stvarnost ne posmatraju primarno kroz prizmu jezičkih reprezentacija, već kroz prizmu materijalnih procesa reprodukcije života. U tom teorijskom prostoru, istorijski materijalizam i marksistička tradicija mogu pružiti neophodne smernice. Dok marksizam polazi od premise da su pravni, politički i ideološki instituti (odnosno statusne funkcije) nadgradnja uslovljena materijalnom bazom —

načinom proizvodnje i klasnim odnosima — Serl društvenu ontologiju postavlja u svojevrsni socio-ekonomski vakuum.

Uzmimo za primer slučaj kojim se Serl često služi: novac. U formalnom opisu, novac evoluira od objekta X do statusa Y na osnovu kolektivnog prihvatanja. Međutim, u ovom formalizmu novac je potpuno lišen svoje suštinske društveno-ekonomske dinamike. Serlova teorija nam ne govori ništa o kapitalu, akumulaciji vrednosti, fenomenu komodifikacije niti o klasnoj asimetriji koja iz posedovanja novca proizilazi. Za Serla je obrazac „X se računa kao Y" nepromenljiv, bez obzira na to da li se radi o primitivnoj robnoj razmeni, ranom kapitalizmu ili savremenom spekulativnom finansijskom kapitalizmu. Ova invarijantnost logičke sintakse razotkriva fundamentalni metodološki problem: tretirajući kvalitativno različite istorijsko-ekonomske formacije kao strukturno homogene, Serlov model zanemaruje istoriju, svodeći materijalne antagonizme na aistorijsku jezičku matricu.

Iako Serl precizira da „kolektivno prihvatanje" obuhvata i pasivnu rezignaciju ili prinudno pokoravanje pod pretnjom silom, njegov šablon i dalje opisuje isključivo *logičku formu* tog statusa, dok materijalni uzroci koji generišu takvu asimetriju moći ostaju izvan njenog dometa. Pitanje ko kontroliše i poseduje materijalne resurse pre nego što im se kroz jezik dodeli status Y, predstavlja ključ za razumevanje realne društvene moći, što lingvistički formalizam u potpunosti zaobilazi. Marksistička analiza podseća da radnik u kapitalizmu ne stupa u odnos sa poslodavcem zato što učestvuje u neutralnoj jezičkoj igri kreiranja institucionalnih značenja, već zato što je istorijski odvojen od sredstava za proizvodnju i egzistencijalno primoran da prodaje svoju radnu snagu (Marx 1976). Serlova društvena ontologija stoga pruža značajan, ali strogo ograničen deskriptivni aparat: ona je sposobna da opiše anatomiju institucionalnog skeleta društva, ali je nemoćna da objasni njegovu fiziologiju — krvotok moći, eksploatacije i istorijskih promena.

4. Osvrt na mogućnost nadindividualne društvene ontologije

Termin „nadindividualna društvena ontologija" ovde uvodim kako bih označio stanovište koje pretpostavlja postojanje **nadindividualne** svesti u jakom smislu. To nije pluralni subjekt u smislu teorija kao što je ona Margaret Gilbert (Gilbert 1989), već ontološki viši entitet čiji su konstitutivni momenti individualne svesti.

Osnovna, gotovo nepremostiva teškoća ovakvih stanovišta ogleda se u strukturalnom ograničenju: ostaje potpuno nejasno na koji način bi takav entitet uopšte mogao biti teorijski formulisan iz perspektive individualnog saznajnog subjekta, a još manje kako bi mogao biti empirijski ili argumentativno opravdan. Teškoća nije isključivo epistemološke prirode, odnosno ne svodi se na nedostatak informacija o nadindividualnom subjektu. Problem je dublji: ako je pojedinačna svest samo konstitutivni deo takvog subjekta, postavlja se pitanje da li je ona uopšte u stanju da ga pojmovno obuhvati. Drugim rečima, nije jasno da li perspektiva dela može obezbediti uslove za adekvatno razumevanje celine kojoj sam pripada.

Ovaj problem se može plastično razumeti kroz analogiju sa odnosom biološke ćelije i organizma. Ćelija, uprkos tome što predstavlja konstitutivni deo složenog organizma i funkcioniše u skladu sa njegovim potrebama, nema niti može imati pristup modelu celokupnog funkcionisanja organizma kao celine. Na analogan način, pojedinačni ljudski akter, delujući unutar društvene celine, nema kognitivni niti teorijski pristup prirodi tog eventualnog „višeg“ entiteta. Stoga, čak i kada bi se teza o postojanju nadindividualnog subjekta mogla metafizički postulirati, pitanje smislenosti i mogućnosti njegovog opisa unutar granica ljudskog jezika i konceptualnog aparata ostaje nerešeno. Procesualni individualizam sa emergentnim intersubjektivnim strukturama, koji je odbranjen u ovom radu, pored sličnih pozicija, stoga se ispostavlja kao maksimalni eksplanatorni domet koji ostaje unutar granica racionalnog opravdanja.

5. Metafizički horizont: Dinamički naturalizam kao otvoreni sistem

Na samom kraju, neophodno je eksplicirati metafizički okvir koji je implicitno rukovodio celokupnim istraživanjem i sprovedenim teorijskim doradama. Reč je o **ontološkom naturalizmu** — poziciji koja počiva na pretpostavci da su svi fenomeni, uključujući svest i kompleksne društvene institucije, u krajnjoj instanci deo jedinstvenog prirodnog sveta. Ovaj okvir odbacuje uvođenje ontološki odvojenih, natprirodnih ili dualističkih domena stvarnosti, ali isto tako izbegava zamku grubog redukcionizma koji bi kulturu i društvo nasilno sveo na puke fizikalne ili bazične biološke procese.

Serlova verzija naturalizma, koju ovaj rad u svojoj intenciji verno prati, motivisana je istom tom idejom dubokog ontološkog jedinstva sveta uz očuvanje specifičnosti viših nivoa opisa. Ipak, mora se konstatovati da ključni problemi savremene filozofije duha i društva — poput prirode slobodne volje, statusa i karaktera najviših kognitivnih sposobnosti ili fenomena kauzalne eficijentnosti intencionalnosti — još uvek ne nalaze svoje definitivno i glatko razrešenje unutar postojećeg naturalističkog aparata.

Ova spoznaja ne nalaže odbacivanje naturalizma, već, naprotiv, otvara prostor za njegovo stalno proširenje, modifikaciju i teorijsko „omekšavanje“. Naturalizam unutar ove disertacije stoga nije mišljen kao dogmatski zatvoren sistem, već kao stabilna metodološka i ontološka orijentacija. Predloženi procesualni model društvene ontologije predstavlja doprinos upravo takvom, dinamiziranom naturalizmu: on pokazuje da se društveni svet može uspešno utemeljiti u prirodnom svetu bez žrtvovanja njegove specifične, emergentne i komunikativne prirode, ostavljajući horizont otvorenim za buduća empirijska i teorijska istraživanja.

Literatura

- Anscombe, G. E. M. 1957. *Intention*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Austin, John. 1962. *How To Do Things With Words*. Oxford: The Clarendon Press.
- Bauer, Laurie. 2003. *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh University Press.
- Crane, Tim. 1996. „Introduction.“ U *Dispositions: A Debate* (D. M. Armstrong, C. B. Martin i U. T. Place), prir. Tim Crane, str. 1–11. London: Routledge.
- Dewey, John. 1938. *Logic: The Theory of Inquiry*. New York: Henry Holt and Company.
- Gilbert, Margaret. 1989. *On Social Facts*. Princeton: Princeton University Press.
- Graeber, David. 2011. *Debt: The First 5,000 Years*. Brooklyn, NY: Melville House Publishing.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 2018. *The Phenomenology of Spirit*. Prev. i prir. Terry Pinkard. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hindriks, Frank. 2013. „Restructuring Searle’s Making the Social World.“ *Philosophy of the Social Sciences* 43 (3): 373–389.
- Hindriks, Frank. 2015. „Deconstructing Searle’s Making the Social World.“ *Philosophy of the Social Sciences* 45 (3): 363–369.
- Hume, David. 1975. *A Treatise of Human Nature*, prir. L. A. Selby-Bigge, rev. P. H. Nidditch. Oxford: Clarendon Press.
- Laitinen, Arto. 2013. „Against Representations with Two Directions of Fit.“ *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 13 (1): 179–199.
- Marx, Karl. 1976. *Capital: A Critique of Political Economy (Volume One)*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Meltzoff, Andrew N. 2007. „Like Me: A Foundation for Social Cognition.“ *Developmental Science* 10 (1): 126–134.
- Meltzoff, Andrew N. 2013. „Origins of Social Cognition: Bidirectional Self-Other Mapping and the ‘Like Me’ Hypothesis.“ U *Navigating the Social World: What Infants, Children, and Other Species Can Teach Us*, prir. M. R. Banaji i S. A. Gelman, str. 139–144. Oxford: Oxford University Press.
- Milivojević, Ognjen. 2024. „Searle and the Creation of Social Norms.“ U *Balkan Analytic Forum: Normativity & Normativity of Art*, prir. Miroslava Trajkovski i Emily C. McWilliams, str. 151–163. Beograd: Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Milivojević, Ognjen. 2025. „Background and Abilities as Dispositions.“ U *Balkan Analytic Forum: Dispositions & Dispositions and Values*, prir. Miroslava Trajkovski i Emily C. McWilliams, str. 145–152. Beograd: Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Miščević, Nenad. 2003. „Explaining Collective Intentionality.“ *The American Journal of Economics and Sociology* 62 (1): 257–267.
- Molnar, George. 2003. *Powers: A Study in Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.
- Morin, Olivier. 2013. „Three Ways of Misunderstanding the Power of Rules.“ U *The Background of Social Reality*, prir. Michael Schmitz, Bernd Kobow i Hans Bernhard Schmid, str. 185–199. Dordrecht: Springer.
- Moural, Josef. 2002. „Searle’s Theory of Institutional Facts: A Program of Critical Revision.“ U *Speech Acts, Mind, and Social Reality: Discussions with John R. Searle*,

prir. Gunther Grewendorf i Georg Meggle, str. 271–286. Dordrecht: Springer Science+Business Media.
- Mumford, Stephen. 1998. *Dispositions*. Oxford: Oxford University Press.
- Peikoff, Amy. 2003. „Rational Action Entails Rational Desire: A Critical Review of Searle's Rationality in Action." *Philosophical Explorations* 6 (2): 124–138.
- Rawls, John. 1955. „Two Concepts of Rules." *The Philosophical Review* 64 (1): 3–32.
- Schmitz, Michael. 2020. „Of Layers and Lawyers." U *Social Ontology, Normativity and Philosophy of Law*, prir. Mario Garcia, Risto Mellin i Raimo Tuomela, str. 221–240. Berlin: De Gruyter.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1980. „Minds, Brains, and Programs." *Behavioral and Brain Sciences* 3 (3): 417–457.
- Searle, John R. 1983. *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1984. *Minds, Brains and Science*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Searle, John R. 1990. „Collective Intentions and Actions." U *Intentions in Communication*, prir. Philip R. Cohen, Jerry Morgan i Martha Pollack, str. 401–415. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Searle, John R. 1992. *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Searle, John R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Searle, John R. 2001a. *Rationality in Action*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Searle, John R. 2001b. „Social Ontology and the Philosophy of Society." U *Evolution and Progress in Democracies*, prir. Johann Götschl, str. 75–86. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Searle, John R. 2005. „What Is an Institution?" *Journal of Institutional Economics* 1 (1): 1–22.
- Searle, John R. 2007. *Freedom and Neurobiology: Reflections on Free Will, Language, and Political Power*. New York: Columbia University Press.
- Searle, J. R. 2010. Making the social world: The structure of human civilization. New York: Oxford University Press.
- Tomasello, Michael i Hannes Rakoczy. 2003. „What Makes Human Cognition Unique? From Individual to Shared to Collective Intentionality." *Mind & Language* 18 (2): 121–147.
- Vetter, Barbara. 2019. „Are Abilities Dispositions?" *Synthese* 196: 201–220.

Biografija autora

Ognjen Milivojević rođen je 7. decembra 1992. godine u Jagodini. Osnovne studije filozofije završio je 2016. godine, a master studije filozofije 2017. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Od 2021. godine student je doktorskih studija filozofije na istom fakultetu. Njegova istraživačka interesovanja obuhvataju filozofiju jezika, filozofiju uma i društvenu ontologiju, sa posebnim interesovanjem za teoriju društvene stvarnosti Džona Serla (John R. Searle). Kao izlagač učestvovao je na više naučnih konferencija i objavio dva naučna rada u naučnim zbornicima.

Образац 5.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Огњен Миливојевић

Број индекса OF17-8

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Критика Серлове теорије о друштвеној онтологији

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 24.09.2026.

Образац 6.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора	Огњен Миливојевић
Број индекса	OF17-8
Студијски програм	Филозофија
Наслов рада	Критика Серлове теорије о друштвеној онтологији
Ментор	ванредни професор, др. Мирослава Трајковски

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 24.9.2026.

_____

Образац 7.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Критика Серлове теорије о друштвеној онтологији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 24.9.2026.

_____

1. **Ауторство**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.